a/32 II

572.

МАТЕРИАЛИ

за

описвание града Панагюрище

и

околни-тѣ му села,

съврани и записани

отъ

П. П. КАРАПЕТРОВЪ.

СРѢДЕЦЪ,
Въ Книгопечатница-та на „Либералния Клубъ“.
1893.

☛ За издавание-то на тая книга помогнаха съ пари:

Панагюрско-то Читалище „Видѣлина“

и панагюрци-тѣ:

Филипъ Стефановъ Щжрбановъ,

Иванъ Стояновъ Джуджовъ,

Петръ Стайковъ Дѣдйовъ,

Лука Нешовъ Дѣяновъ.

Иванъ Пантелиевъ Карапетровъ,

Теодоръ Саввовъ Мариковъ.

МАТЕРИАЛИ
за описвание града Панагюрище и околни-тѣ му села.

ВМѢСТО ПРѢДГОВОРЪ.

За да се опише цѣлокупно и вѣрно бѫлгарска-та земя, — мѣстности-тѣ ѝ, произвѣдѣния-та ѝ, нрави-тѣ, обичаи-тѣ, домакинство-то, занятия-та и поминувка-та на население-то ѝ, минало-то и сегашно-то стоение на това послѣдно-то, както и въ всички други отношения, — не е лесно. Такъвъ трудъ не може да е работа само на единъ човѣкъ, ами — на нѣколцина хора. За да се извърши това, трѣбва да се пѫтува, распитва, па и всичко всестранно да се изучава, да се провѣрява. Тая работа, колкото отъ една страна трудна, свързана съ много мѫчнотии и спѫнки, толкова отъ друга — благодарна и люборoдна, бихѫ могле да свършѫтъ такива хора, които повече доброволно и отъ всѐ-сърдце бихѫ зарадиле да напишатъ, ако не от-еднаждъ всичко на-пълно, то по щогодѣ, за родни-тѣ си мѣста. Чини ми се, че когато се сѫбере такова отъ много страни на отечество-то ни приготвено писменно вещество, макаръ и несъвършенно, ала като се допълни и поправи, по-скоро щемъ можемъ да се сдобиемъ съ пълни и вѣрни описания на бѫлгарска-та земя въ всички отношения. Не ще ни дума, че, както мнозина сѫ го рѣкле, ние много знаемъ за чужди-тѣ земи и народи, ала за наша-та земя, за насъ-си, право може да се каже, едва-ли, или твърдѣ малко, знаемъ нѣщо. Та и какво щемъ да знаемъ, като, освѣнъ нѣкои кратки описания, до-скоро немахме и какви-годѣ учебници, каквито би трѣбвало да имаме; едва прѣди година-двѣ Братия Шкорпилови напечатаха *География-та на Бѫлгария* и С. Христовъ — *Отечественно Землеописание.* — По такива сѫображения, азъ сѫбрахъ и записахъ всичко що сѫмъ чулъ, видѣлъ и челъ за родния си градъ Панагюрище, — още отъ дѣтинство, отъ 1852-та година насамъ, — па и по нѣщо за села-та, отъ които се сѫставя сега Панагюрска-та Околия. За по-стари-тѣ врѣмена не намѣрихъ почти никакви писменни доказателства, ами отъ много-то и различни казвания по

прѣдание, избрахъ и записахъ ония, които ми се видѣха за повѣрни и съобразни съ обстоятелства-та и съ врѣмена-та. За случки отъ начало-то на тоя (19-й) вѣкъ до сега, сѫмъ се ползувалъ отъ нѣкои писменни доказателства и отъ казвания-та на още живи и очевидци хора, като записахъ и изложихъ всичко, което, както рѣкохъ, и самъ сѫмъ видѣлъ. За много исторически сѫбития сѫмъ си помагалъ съ турска-та история (писана отъ турци). Освѣнъ потрѣбни-тѣ забѣлѣжки, притурихъ и още нѣколко други, които, макаръ и да се не отнасятъ на-пѫлно кѫмъ прѣдмѣта, всѐ пакъ сѫ доста любопитни, па и важни за описвание наша-та история, додѣто сме били подъ турско-то владѣние. Преписахъ и най-потрѣбно-то, най-важно-то, отъ всичко писано до-сега въ нѣкои вѣстници и книги за Панагюрище [1]), — съ тая двойна цѣль: по нѣкадѣ да поправѭ и допѫлнѭ писано-то, а по нѣкадѣ то да ми послужи за доказателства. — Никакъ не настоявамъ, че тоя мой приносъ е сѫвѫршенъ, че е пѫленъ. Признавамъ, че може да има погрѣшки, недостатѫци или излишества, нъ трѣбва да се има прѣдъ видъ, че тая сбирка се сѫстои, така да се рѣче, отъ приготовителни записки, които вѣщи хора могѫтъ всестранно да изучѫтъ и обсѫдѫтъ, па откакъ стане това, както рѣкохъ, да се преработѫтъ (поправатъ и допѫлнатъ, дѣто би трѣбвало), когато се захване на-пѫлно описвание-то на Панагюрище и Околия-та му, частно, или изобщо бѫлгарска-та земя, въ всички отношения. — Подробно и обстоятелственно описание на останки-тѣ отъ крѣпости-тѣ и развалини-тѣ имъ, ако е потрѣбно, може да се извѫрши отъ старинаре. — За

[1]) За да не правѭ излишни забѣлѣжки и затруднения за читатели-тѣ, прѣдварително щѫ да кажѫ тука, че откѫслеци-тѣ отъ онова що сѫ писале за Панагюрище: Илиевичъ, Чолаковъ, Захариевъ и Иречекъ, сѫмъ преписалъ отъ: а) Стихийни Уроци Землеописания, отъ Савва Илиевича, печатано въ Смирна прѣзъ 1843 год.; б) Описание на село Панагюрище, отъ Василия Чолаковъ, печатано въ Цариградъ прѣзъ 1866 год. и се сѫстои отъ 14 малки страници (на голѣмина колкото календарче за въ пазуха), съ около триста редове, издадено отъ Панагюрско-то Читалище; в) Географико-историко-статистическо описание на Татар-Пазарджишка-та каза, сѫчинено отъ Стефанъ Захариевъ, печатано въ Виена прѣзъ 1870 год.; г) Пѫтни бѣлѣжки на Д-ръ Константинъ Иречекъ, обнародвани въ книжка IX отъ 1884 год. на Периодическо-то Списание на Бѫлгарско-то Книжовно Дружество въ Срѣдецъ. — Освѣнъ тия, преписалъ сѫмъ и нѣкои откѫслеци отъ една дописка, отъ Панагюрище, обнародвана въ 44-я брой на вѣстникъ *Бѫлгария*, издаванъ прѣзъ 1863 год. въ Цариградъ, и отъ едно кратко описание на Панагюрище, въ видъ на дописка, обнародвано въ 19-я брой на вѣстникъ *Денъ* прѣзъ 1876 г., тоже въ Цариградъ издаванъ.

панагюрско-то въстание прѣзъ 1876 година едва-ли споменувамъ нѣщо, понеже то е прѣдмѣтъ за особна работа. Писалъ е за него нѣщо покойния Зах. Стояновъ [2]), макаръ и доста повърхностно; освѣнъ това, срѣщатъ се и нѣкои обстоятелства, може-би, погрѣшно записани. Види се, че невѣрни свѣдѣния му сѫ давани. Въ русско-то списание *Родное Племя* (Москва, 1877 год., Кн. 2) е напечатана една статия отъ „Бугаринъ" за панагюрско-то въстание, подъ заглавие „Судьба села Панагюрища въ 1876 году". Въ тая кратка статия, макаръ и да не сѫ изложени вѣрно причини-тѣ за въстание-то, ала все пакъ има доста обстоятелства по-вѣрно описани, отъ колкото З. Стояновъ е записалъ нѣкои. Тука щѫ забѣлѣжѫ само, че въ бройове-тѣ на вѣстникъ *День* отъ мѣсеци-тѣ Майя, Юния и Юлия 1876 год. сѫ обнародвани свѣдѣния за тогавашни-тѣ въстания въ разни дописки и статии, между които има много и противъ турско-то правителство. — Съ описвание-то на Панагюрска-та Околия, макаръ и не на-пълно, описва се почти и по-голѣма-та часть, ако се не лъжѫ, отъ сѫщинска-та или срѣдоточна-та *Срѣдна-Гора*, турски *Ортà-Дáгъ*, гръцки Μέσον Ὄρος [3]).

[2]) Въ записки-тѣ му по българскн-тѣ въстания отъ 1870 до 1876 год., които (записки) сѫ издадени въ два томове, — единъ-тъ прѣзъ 1884, а другий, прѣзъ 1888 год.

[3]) Въ 30 я брой отъ 2-й Юния 1876 година на издаванния въ Цариградъ вѣстникъ *День* отъ Хр. Г. Бѫчеваровъ е обнародвана една дописка отъ гр. Руссе, съ дата 22 Майя 1876 г., прѣведена отъ единъ пражски вѣстникъ, у който е била по-прѣди обнародвана. Като се говори въ нея за тогавашно-то въстание и за злосторства-та отъ турски-тѣ редовни и нередовни войници, въ сѫща-та дописка се споменува нѣщо и за Срѣдна-Гора. За да се знае какъ е мислено и какво е писано въ онова врѣме за тая яко недостѫпна и непозната до тогава на чужденци-тѣ страна, азъ изваждамъ само оная часть отъ дописка-та, която се отнася до Срѣдна-Гора и отчасти до тогавашно-то (1876 г.) въстание. Его що е писано: „. . . Отдавна очаквано-то въстание на мирния български народъ избухна на върхъ Гергйовдень въ Срѣдна-Гора, която е оттѫдѣ югъ на Стара-Планина. Население-то въ Срѣдна-Гора е чисто българско-християнско, освѣнъ една-осма часть, която е българо-мюсюлманска (погрѣшно казано, защото мохамедане-тѣ, колкото и да бѣхѫ малко, тѣ бѣхѫ турци). Срѣдна-Гора е населена отъ 22 села, между които по-главни градовце сѫ: Копривщица и Панагюрище, съ по 10 хиледи жители (въ Копривщица имаше и мохамедане цигане); Златица и Пирдопъ съ по 5 хиледи, отъ които половина-та мюсюлмане (послѣдни-тѣ два градовце сѫ при поли-тѣ на Стара-Планина, а не въ Срѣдна-Гора); Клисура съ 4 хиледи и Стрѣлецъ (Стрѣлча) съ 1000 жители, между които нѣколко мюсюлмане (турци и татаре). Български-тѣ болере въ Пловдивъ и Одринъ водѭтъ потекло-то си отъ Копривщица. За възраждание-то си, тракийски-тѣ българе иматъ да благодарѭтъ на

Тая общеполезна и благодарна работа, — на-пълно описвание-то на Панагюрска-та Околия и на града Панагюрище, въ всички отношения, — остава да извършатъ млади-тѣ просвѣтени панагюрци.

ПАНАГЮРИЩЕ,

30-й Декемврий, 1891 год.

П. П. Карапетровъ.

нѣкои отъ копривщенски-тѣ си сънародници (това не е яко вѣрно; поправо щѣше да бъде, ако бѣше казано, че нѣкои отъ нѣкогашни-тѣ копривщенски бегликчи-башие сѫ радиле за възраждание-то на българщина-та въ Пловдивъ). Срѣднйогорци-тѣ сѫ смѣли и юначни; тѣ не сѫ заразени отъ нова-та цивилизация; у тѣхъ сѫ запазени и доднесь всички-тѣ словенски нрави и обичаи. На много мѣста още животъ-тъ имъ е първобитенъ. Жени-тѣ сѫ работни и пестовни; много пъти тѣ извършватъ и полски-тѣ работи. Облѣкло-то за цѣла-та челядь се изработва на-рѫцѣ отъ жена-та. Жители-тѣ на Срѣдна Гора сѫ повече скотовъдци и ораче, отъ колкото занаятчие и търговци. Тѣ сѫ народни фанатици, ала, откакъ захванаха да гонѭтъ гръцко-то духовенство, религиозно се развалиха; всичко що е свещенно и черковно, като че се прѣзира на много мѣста въ България. Турска-та власть не е могла никога да се утвърди въ Срѣдна-Гора, и даже нѣкои села (каквото Панагюрище) сѫ имале правдини, които сѫ сѫществувале до танзимата. Турска-та власть се е представлявала на всѣкадѣ отъ единъ доленъ чиновникъ, така щото, може да се каже, Срѣднйогорци сѫ имале дѣйствително самоуправление. Право каза прѣди двѣ години единъ турски чиновникъ, че, въ нѣкои отношения, Срѣдна-Гора е *българска Черна-Гора*. Бунтъ-тъ е избухналъ най-напрѣдъ въ Панагюрище и за малко врѣме по всичка Срѣдна-Гора се е разпространилъ; на всѣкадѣ по тия мѣста биле испъдени турски-тѣ чиновници и войскаре (за войска-та не е вѣрно, понеже войска никога не е имало тъдѣва) . . . Разорения-та, убийства-та и насилства-та, които вършѭтъ турски-тѣ войници, било въ мирни-тѣ, било въ възстанали-тѣ области, причиняватъ човѣку страхъ и ужасъ; тая необуздана и неразбрана сганъ не пожалва нито най-мирнитѣ населения. Старци, жени и дѣца се не пожалватъ. Ние не знаемъ какъвъ отговоръ щѫтъ да даватъ турски-тѣ власти за тая постѫпка на войници-тѣ. . . . . . Увѣряватъ ни, че въ това българско възстание никакъ нема чужда рѫка, нъ било предизвикано, — противъ воля-та на мирно-то и работно българско население, — отъ досегашно-то лошаво управление. . . Бунтовници-тѣ не сѫ възстанале срѣщу Порта-та, нъ противъ злоупотрѣбения-та, които имъ сѫ правиле до-сега долни-тѣ чиновници, сѫбираче-тѣ на десетѫка и даже прости-тѣ стражаре. . . ." — Освѣнъ горѣписано-то за Срѣдна-Гора, за пръвъ пѫть, г нъ К. Иречекъ е писалъ за тая страна въ VIII и IX книжки на Пер. Списание на Бълг. Книж. Дружество въ Срѣдецъ.

ГРАДЪ-ТЪ ПАНАГЮРИЩЕ.

1.

Въ врѣмена-та на византийско-то и бѫлгарско-то царувания много около днешно-то Панагюрище мѣстности, почти на-близо една до друга, сѫ биле населени. Имало е села, градове, махалѝ, колйби или кошáри. Като тия послѣдни-тѣ и до-сега още сѫществуватъ въ землища-та на близни-тѣ около Панагюрище села: Петрйчъ, Поúбрене, Мýхово, както и по други нѣкои страни въ Бѫлгарско (Трѣвна, Елена, Габрово и още други). За споменѫти-тѣ населени мѣстности, Чолаковъ казва: „Още въ врѣме-то на бѫлгарско-то царство, панагюрски-тѣ баúри (бѫрда) сѫ биле населени подъ име колиби или махали и сѫ тѫрпѣле отъ нападание-то на татаре-тѣ, които дохождале отъ Кѫрѫмъ (Бахче-Сарай), та плѣниле тукашни-тѣ мѣста. Народни-тѣ пѣсни и Татарска-та Осóя (развалено калè) при Бунáя (гора и пасище) подтвѫрдяватъ това. Тая осóя отстои отъ Панагюрище $2\,^{1}/_{4}$ часа и се вика *Рахмáнъ*“[4]). Захариевъ подтвѫрдява горѣказанно-то. Спорѣдъ него, „около Панагюрище въ бѫлгарски-тѣ врѣмена е имало нѣкои градове и

---

[4]) *Осóя* или *осóйна* тука наричатъ расположени-тѣ срѣщу северъ мѣста, каквато е мѣстность-та *Татарска Осóя,* при която има и долина. Отъ дума-та *осóя* или *осóйна,* види се, е произлѣзло и название-то на нѣкои змии: *змия осойница* — змия, която не вижда сѫлнце; ухапвание-то ѝ е много люто, а по нѣкога и смѫртоносно. Дори и дрѫва-та, които сѫ сѣчени отъ осойни мѣстности, не могѫтъ да горѫтъ добрѣ, не пущѫтъ пламѫкъ, ами само се пушѫтъ. — Колкото се отнася до „развалено-то калѐ“, то е било крѣпость, която сѫ растуриле татаре-тѣ, когато надошле отъ Кримъ, вѣроятно, подъ предводителство-то на Ногай ханъ, или на сина му Чока, прѣзъ 13-я вѣкъ, и ето какъ: Слѣдъ като се браниле много врѣме, па и храна-та си свѫршиле, находящи-тѣ се въ нея се рѣшиле та излѣзле и нападнале обсадители-тѣ, които се биле расположиле край споменѫта-та долинка, ала „черни-тѣ татаре“ надвиле, исклале бѫлгаре-тѣ, превзеле кале-то и го растуриле. Това се приказва, по прѣдание, за „развалено-то калѐ“.

села, които сѫ много пострадале отъ кърджамски-тѣ татаре". — Останки отъ развалини на такива растурени махали или колиби и до-сега öще се виждатъ на нѣкои мѣстности въ панагюрско-то землище, каквито сѫ: Богословска-Поляна, Три-Кла́денци, Пре́света-Недѣля, Че́рничъ и други нѣкои. Уцѣлеле села сѫ останале: По́пинци, Бъ́та, Ба́ня, Ме́чка и Поибрене, а пѫкъ остатѫци отъ градове — селата Стрѣле́цъ, Петри́чъ (за които, както и за пѫрви-тѣ петь, ще се говори въ описвание-то села-та на Панагюрска-та Околия) и Ка́менградъ (источната половина на днешно-то Панагюрище, заселена по-край лѣвия брѣгъ на рѣка-та Луда-Яна). Нема сѫмнѣвание, че тия мѣстности, села и градове сѫ биле заселени още въ римско-византийски-тѣ врѣмена, или по-рано, а жители-тѣ на села-та, махали-тѣ или колиби-тѣ, може-би, да сѫ биле стражаре по друмове-тѣ и по гористи-тѣ мѣста. Ако ли пѫкъ се взематъ прѣдъ видъ находящи-тѣ се и до-днесь развалини отъ крѣпости, твърдѣли, укрѣпления и други войскарски сгради около Стрѣле́цъ, Ка́менградъ и Петри́чъ, може да се вѣрва, че казанни-тѣ селене или колибаре не сѫ пазиле само пѫтища-та, ами — и тия три градове.

Спорѣдъ прѣдание-то, Каменградъ се нахождалъ на лѣвия брѣгъ на рѣка-та Луда-Яна. Тоя градъ билъ заселенъ по сѣверо-западния клонъ на *бръ́дото* и по равнина-та на югъ отъ това бръдо. Пѫрва-та отъ тия мѣстности се е наричала *Церко́вна Махалà*, а втора-та — *До́ленска*, *До́лненска*, или по-право *До́лна-Махалà*. *Драгу́лина-Махалà*, тоже на лѣвия брѣгъ на сѫща-та рѣка, населена по юго-западния склонъ на срѣщно-то бръдо (*баиръ*, спорѣдъ Чолакова), може да е била часть отъ Каменградъ, или пѫкъ, по-вѣрно, една отъ споменѫти-тѣ вече махали̇. Називаемий *Драгу́линъ-Долъ* раздѣля пѫрви-тѣ двѣ махали̇ отъ тая послѣдня-та. Пѫрва-та махалà трѣбва да носи название-то си отъ това, защото черкова-та се нахожда въ нея; втора-та, — че е на югъ и на-доле отъ пѫрва-та и третя-та (Драгу́лина), а тая послѣдня-та, — „за́щото е (била ужъ) основана отъ нѣкоя-си мома воевода Драгу́ла", спорѣдъ дописка-та въ вѣстникъ *България*. И така, казанни-тѣ три махали сѫ най-стари-тѣ и въ незапомнени врѣмена заселени-тѣ на источна-та страна на днешно-то Панагюрище. Не се знае отъ кога е почнато да се наричатъ само съ названия-та на третя-та и втора-та, именно: *Драгу́лина-Махалà*, въ която влѣзва и всичка-та сѣверна часть отъ Черковна-та заедно съ дола, и — *До́лна-Махалà*, въ която влѣзва и останала-та малка часть отъ Черковна-та. Въ турско врѣме обаче званично бѣхѫ

признати петь махали: Драгýлина, Черкóвна, Стáйова, Жéлйова, и Дрúнча.

Колкото за старо-то име на града, — *Каменградъ*, ето що ни е извѣстно: Има още хора, които помнѭтъ, когато нѣкои старци, — види се, по предание слушале, — казвале, че „някуга-си селò-то са е викáло Кáмениградъ, па като захвáналъ да стáя пазáра на полé-то (разбира се находяща-та се на дѣсния брѣгъ на Луда-Яна поляна, за която ще се говори по-сѣтне), прекрѫстиле го Панигюрище“. А пѫкъ бивший тука около прѣди 30 години и живѣвший много години въ Панагюрище рилский таксидиотинъ, покойний духовникъ Атанасий, като учеше, че трѣбвало да се пише и нарича *Панигюрище*, а не *Панигúрище*, — и това по извѣстни негови граматически правила и сѫображения, казваше, че „истинско-то и право-то название на село-то било *Литýполисъ* (Λιθούπολις), или *Литýполъ*, отъ еллински-тѣ рѣчи λίθος — камѫкъ, и πόλις — градъ, което по славяноболгарски ще рѣче *Каменградъ*, както си било писано въ нѣкои стари книги“, които намѣрилъ въ черковно-то скривалище, та ги прочиталъ [5]). Освѣнъ казанно-то, и въ

[5]) Духовникъ Атанасий бѣ отъ града Дупница, или отъ дупнишки-тѣ села; доста просвѣтенъ по врѣме-то си свещенноинокъ, съ примѣрно повѣдѣние, и дѣйствително отговаряше на звание-то си. Той бѣ сѫщински учитель и проповѣдникъ въ онова врѣме на население-то, между което бѣше го испратила Рилска-та Обитель. Той бѣ много вѣщъ и на грѫцка книга. Още прѣди 35—38 години, като расправяше за Литополъ и Каменградъ, отецъ Атанасий приказваше, че „Фúлибе е по турски, а по гречески ся зовѐ Филиппýполъ, сúрѣчь, Филиповградъ, и Понирýполъ, което ще каже град'о на лукави-тѣ и хитри-тѣ; по римски — Тримонте, рáди три-тѣ могили, на които е населенъ, а славяноболгарско-то му име било Плодвинъ, Пловдинъ или Пловдивъ, па имало и по-стари имена, които биле Плоденъ и Полуденъ. Тия приказвания сега сѫ всеизвѣстни, ала прѣди 40 години рѣдко бѣхѫ оныя бѫлгаре, които знаяха това, както и названия-та на стария Орестия, или Одринъ, римовизантийский Адриануполъ (Адриановградъ), а турский днесь Едúрне. Освѣнъ това, тука трѣбва да се каже, че нѣкои отъ стари-тѣ сѫ наричале днешний Пловдивъ-още и Плѫденъ, Пулпуденъ, а пѫкъ въ едно грѫцко землеописание отъ 1791 год. (Γεωγραφία Νεωτερική, παρὰ Δανιὴλ ἱερομονάχου καὶ Γρηγορίου ἱεροδιακόνου. Ἐν Βιέννῃ, 1791), на стр. 279, отгдѣ се споменува за Филипýполъ (Φιλιππούπολι), за други градове, за Ямболъ, старий Иануполь (Ἰαμπολι, τὸ παλαιὸ Ἰαννούπολις), казано е и за нѣкакъвъ си сѫществуѭщъ градъ, Плоудúнъ, Плотинýполисъ (Πλοβδὶν, Πλωθινούπολις) и напоконъ за Стара-Загора. Най-сѣтне, колкото се отнася за пловдивски-тѣ могили, всеизвѣстно е, че тѣ не сѫ три, нъ сѫ петь и иматъ турски названия, а именно: *Сахàтъ тепѐ* (часовнишка могила, или могила-та на часовника), *Джендѐмъ тепѐ* (адска могила, или могила-та на ада), *Джанбáсъ тепѐ*

кратко-то описание на Панагюрище, обнародвано въ вѣстникъ *День*, като става дума за бѫлгарско-то и турско-то му названия, споменува се, че нѣкогашни-тѣ населения по бръда-та слѣзле на равнище-то и се заселиле вѫрху развалини-тѣ на нѣкакѫвъ-си *Каменградъ* [6]).

За доказателство, че прѣди да завладѣятъ турци-тѣ страна-та, мѣстность-та на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна е била заселена, — била тя Каменградъ или другояче именуема, служатъ и слѣдующи-тѣ свидѣтелства: 1) Въ обнародвана-та въ вѣстникъ *Бѫлгария* дописка се казва, че „Панагюрище е заселено прѣди падание-то на наше-то царство, защото, когато сѫ се прѣвзеле тия мѣста отъ турци-тѣ, панагюрски-тѣ попове приеле въ онова врѣме отъ турския султанъ Баязидъ единъ *нишанъ* (знакъ), който носѣхѫ почти до прѣди седемъ години (тука дописникъ-тъ е разбиралъ до 1856 год.) отъ дѣсна-та страна на гугла-та си, понеже тѣ (попове-тѣ) не носѣха грѫцки калимавки и дрѣхи, нъ бѫлгарски народни. Въ врѣме-то на пловдивския грѫцки митрополитъ Хрисантъ, по заповѣдь-та му, нашитѣ попове си оставиха народни-тѣ дрѣхи, като

(могила на играющия съ душа-та си, или на смѣлия, дързновенния, който туря въ опасность душа-та си за постигание извѣстна цѣль), *Небѐтъ тепѐ* (могила, на която се чака за пазение, или за наглѣждание), и *Бунарджикъ* (кладенчецъ, или малъкъ кладенецъ). Врѣме е вече щото турски-тѣ названия на тия могили, както и друга-та часть на Пловдивъ, *Каршияка*, отвѫдъ Марица, да се замѣнятъ съ бѫлгарски имена, а така сѫщо и названия-та на много отъ улици-тѣ и площади-тѣ въ тоя градъ.

[6]) Като не сѫ намѣрени до-сега почти никакви стари писменни даказателства за да се подкрѣпѭтъ устни-тѣ, относително именование-то *Каменградъ*, което название токо-така, безъ никакви основания, не е останало въ уста-та на хора-та, могло-би да се обѫрне внимание на слѣдующи-тѣ доста сѫществении и наглѣдни обстоятелства за название-то на населена-та мѣстность на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна, именно: че мѣстности-тѣ, на които сѫ махали-тѣ Черковна и Драгулина, сѫ цѣли почти каменисти и че на истокъ надъ Черковна-Махала се намира единъ доста високъ ридъ, нашиваемъ *Ка́меница*, — причини, поради които може да е станало и название-то *Ка́меновъ, Ка́менний, Ка́менъ*, на града. А пѫкъ всеизвѣстно е, че много градове и села сѫ добиле именования-та си отъ мѣстности-тѣ, на които сѫ заселени. Обаче, какво е било най-напрѣдъ название-то: да ли грѫцко, та побѫлгарено, или бѫлгарско, та погрѫчено, това е неизвѣстно. Нъ ако се допустне, че тѫдѣва е имало градове и съ словенски, бѫлгарски, названия, какъвто е билъ *Стрѣлецъ*, а споредъ г-на Конст. Иречека, Стрѣльчь-градъ (забѣлѣжка 105), тогава не остава никакво сѫмнѣвание, че първо-то название е било бѫлгарско, — Каменъ-градъ.

ги замѣстиха съ фанариотски, и нишанъ-тъ се изгуби тогава" [7]). — 2) Сѫществуващи-тѣ до-сега около града развалини отъ крѣпости, твърдини, замѫци и други войскарски сгради, които отъ всички страни го заобикалятъ, каквито сѫ: а) на мѣстность-та *Крáсенъ*, развалини отъ калѐ (крѣпость), при която е имало и обитель съ храмъ Св. Димитръ, около 4 километра на югъ отъ града, на старий пѫть отъ Каменградъ за Пловдивъ и на-близо до сегашния пѫть Панагюрище — Татар-Пазарджикъ — Пловдивъ, понеже, както се знае, въ онова врѣме Т.-Пазарджикъ още не е

[7]) Макаръ дописникъ-тъ и да не е опрѣдѣлилъ да ли Баязидъ 1-й *Илдѫрѫмъ* (Свѣткавица, Мълния), или Баязидъ 2-й *Софу* (Мудрѐцъ), е далъ нишана на попове-тѣ, обаче, по всѣка вѣроятность, нишанъ-тъ трѣбва да имъ е далъ Баязидъ 1-й, или баща му Мурадъ 1-й, и то като се има прѣдъ видъ, че въ врѣме-то на тоя послѣдния турци-тѣ сѫ завладѣле мѣсто-то, както щемъ видимъ по-сѣтне, а пѫкъ въ царуване-то на Баязидъ 1-й сѫвършенно е завладѣна и цѣла Бѫлгария (освѣнъ, спорѣдъ нѣкои историци, града Ловечъ, който билъ завладѣнъ отъ Баязидъ 2-й, синъ на Мохамедъ 2-й), та не е имало вече нѣкакви уважителни причини щото Баязидъ 2-й да имъ дава *нишанъ*. А въ описание-то въ вѣстникъ *Денъ* е казано: „и мѣстни-тѣ свещенници сѫ имале нѣкакви-си правдини, които имъ сѫ биле дадени отъ Султанъ Баязидъ Илдѫрѫмъ, но какви сѫ биле тия правдини, не се знае; знае се само, че до прѣди тридесетъ (погрѣшно казано, вмѣсто *двадесетъ*) години нѣкои отъ попове-тѣ сѫ носиле на гугла-та си по едно бѣло копринено дрипелче, а други малка сребърна плакица...." Попове-тѣ не знаяха кой именно султанъ имъ е далъ нишана и защо имъ е даденъ. Тѣ, по прѣдание, казваха, че „кугáто одúле на Фúлибе да посрящатъ цáря, той имъ далъ нишáна, че билѐ „вярна рая." Въ всѣкой случай, и доста е за вѣрване, нишанъ-тъ може да е даденъ на попове-тѣ за нѣкакви поповски заслуги, посрѣдничества, между побѣдители-тѣ и побѣдени-тѣ, или условно предавши се, и то отъ Мурадъ 1-й, когато тръгнѫлъ отъ Пловдивъ за Косово поле, отъ гдѣто се вече не върналъ живъ. Има стари хора, които още помнятъ тоя нишанъ, който билъ една бѣла тѫнка чалмà, — бѣла кърпа, обвита около попова-та гугла (бѫлгарски народенъ калпакъ отъ кожа), сѫщо както мохамедански-тѣ духовни лица навиватъ такива около фесове-тѣ или кауци-тѣ си. Споредъ приказвание-то на сами-тѣ стари попове, тѣ до тогава сѫ носиле нишана, до когато панагюрци ходиле на война, а това било додѣто Гаванозовци биле воеводи въ Татар-Пазарджикъ. Когато престанале вече да ходатъ отъ тука войскаре, татар-пазарджишкий мюдюринъ повикалъ попове-тѣ, та имъ заповѣдалъ да не носятъ вече чалми-тѣ, защото това „не подобава на рай, ами да си турятъ на гугли-тѣ другъ някакъвъ нишанъ, спорѣдъ вяра-та имъ." Покойний икономъ попъ Несторъ Юруковъ (около 75—80 годишенъ старецъ, тежко мѫченъ и убитъ въ черкова-та прѣзъ врѣме-то на въстание-то (1876 год.), казваше: „тугáва ние си заръчяхме на яудие-тѣ (евреи-тѣ),

билъ заселенъ[8]). Това градище е имало около 30 хиледи четвжртити метри пространство. Тука още се виждатъ основи-тѣ на споменжтия храмъ Св. Димитръ. Споредъ прѣдание-то, когато турци-тѣ надошле по тия страни, много хора отъ града и околни-тѣ села се скриле въ кале-то, у което се браниле джлго врѣме. Найсѣтне нѣкой си вжглещаръ отъ ближно-то село Бжта показалъ на турци-тѣ подземния пжть, прѣзъ който хора-та си донасяле вода въ кале-то, и тогава турци-тѣ навлѣзле въ това послѣдно-то, та

тенекеджие въ Пазарджикъ, щжтъ не щжтъ, та ни изрязаха по едно кржстѐ отъ белà тенекия, провалиха му дупчици на чéгери-тѣ крáища и зашихме си ги сякуй на десна-та страна на гýгла-та. На яудие-тѣ дори и пари не дáдухме. Влязухме при мюдюрина, който ни видя съ такжвъ нишанъ, па ни испрати и заповедà ни да си не врлзваме веке чалми-тѣ. Нáпоконъ ние си напрáвихме кржстéга-та отъ сребрò и съ распятие-то на тяхъ, а който щéше, позлатяваше си сáмо распятие-то."
— Та и азъ самъ запомнихъ тоя знакъ — кржстъ-тъ, както и мнозина хора го помнжтъ. Носение-то му се забрани заедно съ промѣняване-то на дрѣхи-тѣ, както щемъ видимъ по-доле. — Облѣкло-то (носия-та) на нѣкогашни-тѣ панагюрски попове, както го помнимъ прѣди около 35—38 години, се състоеше отъ: джлга антерия, джлго тѣсно джубѐ (и двѣ-тѣ отъ мегка черна вжлна изработенъ небоядисанъ шаекъ), хубавъ отъ черна мешина ушитъ поясъ, който се закопчаваше съ сребжрни или мѣдни *чопрáзе* (единъ видъ голѣми четвжртити или кржгли копчи) и бжлгарска кожена гугла съ нишана. Зимно врѣме нѣкои отъ свещенници-тѣ носѣхж *кюркове* (кожуси) вжзъ джубета-та си (отъ сжщия шаекъ, само по-дебелъ), подплатени съ овчи кожи. Кожуси-тѣ се закопчаваха съ четери или петь чопразе, уплетени отъ гайтанъ, зашити вжзъ грждитѣ на кожуха. Прѣзъ 1855, или 1856 год., когато за пжрвъ пжть дохожда въ Панагюрище споменжтия пловдивски (гржцки) митрополитъ Хрисантъ, той заповѣда на попове-тѣ да махнатъ това облѣкло, та да си ушижтъ дрѣхи, каквито носжтъ пловдивски-тѣ и татар-пазарджишки-тѣ попове. Въ онова врѣме не можѣше да се непослуша владишка-та заповѣдь, та отъ тогава захванаха постжпенно да се вжвождатъ и се вжведохж калимавки-тѣ, широки-тѣ сини джубета и копринени-тѣ разноцвѣтни антерии и пояси. Това обстоятелство се подтвърдява и отъ описание-то въ вѣстникъ *День*. Нъ отъ нѣколко години насамъ панагюрски-тѣ попове захванаха да си шижтъ и да носжтъ дрѣхи пакъ отъ хубавъ тжнакъ мѣстенъ шаекъ, ала вече не като нѣкогашни-тѣ тѣсни джубета.

[8]) Споредъ Захариева, „султанъ Баязидъ 2-й населилъ Татаръ-Пазарджикъ въ 1485 година отъ аккермански татаре", а много по-кжсно „начнале да се заселяватъ бжлгаре въ града" отъ околни-тѣ села. — Всеизвѣстно е, че въ тоя градъ никога не е имало природни гржци. Ония отъ жители-тѣ му, които сега се гржчеятъ, както се знае, сж арнауте-тоски и цинцаре отъ Ипиро-Тесалия, прѣселени въ врѣме то на гржцко-то вжзстание и бунтуване-то на янинския Али паша.

погубиле всички-тѣ находящи се въ него хора, — стари, млади, жени и дѣца. Бѫтовецъ-тъ сторилъ това, за да се избаватъ сѫселени-тѣ му отъ монастирски-тѣ калугере, на които работиле само за прехрана, защото и село-то Бѫта и землище-то му биле отъ памтивѣка монастирски. Напоконъ сѫ ограбени и растурени, или запалени и изгорени, обитель-та съ храма Свети Димитръ. Слѣдъ като се растурилъ монастиря, земи-тѣ му си расподѣлиле и присвоиле жители-тѣ отъ близни-тѣ села Бѫта и Пóпинци. Това послѣдно-то обстоятелство е доста за вѣрвание, като се вземе прѣдъ видъ, че Бѫта е малко село, а пѫкъ сравнително съ по-голѣми около него села, каквото е и Пóпинци, землище-то му е по-пространно отъ тѣхни-тѣ. По тия сѫображения вѣрватъ и утвѫрдяватъ почти всички-тѣ околни селене, че бѫтовско-то землище е принадлежало на „Крáсенъ Монастиръ“. Мѣсто-то, вѫзъ което е билъ монастиря, сега се намира въ бѫтовско-то землище, а крѣпость-та — въ панагюрско-то. Тука трѣбва да кажѫ и за още едно (любопитно) приказвание, именно, че когато селининъ-тъ отъ Бѫта обадилъ на турци-тѣ отъ гдѣ да влѣзатъ въ кале-то, игуминъ-тъ на монастиря, като се научилъ за прѣдателство-то, проклѣлъ село-то Бѫта да се не намножава повече отъ колкото си е. По тая причина и до-сега още това село ужъ не може да стане по-голѣмо, отъ колкото е било тогава. Селене-тѣ сѫ твѫрдо увѣрени въ това, та когато пловдивский (бѫлгарски) митрополитъ, покойний Панаретъ, дохождà въ Панагюрище, бѫтовци го викаха нарочно да отиде въ село-то имъ да служи литургия и да чете потрѣбни-тѣ молитви за да се вдигне проклѣтия-та отъ игумина. Тука, на-близо до крѣпость-та и монастиря, има единъ сúпей, който турски се нарича *Сарѫяръ* (жѫлта земя, прѫстъ). При тоя сипей има останки и отъ друга една сграда, за която се предполага да е била стражарница. — За тия развалини Чолаковъ казва: „между Панагюрище и Попинци се нахожда *Крáсенъ-калесú*, което е имало и друго име, а сега носи това име отъ красна-та черкова Св. Димитръ, която е строена въ християнски-тѣ врѣмена, а послѣ опустошена въ турски-тѣ отъ разбойници (?!). Това калè сочи да има начало-то си още отъ езически-тѣ врѣмена, както и друго-то, което се намѣрва на истия байръ кѫмъ Попинци и се нарича *Сарѫяръ*“. — б) На мѣстность-та *Вагарчúвъ-Рѫтъ*, на истокъ отъ Панагюрище, е имало твѫрдина, на която основи-тѣ още личѫтъ. Въ врѣме на завоевание-то, най-напрѣдъ тука е мало бой съ турци-тѣ, които, като надвиле, трѫгнале кѫмъ калé-то на мѣстность-та *Дýшковченинъ*, на севѣроистокъ отъ града. И крѣпость-та на Дýшковченинъ е

имала около 30 хил. четвжртити метри пространство. На нѣкои мѣста още се вижда да стжрчжтъ зидове-тѣ й 2—3 метри надъ земя-та. За тая крѣпость се приказва, че, като я превзеле, турци-тѣ погубиле много голѣмци и юнаци, които биле въ нея. Турци-тѣ дошле тука откжмъ Стрѣлецъ (на истокъ отъ Панагюрище), разбира се, като миняле прѣзъ казанна-та мѣстность (Вагарчйвъ-Ржтъ), па като се сжбрале въ града и съ други, които идѣле отъ доле (разбира се откжмъ Пловдивъ и, по всѣка вѣроятность, може да сж ония, които обсаждале и прѣвзеле горѣказанна-та крѣпость на Красенъ), заминале кжмъ Мéчка (на западъ отъ Панагюрище), гдѣто станала голѣма битва [9]). Когато турци-тѣ наближиле до града, хора-та захванале да се бранатъ, ала напоконъ имъ се прѣдале, защото нападатели-тѣ биле многозина. Тогава турци-тѣ заробиле всички-тѣ мжже, които могле да бораватъ съ оржжие, та ги заведе съ тѣхъ-си, защото се бояле да ги не послѣджтъ и нападнжтъ въ тила (из-отзадъ). Избавиле се само хора-та, които биле въ калета-та и въ кулй-тѣ низъ гори-тѣ, дѣто не минувале турци-тѣ. Село-то заприличало дори на пущинакъ; много хора биле погубени, па и много болѣсти, морúя (умирания) и гладъ имало. Напоконъ турци-тѣ довеле ямболци, та ги заселиле на поле-то и така село-то пакъ се замóгнало. По прѣдание, горѣказанно-то се знае за прѣвземание-то на Каменградъ отъ турци-тѣ. — в) На мѣстность-та *Медѣтъ*, на сѣверъ отъ града по пжтя за Златица. Основи-тѣ на тая твърдиня на много мѣста сж още здрави и близо до нея има стари гробища, наричаеми *Латински*. Ако единъ

---

[9]) И въ врѣме-то на вжзстание-то, прѣзъ 1876 година, турски-тѣ редовни и нередовни войски, предводими отъ паши-тѣ Адилъ, Хафжзъ и Селями, пакъ откжмъ Стрѣлецъ нападнаха на Панагюрище. Отъкакъ панагюрски-тѣ вжзстанници, около хилядо души, се опираха и противостояха четери дни на турци-тѣ кждѣ Стрѣлешко, сѣтне при Балабанова-та Кория и напоконъ край града, тия послѣдни-тѣ разбиха вжзстанници-тѣ, заобиколиха Панагюрище и нападнаха вжзъ него. Около 4000 души имаше само турска редовна войска, — пѣши, конници и топчие. На 30-й Априлия, 1, 2-й и 3-й Майя турци-тѣ убихж, стари и млади, около 600 души отъ мжжки и женски полъ, освѣнъ неизвѣстни-тѣ отъ околни-тѣ села старци, жени и дѣца, които се намираха тука. Слѣдъ като обраха Панагюрище, изгориха и опустошиха по-голѣма-та и хубава-та му часть, — особенно черкови-тѣ, училища-та, ханове-тѣ и магазин-тѣ, — една часть отъ турци-тѣ, редовни и нередовни войници, замина кжмъ западъ, кжмъ села-та Мечка, Поибрене и Петричъ, — сжщо както и въ врѣме-то на завоевание-то, та ограбиха, изгориха и опустошиха и тия села, особенно двѣ-тѣ послѣдни, — голѣми, богати и хубави села.

день бихѫ се раскопале, може-би, ще стане явно какви сѫ и отъ кога сѫ останале тия гробища. — г) На мѣстность-та *Голяма Братйя*, тоже на севѣръ отъ града, у-спорѣдъ на пѫтя за Златица, развалини-тѣ отъ твърдиня-та още личѫтъ. — д) На севѣрозападъ отъ града, на *Малка Братйя*, основи-тѣ на калé-то още сѫществуватъ, както и развалини-тѣ отъ една крѣпость при *Сйва-та Грамáда*, отъ която се вижда цѣло-то златишко поле, на западъ — Срѣдецъ, а на югъ — Панагюрище и много други села. — е) На мѣстность-та *Окопáнъ*, на западъ отъ града, тоже сѫществуватъ развалини-тѣ отъ голѣма крѣпость, каквито сѫ ония на Красенъ и Дýшковченинъ. — ж) На южния край на града, прѣзъ рѣка-та, по пѫтя за Т.-Пазарджикъ, като раскопаваха прѣди нѣколко години могилата *Мрямоpъ* за която е споменѫлъ и г-нъ Иречекъ, намѣрихѫ се човѣшки кости и нѣколко римски мѣдни пари. И до-скоро още, когато се раскопаваха нѣкои стари сгради, или и при други раскопавания въ града, нахождаха се по нѣкога разни римски и византийски златни, сребърни и мѣдни пари, ала не така по много, както нѣкога-си хора-та нахождале, та ги продаваха за претопяване на тукашни-тѣ златаре и на татар-пазарджишки-тѣ евреe [10]). — Близо около града, на мѣстности-тѣ, по които въ езически-тѣ врѣмена сѫ сѫществувале кáпища, принасяни сѫ жъртви на разни богове, на тия сѫщи-тѣ мѣстности по-късно сѫ биле въздигнѫти христиенски богуслужебни и молитвенни сгради, на повечето отъ които още личѫтъ развалини-тѣ и сѫ запомнени названия-та имъ, като: Св. Архангелъ (въ Мулейска-та Кория, гдѣто и до-сега още на Архангеловъ-день колѭтъ курбанъ), Св. Димитръ (на Стойкина Чюшмà), Св. Иванъ Златоустъ (на Байкйовица), Спасовъ-день и Св. Атанасъ, край града, а пѫкъ на нѣкои голи, или непристѫпни мѣста, високи бръда и рѫтове, по които тоже сѫ сѫществувале капища и оброчища, сѫ дадени христиенски именования, каквито сѫ: Прéсвета Недѣля, Никулъ-день, Богородица, Св. Никола, Петровъ-день (могила като Мряморъ, нъ по-голѣма), Илийнъ-день (много високъ гористъ рѫтъ, на който на върха сѫществуватъ развалини отъ кáпище, което, види се, е било посветено Богу на гръма, дъжда

---

[10]) И у мене се нахождатъ нѣколко такива стари монети, намѣрени тука въ разни врѣмена, а у покойния Чолаковъ имаше много, ала що ги стори, не се знае. Когато пѫтувалъ низъ Българско, като миналъ прѣзъ Панагюрище, Априловъ изнесълъ отъ тука „една торба съ златни и сребърни антики“.

и плодородие-то) и Св. Петка [11]. — Чолаковъ казва, че „развалени-тѣ около Панагюрище черкови сѫ сѫществувале прѣди дохождание-то на турци-тѣ, а по тепéта-та (брѫда-та, рѫтове-тѣ), види се, да сѫ принасяле жѫртви въ езически-тѣ врѣмена". Това е вѣрно; защото, акó мѣстность-та на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна не би била заселена въ незапомнени врѣмена, прѣди падание-то на бѫлгарско-то царство, то не щѣхѫ и да сѫществуватъ споменѫти-тѣ около нея развалини отъ нѣкогашни езически храмове, покѫсно преобѫрнати въ христиенски, както и названия-та имъ. Всѣкой знае и помни, че въ турско врѣме храмове сѫ се растуряле, а мѫчно се допущаше да се градѫтъ, нито пѫкъ можѣхѫ да се даватъ христиенски именования на разни мѣстности, бѫрда, рѫтове и горя, тогава когато, слѣдъ завладѣвание-то, много бѫлгарски се прѣименуваха съ турски названия.

Като се взематъ изобщо всички-тѣ показани до-тука доказателства, — включително съ прѣдание-то за калé-то на Татарска Осоя (забѣлѣжка 4), казанно-то по-горѣ панагюрско прѣдание какво турци-тѣ заминале кѫмъ Мéчка, както и мечeнското прѣдание, за което ще се говори на мѣсто-то му, че воевода Павелъ се билъ съ турци-тѣ, на които воевода „билъ нѣкой-си везиръ Шехлала", вѣроятно Лалашахинъ, — не може да се не оправдае приказвание-то по прѣдание, че на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна нѣкога-си е сѫществувалъ градъ, който се е именувалъ, споредъ стари-тѣ, *Каменградъ*, или пѫкъ каквото друго именование и да е ималъ той, па дори и село да е било съ такова название. Обаче, кога е растуренъ тоя градъ, та се е забравилъ, както и много други градове, и останала заселена само една часть отъ него, — да ли когато сѫ дошле тука турци-тѣ, да ли при нахлувание-то на татаре-тѣ, или по-рано, въ войни-тѣ между бѫлгаре-тѣ и византийци-тѣ, да ли още въ по-стари врѣмена, — това питание остава да се разрѣши, когато биха се открие още, нови, доказателства.

Споредъ мѣстоположение-то, което е ималъ, нѣкогашний Каменградъ (каквото и сега още има днешно-то Панагюрище) е

[11]) На Богородица и на Света Петка набожни-тѣ Панагюрци сѫ сѫградиле параклисе. Слѣдъ Вѫскрѫсение Христово, въ петѫкъ, тука се празднува Света Петка, та става голѣмъ сѫборъ на мѣстность-та съ сѫщото название, — доста високо брѫдо, по което се нахождатъ (нарѣдко) стари дѫбови дрѫвета, — гдѣто, освѣнъ граждане-тѣ, дохождатъ и отъ села-та много хора „на поклонение". Цѣлий день поклонници-тѣ се веселѫтъ: ѣдѫтъ, пиятъ, играятъ хоро, додѣто се мрѫкне. — Захарий Стояновъ е описалъ тоя сборъ въ записки-тѣ си по бѫлгарски-тѣ вѫзстания, — Томъ 1-й, стр. 380—382.

билъ срѣдище на околни-тѣ села и градове и мѣсто за тжргуване. — тжржище. На западъ отъ Каменградъ, на дѣсния брѣгъ на Луда-Яна, се простира голѣма поляна, широко и джлго равнище, на което ставало тжржище-то. Тука се сжбирале жители-тѣ отъ околни-тѣ градове (до-сега извѣстни-тѣ Стрѣлецъ на истокъ и Петричъ на западъ), села, махали или колиби да си купуватъ и продаватъ, или да си размѣняватъ произвѣдения-та [12], съ други думи, тука дохождале на тжргъ, панайръ (грацка рѣчь πανήγυρις, πανηγύρι), та по тая причина казанна-та поляна се нарѣкла *панигюрище, панайрище, панигюрище*, или *панагюрище*, както и до-сега още у много села и градове въ Бжлгарско наричатъ *пазарище* (отъ турска-та рѣчь *пазаръ)* мѣстности-тѣ, на които ставатъ тжржищата. Илиевичъ казва: „Тука въ старину се е сжбиралъ панайръ, което свидѣтелствува име-то на село-то *Панигюрище* (Πανήγυρις) и на двѣ-тѣ му махали *Марашъ и Караманецъ;* подобно и днесь се стичатъ въ него отъ всички-тѣ окрестни села купци и продавци, та тжргуватъ всѣкоя сжббота". Споредъ Чолакова, „прѣди дохождание-то на ямболци, въ Панагюрище се е сжбиралъ панайръ, или сборъ, отъ околни-тѣ мѣста, като на способно мѣсто, за това и въ турски-тѣ врѣмена една-та махала е нарѣчена Мàрешъ, т. е. панайръ, защото въ нея е ставалъ панаиръ-тъ, както и Карамàнъ носи това име отъ панаира за жива-та стока, който е ставалъ въ това поле, което е послѣ заселено". Иречекъ споменува, че название-то на мѣсто-то е дадено, защото „ставалъ *панагюръ* (πανήγυρις, въ нинѣшний бжлгарски езикъ *панайръ*)". — Отъ казанното до тука се установява, че на

[12]) Всѣкой още помни, когато въ нашенско до-скоро се размѣняваха между производители-тѣ произвѣдения-та имъ, вмѣсто да ги продаватъ и купуватъ съ пари, па и до-сега още въ нѣкои мѣста сжществува тоя обичай, или нàвикъ, за тжргувание. Азъ помнж, че такова размѣнявание на произвѣдения-та ставаше и въ Татар-Пазарджикъ, и въ Срѣдецъ, па и въ още нѣкои градове, прѣди освобождението на страната ни. А пжкъ въ Панагюрище до-скоро жени-тѣ даваха масло, сирене, вжлна и сланина за череши, ябалки, круши, орѣхи и други овощия и храни, като продаваче-тѣ другоселци откакъ тѣглехж (мѣрехж) тѣжина-та на вжлна-та или масло-то и сирене-то, два-пжти по толкова даваха орѣхи, круши, или щото и да е, — за една ока вжлна или масло, двѣ оки череши или орѣхи. Немислимо бѣше да се купуватъ тия нѣща съ пари. Имало е и хитри жени, които, за да измаматъ продавача, до колкото е могло да се не познава, туряле сж въ вжлна-та восжкъ, за да натегне. И така, за примѣръ, ако е била вжлна-та 2 оки и восжкъ-тъ 1 ока, тастанжле 3 оки, вземале 6 оки овощия отъ продаваче-тѣ.

и плодородие-то) и Св. Петка [11]). — Чолаковъ казва, че „развалени-тѣ около Панагюрище черкови сѫ сѫществувале прѣди дохождание-то на турци-тѣ, а по тепѐта-та (брѫда-та, рѫтове-тѣ), види се, да сѫ принасяле жѫртви въ езически-тѣ врѣмена“. Това е вѣрно; защото, акó мѣстность-та на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна не би била заселена въ незапомнени врѣмена, прѣди падание-то на бѫлгарско-то царство, то не щѣхѫ и да сѫществуватъ споменѫти-тѣ около нея развалини отъ нѣкогашни езически храмове, покѫсно преобѫрнати въ християнски, както и названия-та имъ. Всѣкой знае и помни, че въ турско врѣме храмове сѫ се растуряле, а мѫчно се допущаше да се градѫтъ, нито пѫкъ можѣхѫ да се даватъ християнски именования на разни мѣстности, бѫрда, рѫтове и гори, тогава когато, слѣдъ завладѣвание-то, много бѫлгарски се прѣименуваха съ турски названия.

Като се вематъ изобщо всички-тѣ показани до-тука доказателства, — включително съ прѣдание-то за калѐ-то на Татарска Осоя (забѣлѣжка 4), казанно-то по-горѣ панагюрско прѣдание какво турци-тѣ заминале кѫмъ Мѐчка, както и меченското прѣдание, за което ще се говори на мѣсто-то му, че воевода Павелъ се билъ съ турци-тѣ, на които воевода „билъ нѣкой-си везиръ Шехлала“, вѣроятно Лалашахинъ, — не може да се не оправдае приказвание-то по прѣдание, че на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна нѣкога-си е сѫществувалъ градъ, който се е именувалъ, споредъ стари-тѣ, *Каменградъ*, или пѫкъ каквото друго именование и да е ималъ той, па дори и село да е било съ такова название. Обаче, кога е растуренъ тоя градъ, та се е забравилъ, както и много други градове, и останала заселена само една часть отъ него, — да ли когато сѫ дошле тука турци-тѣ, да ли при нахлувание-то на татаре-тѣ, или по-рано, въ войни-тѣ между бѫлгаре-тѣ и византийци-тѣ, да ли още въ по-стари врѣмена, — това питание остава да се разрѣши, когато биха се открие още, нови, доказателства.

Споредъ мѣстоположение-то, което е ималъ, нѣкогашний Каменградъ (каквото и сега още има днешно-то Панагюрище) е

[11]) На Богородица и на Света Петка набожни-тѣ Панагюрци сѫ сѫградиле параклисе. Слѣдъ Вѫскрѫсение Христово, въ петѫкъ, тука се празднува Света Петка, та става голѣмъ сѫборъ на мѣстность-та съ сѫщото название, — доста високо брѫдо, по което се нахождатъ (нарѣдко) стари дѫбови дрѫвета, — гдѣто, освѣнъ граждане-тѣ, дохождатъ и отъ села-та много хора „на поклонение“. Цѣлий день поклонници-тѣ се веселѫтъ: ѣдѫтъ, пиятъ, играятъ хоро, додѣто се мрѫкне. — Захарий Стояновъ е описалъ тоя сборъ въ записки-тѣ си по бѫлгарски-тѣ вѫзстания, — Томъ 1-й, стр. 380—382.

билъ срѣдище на околни-тѣ села и градове и мѣсто за тѫргувание, — тѫржище. На западъ отъ Каменградъ, на дѣсния брѣгъ на Луда-Яна, се простира голѣма поляна, широко и дѫлго равнище, на което ставало тѫржище-то. Тука се сѫбирале жители-тѣ отъ околни-тѣ градове (до-сега извѣстни-тѣ Стрѣлецъ на истокъ и Петричъ на западъ), села, махали или колиби да си купуватъ и продаватъ, или да си размѣняватъ произвѣдѣния-та [12]), съ други думи, тука дохождале на тѫргъ, панайръ (грѫцка рѣчь πανήγυρις, πανηγύρι), та по тая причина казанна-та поляна се нарѣкла *панигйрище*. *панайрище*, *панигю́рище*, или *панагю́рище*, както и до-сега още у много села и градове въ Бѫлгарско наричатъ *пазари́ще* (отъ турска-та рѣчь *пазарѫ)* мѣстности-тѣ, на които ставатъ тѫржищата. Илиевичъ казва: „Тука въ старину се е сѫбиралъ панайръ, което свидѣтелствува име-то на село-то *Панигю́рище* (Πανήγυρις) и на двѣ-тѣ му махали *Мара̀шъ и Карама́нецъ;* подобно и днесь се стичатъ въ него отъ всички-тѣ окрестни села купци и продавци, та тѫргуватъ всѣкоя сѫббота“. Споредъ Чолакова, „прѣди дохождание-то на ямболци, въ Панагюрище се е сѫбиралъ панайръ, или сборъ, отъ околни-тѣ мѣста, като на способно мѣсто, за това и въ турски-тѣ врѣмена една-та махала е нарѣчена Ма́решъ, т. е. панайръ, защото въ нея е ставалъ панаиръ-тъ, както и Карама̀нъ носи това име отъ панайра за жива-та стока, който е ставалъ въ това поле, което е послѣ заселено“. Иречекъ споменува, че название-то на мѣсто-то е дадено, защото „ставалъ *панагюрѫ* (πανήγυρις, въ нинѣшний бѫлгарски езикъ *панайрѫ*)“. — Отъ казанното до тука се установява, че на

---

[12]) Всѣкой още помни, когато въ нашенско до-скоро се размѣняваха между производители-тѣ произвѣдѣния-та имъ, вмѣсто да ги продаватъ и купуватъ съ пари, па и до-сега още въ нѣкои мѣста сѫществува тоя обичай, или на́викъ, за тѫргувание. Азъ помнѭ, че такова размѣняване на произвѣдѣния-та ставаше и въ Тѫтар-Пазарджикъ, и въ Срѣдецъ, па и въ още нѣкои градове, прѣди освобождението на страната ни. А пѫкъ въ Панагюрище до-скоро жени-тѣ даваха масло, сирене, вѫлна и сланина за череши, ябалки, круши, орѣхи и други овощия и храни, като продаваче-тѣ другоселци откакъ тѣглехѫ (мѣрехѫ) тѣжина-та на вѫлна-та или масло-то и сирене-то, два-пѫти по толкова даваха орѣхи, круши, или щото и да е, — за една ока вѫлна или масло, двѣ оки череши или орѣхи. Немислимо бѣше да се купуватъ тия нѣща съ пари. Имало е и хитри жени, които, за да измаматъ продавача, до колкото е могло да се не познава, туряле сѫ въ вѫлна-та восѫкъ, за да натегне. И така, за примѣръ, ако е била вѫлна-та 2 оки и восѫкъ-тъ 1 ока, тастанѫле 3 оки, вземале 6 оки овощия отъ продаваче-тѣ.

мѣстность-та на дѣсния брѣгъ на Луда-Яна е ставалъ панаи̂ра, тържище-то, още прѣди дохождание-то на ямболски-тѣ прѣселенци, за които ще се говори по-сѣтне, та за това тая мѣстность е нарѣчена въ бѫлгарско врѣме *панаи̂рище*, *панигӣрище*, *панигю́рище*, или *панагю́рище*, а слѣдъ заселяване-то на ямболци по тая мѣстность, махали-тѣ имъ се нарѣкле *Мара́шъ* или *Ма́решъ*, и *Карама́нъ* или *Карама́нецъ*, поради причини-тѣ, показани по-горѣ отъ Чолакова. — И така, както Каменградъ, поради камениста-та си мѣстность, е добилъ название-то си, така и мѣстность-та Панагюрище е нарѣчена съ това име зарадъ панаи̂ра, който ставалъ на нея [13]).

Когато въ врѣме-то на султанъ Мурадъ 1-й (1360—1389 год.), турский военачалникъ Али Лалашахинъ прѣвзелъ отъ бѫлгаре-тѣ градъ-тъ Пловдивъ (1363 г.), той сѫщеврѣменно завладѣлъ и всички-тѣ страни по край южния склонъ на Стара-Планина, слѣдователно, цѣла-та почти Срѣдна-Гора [14]), стигнѫлъ до Ихтиманъ

---

[13]) Нема сѫмнѣвание, че това грѫцко название на мѣсность-та е дадено, види се, поради грѫцко-то влияние по тия страни, които често сѫ минувале ту въ бѫлгарско, ту въ грѫцко-византийско владѣние, та много грѫцки рѣчи и наименования на мѣстности, или други грѫцки названия, а слѣдъ завоевание-то — турски, сѫ се вмѫкнѫле и останале между насъ, а най-вече като ние, бѫлгаре-тѣ, още отъ начало сме подражавале всичко чуждо, както и сега. — Тука щѫ кажѫ още, че въ обнародвана-та въ в. *Бѫлгария* дописка е казано какво „название-то на Панагюрище се произвожда отъ *паново* и *горище*, — *пановогорище*, *паногорище*, *панагюрище*, за това, че прѣди да се засели тѝ на мѣсто-то му сѫществувала голѣма гора,“ обаче това утвърдяване е неоснователно не само отъ неправилно-то произвождание на название-то, ами и поради условия-та и обстоятелства-та, при които е населено мѣсто-то. Макаръ на-далече и да е ограденъ съ голѣми и малки гори, ала на-близо около града нема такива, нито е имало, освѣнъ запазени-тѣ отъ незапомнени врѣмена стари *кории* (лѣсове, браница). Приказва се, ала не сѫмъ видѣлъ, че въ Драгулина-Махала имало, още сѫществувала кѫща, която била сѫградена на мѣсто-то, гдѣто биле сѣчени потрѣбни-тѣ за градение-то ѝ дърве. Това и наистина да би било, название-то *Па́ново-Гори́ще* щѣше да се даде исключително само на тая мѣстность, а не на всичка-та по край два-та брѣгове на рѣка Луда-Яна. Най-послѣ, понеже, споредъ много историописци, тѫдѣва е имало голѣми и непроходими гори, може-би, да е имало мѣстность *Панова-Гора* или *Горище*, ала като сега не сѫществуватъ какви-годѣ данни, нито пѫкъ по прѣдание се приказва да е имало тѫдѣва гора съ такова название, подобно казвание неможе да се уважи. Та и покойний Чолаковъ доказва и утвърдява, че казвание-то относително *Паново-Горище* е неоснователно.

[14]) Погрѣшно е казвание-то на покойния Захариевъ (стр. 75 и 76 на Опис. Т.-Пазарджишка-та Каза), че прѣзъ 1419 год. султанъ Мохамедъ 1-й

и Самоковъ; а пжкъ другъ единъ Мурадовъ воевода, Тимурташъ, между други-тѣ, е прѣвзелъ и градъ-тъ Ямболъ съ околность-та (окржжие-то) му. Въ това врѣме, може-би, по искание-то на Тимурташа, или по онова на Лалашахина (който стана *бейлеръ бей,* — князь на князове-тѣ, въ европейски-тѣ владѣния на турци-тѣ и

пратилъ брата си Муса да покори нѣкои мѣста въ Срѣдна-Гора, та нѣкой-си неговъ (на Муса) воевода Яя пашà растурилъ Калугеровския Монастиръ Св. Никола, заедно съ окржжаващата-та го крѣпость. Както вече казахъ, тия мѣста сж по-рано завладѣни, — около 1385 година цѣла южна Бжлгария е била вече сжвършено завладѣна отъ турци-тѣ; па, независимо отъ това обстоятелство, Мохамедъ 1-й *Челеби* (Благороденъ) се вжцари подиръ смжрть-та на брата си Муса (1413 год.), който е умрѣлъ шесть години прѣди показана-та отъ Захариева 1419 година. Муса никога не е бивалъ военачалникъ на брата си Мохамеда, ами му е билъ като сжюзникъ, въ врѣме-то на междуцарствие-то (1403 до 1413 год.), противъ брата имъ Сюлейманъ, когото татарский ханъ Тимурленгъ бѣ поставилъ за господаръ на турски-тѣ земи въ Европа, слѣдъ смжрть-та на баща му Баязидъ 1-й, та въ онова врѣме Муса е дохождалъ да сжбира войска отъ бжлгаре-тѣ за да се бие съ Сюлеймана, а съ тия послѣдни-тѣ особено тждѣва, Муса не е вжювалъ. Муса е ратувалъ противъ византийци-тѣ, отъ които превзелъ нѣколко градове. По-сѣтне той сжщий (Муса) се обяви за противникъ и на брата си Мохамеда, съ когото се биле прѣзъ 1413 год. около Искръ, близо до Витоша, и послѣдний надвилъ на пжрвия, та станалъ самъ султанъ. — Колкото пжкъ се отнася за Калугеровския Монастиръ Св. Никола, който билъ подновенъ отъ панагюрци, както казва и самъ Ст. Захариевъ, до вжзстание-то (1876 год.) тоя монастиръ се намираше подъ покровителство-то и настойничество-то на панагюрци-тѣ, които сж го подновиле и които бѣхж го надариле съ овце, говеда, коньe, па бѣхж оставиле на расположение-то на игумина и една общинска кжща въ Панагюрище за да живѣе въ нея, когато дохожда тука, и въ която да се спиратъ монастирски-тѣ овчаре, говедаре и ораче. Въ врѣме на вжзстание-то, откакъ пакъ се растури монастиря, не се знае по какжвъ начинъ, Татаръ-Пазарджишка-та Градска Община засвои земи-тѣ му, — ниви, ливади, лозя градини, прибира приходи-тѣ имъ (около 2—3 хиляди лева годишно) и се ползува отъ тѣхъ, ала вече не поднови монастиря, — дори въ село-то Калугерово, прѣзъ срѣдъ което минува рѣка-та Тополница, не се направи поне единъ мостъ, при всичко че, въ врѣме на наводнявание, когато дотече, неможе да се минува отъ една-та на друга-та страна на село-то. Понеже вече не сжществува монастиря, който е билъ ступанинъ на земи-тѣ, то тѣ сж станале *махлюлъ* (безступански), а като такива, сжгласно съ дѣйствуващи-тѣ у насъ закони, тѣ принадлежжтъ на Държава-та. — Тука щж притуря, че г. Иречекъ погрѣшно е казалъ какво „единствений монастиръ, който сжществува въ Срѣдна Гора, е Свети Никола, при село-то Калугерово", понеже, както рѣкохъ, той биде растуренъ въ вжзстание-то и вече се не поднови.

подчиненъ султану владѣтель на града Пловдивъ), по разни политически или военни съображения, да сѫ прѣселени, споредъ прѣдание-то, около 200 домородства отъ Ямболъ, или отъ околни-тѣ му села и градове, и заселени на извѣстна-та вече намъ мѣстность *Панагюрище*. Ако ли пѫкъ допустнемъ, че прѣселявание-то и заселявание-то не е станало въ врѣме-то на Мурáда 1-й, то, безъ никакво сѫмнѣвание, е станало въ онова на сина му Баязидъ 1-й, а не по-кѫсно. (Това обстоятелство се подкрѣпя и отъ горѣспоменѫто-то прѣдание, споредъ което „турци-тѣ довеле ямболци, та ги заселиле на поле-то. . . .", както и отъ онова за давание-то нишана на попове-тѣ). Като се заселиле на поле-то, гдѣто ставалъ панаира, ямболски-тѣ прѣселенци образувале споменѫти-тѣ вече по-горѣ двѣ махали, — Марешъ и Караманъ, раздѣляеми отъ една рѣкица, именуема *Мáрешка рѣкá*. По извѣстни-тѣ вече причини, махали-тѣ макаръ и да се нарѣкле съ казанни-тѣ турски названия, название-то на цѣла-та поляна, — мѣстность-та на дѣсния брѣгъ на Луда-Яна, си останало старо-то: *Панагйрище* или *Панагю́рище*. Както три-тѣ, или по-право двѣ-тѣ махали на лѣвия брѣгъ на сѫща-та рѣка (въ Каменградъ), въ турско врѣме бѣхѫ подраздѣлени и признати за петь, така сѫщо и тия на дѣсния брѣгъ (въ Панагюрище) бѣхѫ подраздѣлени и признати за толкова, именно: Мáрешъ, Бóснийова, Кацáрова, Сапунджийска и Абдулóва махалѝ. — И така, слѣдъ като се заселиле ямболци на мѣстность-та Панагюрище и откакъ се сближиле жители-тѣ на двѣ-тѣ мѣстности, — отъ лѣвия и дѣсния брѣгове на рѣка-та, — то, види се, по причина на панаира или пазара, мѣсто-то захванало изобщо да се нарича *Панигйрище*, *Панигю́рище* или *Панагю́рище*, а старо-то название *Каменградъ*, на лѣвия брѣгъ на рѣка-та, се забравило [15]). — Има обаче и друго прѣдание, споредъ

[15]) Както по разни мѣстни причини и обстоятелства много градове, села и мѣстности сѫ добиле наименования-та си, така по тия сѫщи-тѣ причини и обстоятелства сѫ ги промѣниле. За примѣръ: нѣкогашний римски Павталия или Пауталия, словенский Велбѫждъ, сегашний Кюстендилъ, нарѣченъ така отъ турци-тѣ поради име-то на княза му Константинъ, селско-то население го нарича *Баня*, по причина на находящи-тѣ се въ него естествении сѣрови топли бани, на които води-тѣ извиратъ въ града, и нѣкждѣ население-то отъ окрѫжие-то дори не разбира толкова название-то *Кюстендилъ*, колкото *Баня*, а пѫкъ за старо-то му название *Велбѫждъ*, отъ *велбюдъ*, — *камила*, има още и до-сега споменъ, ако се вземе прѣдъ видъ название-то на единъ ридъ, на западъ отъ града, по пѫтя за Криворѣчна-Паланка у Турско, назиааемъ по турски *девè баардѝнъ баирѝ*, — ридъ-тъ на рѣващѫ-та

което нѣкога-си тука сѫ дошле прѣселенци отъ село Войника (въ Ямболска-та Околия), които, поради *золумлуци-тѣ* (насилства, грабежи, убийства) на турци-тѣ, оставиле село-то си и се заселиле въ Панагюрище, защото тука турци-тѣ не могле да буйствуватъ, да ги убиватъ, да ги насилватъ и притѣсняватъ. Нъ кога е станало това прѣселявание и заселявание, нищо положително се не знае. Нѣкои стари хора утвърдяватъ, че тия прѣселенци сѫ се заселиле въ махали-тѣ Драгулина и Марешъ, па дори посочватъ и на нѣкои тѣхни потомци.

Нека видимъ сега що сѫ писале и други за прѣселявание-то и заселявание-то на ямболци на мѣстность-та Панагюрище, на дѣсния брѣгъ на Луда-Яна: Чолаковъ казва, че „слѣдъ прѣвземание-то на Цариградъ, гдѣто турци-тѣ сѫ биле вече 30—40 го-

---

камила. — Грѫцкий Саранта Екклисиа (четиридесеть черкови), турский Кръкклисе (сѫщо-то), бѫлгаре-тѣ сѫ нарѣкле *Лозенградъ*, по причина на много-то находящи се тука лозя, както и градъ-тъ *Свиленъ*, поради много-то и хубава свила (коприна), която се добива тука, е нарѣченъ *Свиленградъ*, а по турски *Мустафа-паша*, на име-то на построителя на находящия се въ тоя градъ голѣмъ и хубавъ каменъ мостъ. — Нѣкогашний Византия, Новий Римъ, Константинополъ (Константиновградъ), турский Истанбòлъ, название, което и до-сега му даватъ турци-тѣ, освѣнъ въ званични-тѣ книжя и пари-тѣ, въ които се нарича Константина, Константиниѐ, Дери-Сеадѐтъ, Дер-Алиѐ, словенски-тѣ народи го наричатъ *Цариградъ*, което название му е дадено отъ населяющи-тѣ Източна-та Римска Дѫржава словене за това, че царь-тъ е сѣдѣлъ въ тоя градъ, — той билъ столица-та. И, дѣйствително, Константинополъ е билъ нѣкога царски градъ за много отъ тракийски-тѣ и македонски-тѣ бѫлгаре, както по-кѫсно Тѫрново е станѫлъ такѫвъ за мизийски-тѣ: „ . . . и съвръшися тетрадь сіи потьщаніемъ и цѣноѫ пресвѵтера драгане, писаны же сѫть въ цариградѣ трънове. . .“ — „Іωакимоу прьвомоу патріархоу богоспаснаго цариграда тріновa, вѣчнаѩ памѧть“ (записки, обнародвани отъ Палаузова). — Сердика, име дадено на града отъ римляне-тѣ, поради название-то на тракийско-то плѣме *Серди*, което е населявало страна-та, прѣди да я завладѣятъ пѫрви-тѣ, въ врѣмето на императора Траяна, за когото се прѣдполага да е основалъ града, или пѫкъ гò е вѫздигналъ на такава стѫпень. Нъ по-кѫсно, въ деветия вѣкъ, когато пѫкъ бѫлгаре-тѣ станале господаре на страна-та, тѣ, като завладѣле града (807 г.), нарѣкле го *Срѣдецъ*. Види се, че това название е станало изопачено отъ Сердика, Средика, Средекъ, Средецъ, или пѫкъ нарочно му е дадено то, като се има прѣдъ видъ, че *Срѣдецъ* значи *центръ*, (centre), — *срѣда, срѣдоточие, срѣдище,* каквото положение има и града на старопланинския полуостровъ. Въ начало-то на 11-я вѣкъ, когато византийский императоръ Василъ 2-й Бѫлгароубиецъ завладѣ западно-то

дини, бѫлгаре-тѣ обѫрнале внимание-то имъ, като се отличиле въ нѣкои бойове, та тогавашний султанъ вдигналъ 204 бѫлгарски домородства отъ Ямболъ и имъ харизалъ земя (спахилѫкъ) на това мѣсто, дѣто е сега Панагюрище, а именно Драгулина и Марешъ махали. Споредъ общия гласъ на стари човѣци, рѣченни-тѣ 204 домородства биле настигнѫти, не далече отъ село-то, отъ царски чиновници съ заповѣдь да ги вѫрнатъ назадъ. Но, като никакъ не рачиле да се вѫрнѫтъ, тогава царски-тѣ чиновници ги довеле до само-то мѣсто и имъ измѣриле и расподѣлиле земя-та. Мѣсто-то, на което сѫ биле пристигнѫти, и до днесь носи име-то *Царйови Сливи*, защото тамъ има много сливакъ, и отстои единъ часъ отъ Панагюрище къмъ Стрѣлецко. Долна-та махала, както и Карамàнъ, сѫ се распространиле въ послѣдни-тѣ врѣмена". А споредъ Ст. Захариева, „султанъ Мохамедъ 2-й вдигналъ до 200 домочадия отъ ямболски-тѣ бѫлгаре и ги испратилъ съ нѣкои чиновници да ги населятъ въ това мѣсто (Панагюрище). Не се знае но коя причина е станало прѣселяванне-то, ала отъ прѣимущества-та, които биле дадени тогава на панагюрци-тѣ, както и на

бѫлгарско царство, на което въ предѣли-тѣ е влазялъ и Срѣдецъ, византийци-тѣ захванале, вмѣсто *Срѣдецъ*, да наричатъ града *Триадица*, название, което е тряло до когато една византийска княгиня вѫздигнала посветення на Света София храмъ, на който развалини-тѣ още сѫществуватъ. Слѣдъ вѫздиганне-то на тоя храмъ, жители-тѣ отъ околни-тѣ мѣста като захванале да казватъ: „да пойдемъ на света Зсовия", или „у Зсовию", — София, както и кюстендилски-тѣ селене, — „на Баня", когато е дума за града, то по тоя начинъ, между народа останало ново-то название *София*. Откакъ турци-тѣ завладѣле града, прѣзъ 1384 год., и тѣ захванале да го наричатъ съ това название, както го и наричаха додѣто се освободи той отъ тѣхно-то владѣние, въ края на 1877 г. (Тука щѫ споменѫ, че, споредъ турци историци, турский военачалникъ Инджебалабанъ е завладѣлъ Срѣдецъ съ сговоръ, по спогодба съ жители-тѣ му, а не че извѣстний ни вече Лалашахинъ го е прѣвзелъ съ измама, както казватъ нѣкои другородци, които писале турска история). Благодарство на покойния Савва Филаретовъ, когато около прѣди 32 години бѣше учитель въ тоя градъ, старо-то му словенско название, *Срѣдецъ*, се полнови; въ всички книги и вѣстници то се пишеше и споменуваше, ала като дойдоха русси-тѣ, както всички-тѣ бѫлгарски градове, села, мѣстности и гори наричаха съ турски-тѣ имъ имена, то и хубаво-то словенско име *Срѣдецъ* пакъ се прѣименува съ грѫцко-то *София*, макаръ и много врѣме слѣдъ освобождение-то Общинско-то Управление въ тоя градъ да се наричаше *Срѣдецско*, а не *Софийско*, па и въ всички-тѣ стари и по-нови книги и записки виждаме, че не само градъ-тъ се е наричалъ Срѣдѐцъ, Срѣдецъ, ами и митрополия-та — Срѣдьчска, Срѣдецска.

други бжлгарски села въ казà-та (татар-пазарджишка), които се наричаха *войнишки села*, види се, въ завоевание-то по нѣкои условия съ турци-тѣ, или за нѣкои услуги кжмъ султане-тѣ, да е станало това". Иречекъ, като взелъ казанно-то отъ Чолакова и Захариева, притуря, че 200-тѣ бжлгарски кжщи отъ Ямболъ сж населени на мѣсто-то (Панагюрище) „подъ извѣстни условия, сир. да бждктъ *войници*". — И троица-та сж писале погрѣшно, както щемъ видимъ отъ долеизложенни-тѣ причини и сжображения: Ако е имало заповѣдь да се вжрнжтъ, то царски-тѣ службаше, нема сжмнѣвание, сж биле джлжни да я извжршжтъ и да вжрнатъ прѣселенци-тѣ, а не да послушжтъ тия послѣдни-тѣ и да отиватъ да имъ измѣрватъ и распредѣляватъ земя (спахилжкъ), като оставямъ на страна обстоятелство-то какво нѣщо е билъ спахилжка (забѣл. 23); освѣнъ това, въ Панагюрище нито споменъ има за такжвъ спахилжкъ, или, съ други думи, панагюрци да сж давале десетжкъ на спахия. Както щемъ да видимъ по-сѣтне, панагюрци не сж давале никакжвъ десетжкъ до 1840 год., нито пжкъ може да се рѣче, че сж биле *займе* (бивши заслуживши войници, на които се подарявало по малко земя, нъ за нея плащале десетжкъ). Никой панагюрецъ не помни да е имало тука спахилжкъ, нито пжкъ разбиратъ значение-то на тая турска рѣчь въ феодалната ѝ смисжль, обаче тука е всеизвѣстно, че когато панагюрци не давале *йошуръ*, *юшриè* (десетжкъ отъ земни произвѣдѣния), спахии-тѣ сжбирале такжвъ данжкъ отъ околни-тѣ села. Поради това, откакъ, подиръ танзимата, и на панагюрци било наложено да плащатъ споменжтия данжкъ и *беглйкъ* (десетжкъ отъ овце-тѣ), тѣ наричале прѣкупуваче-тѣ или сжбираче-тѣ на тия даждия *спахии*, както и до-сега още ги наричатъ съ това название въ срѣдецко-то и кюстендилско-то окржжия, които дѣйствително сж биле спахийски, па и по други нѣкои мѣста. Много по-кжсно панагюрци захванаха да наричатъ споменжти-тѣ данжкосжбираче *бегликчие* и *йошурджие*. Имало е држжавна земя, — или по-право, споредъ турски-тѣ законодателства, царска, султанска, — отстжпвана на нѣкои панагюрци, ала сжвжршенно по други условия, както ще се каже за това на мѣсто-то му. Тоже не могжтъ да се опредѣлжтъ и причини-тѣ за прѣселяване-то, по какви сжображения е́ станало тò: да ли по искание-то и распорѣждание-то на власти-тѣ, или хора-та доброволно сж се прѣселиле, — защото, ако сж се отличиле въ нѣкои бойове, не е имало причина да ги прѣселяватъ, понеже, въ такжвъ случай, прѣселяване-то е било наказание за тѣхъ; ако ли пжкъ сж биле неблагонадѣждни, то не сж щѣле да

имъ даватъ земя, — ако би могло да се приеме, че имъ е распредѣляѣана земя. Като сѫ неизвѣстни причини-тѣ за прѣселяване-то, неможе и да е вѣрно казвание-то на г. Иречека; защото, за да е имало условия, по които прѣселенци-тѣ „да бѫдѫтъ войници“, трѣбва да се знае: за що е станало прѣселявание-то имъ, да ли прѣселенци-тѣ и отъ напрѣдъ сѫ биле войници, или войници сѫ биле вече стари-тѣ, заварени-тѣ жители на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна, тѫй като, както е извѣстно, и заварени-тѣ и новозаселени-тѣ сѫ ходиле на война. — Понеже Чолаковъ не казалъ именно кой султанъ е извършилъ прѣселявание-то, защото утвърдително това не се знае, то Захариевъ притурилъ, че султанъ Мохамедъ 2-й го е извършилъ, па и г. Иречекъ се повелъ по Захариева. Извѣстно е, че Мохамедъ 2-й не е вече ималъ никаква работа съ бѫлгаре-тѣ по ямболски-тѣ мѣста, тѫй като прѣдшественници-тѣ му отдавна сѫ биле завладѣле ония страни, та да би се прѣдполагало, най-сетнѣ, че бѫлгаре-тѣ сѫ се бйле съ турци-тѣ и имъ се прѣдале съ условие „да бѫдѫтъ войници“. Другояче, излѣзва, споредъ г. Иречека, като че турци-тѣ насилствено сѫ искале да прѣселѭтъ извѣстни-тѣ 200 домородства, а тия послѣдни-тѣ не сѫ щѣле, освѣнъ ако ги оставатъ „да бѫдѫтъ войници“, или ако пѫкъ сѫ се прѣдале бѫлгаре-тѣ по тия условия, то защо сѫ ги прѣселиле? Ето защо намирамъ, че причини-тѣ за прѣселявание-то сѫ неизвѣстни: нито може да се вѣрва, че прѣселенци-тѣ сѫ се отличиле въ нѣкои бойове, споредъ Чолакова, нито пѫкъ за нѣкои услуги къмъ султане-тѣ, споредъ Захариева, освѣнъ ако казвание-то на тоя послѣдния се отнася за заварени-тѣ на мѣсто-то жители, понеже казва, че прѣимущества-та сѫ дадени въ врѣме на завоевание-то. Независимо отъ казанно-то до тука, както е извѣстно, турци-тѣ сѫ завладѣле Цариградъ прѣзъ 1453 г., а Мохамедъ 2-й е умрѣлъ прѣзъ 1481 год., слѣдователно само 28 години е живѣлъ слѣдъ прѣвземание-то на казанния градъ. Въ такѫвъ случай, въ показани-тѣ отъ В. Чолакова 30—40 години, влѣзватъ и години, врѣме, отъ царувание-то на Баязидъ 2-й, и тогава излѣзва, че прѣселявание-то не е станало въ врѣме-то на Мохамедъ 2-й, ами въ онова на Баязидъ 2-й. Слѣдователно, казвания-та на покойния Захариевъ и на г. Иречека, че прѣселявание-то е станало въ врѣме-то на Мохамедъ 2-й, сѫ погрѣшни. Види се, че пѫрвий се е основавалъ на нѣкое прѣдание, безъ да го е изучилъ по-обстоятелственно, па по край него и вторий споменѫлъ сѫщо-то, тогава когато г. Иречекъ е казалъ (въ сѫща-та Кн. IX отъ Пер. Спис. на Б. Кн. Др.), че Пана-

гюрище е по-старо отъ Копривщица, а пъкъ, споредъ копривщенско-то прѣдание, Копривщица е заселена, слѣдъ падание-то на бжлгарско-то царство, още когато Цариградъ не билъ въ турска власть, около 1394 и 1453 год., и турци-тѣ имале за столица Одринъ [16]). Чолаковъ си противорѣчи, — или пжкъ нѣкаква погрѣшка може да е станала при печатание-то на книжка-та му, — като казва още, че ямболски-тѣ прѣселенци се заселиле въ махали-тѣ Драгу́лина и Ма́решъ, тжй като по-прѣди споменува, че се населиле на мѣсто-то, дѣто е сега Панагюрище, на поле-то, „което е послѣ заселено", и че, прѣди дохождание-то на ямболци, „въ Панагюрище се е сжбиралъ панайръ", тогава когато на това мѣсто, както вече ни е извѣстно, сж махали-тѣ Ма́решъ и Карама̀нъ, ала не и Драгу́лина, и това независимо отъ казвание-то му, че развалени-тѣ около града черкови сж сжществувале прѣди дохождание-то на турци-тѣ, слѣдователно, мѣстность-та на лѣвия брѣгъ на рѣка-та, въ която мѣстность се намира Долна-Махала̀, е била заселена, та тая махала̀ не се е распространявала напоконъ. И Савва Илиевичъ, който е писалъ 23 години прѣди Чолакова, както видѣхме по-горѣ, казва, че Панагюрище има двѣ махали: Ма́решъ и Карама̀нъ, а тука той разбиралъ само населена-та мѣстность на дѣсния брѣгъ на Луда-Яна, защото нищо не споменува за други-тѣ двѣ махали на лѣвия брѣгъ на сжща-та рѣка. Работа-та обаче се измѣнява, ако Чолаковъ е искалъ да говори за второ-то прѣдание: за прѣселенци-тѣ отъ село Войника. Нъ тия прѣселенци (ако дѣйствително сж се прѣселиле и заселиле такива), сж дошле напоконъ, подиръ около 300 години откакъ турци-тѣ завладѣле Бжлгария, спорѣдъ г. А. Теодоровъ [17]), и тѣ, може-би,

---

[16]) Описание на Копривщица, обнародвано въ *Бжлгарски Книжици* отъ 1860 год., бройове 16 и 17.

[17]) Пер. Спис. на Б. Кн. Дружество, Книжки XXXVII и XXXVIII, стр. 127. — Казвание-то обаче на г-на Теодорова, че като „се разбѣгале нѣкои жители отъ Войника и други-тѣ села, та заправиле послѣ Жеравна, Котелъ, а най-сѣтне и Панагюрище", е сжвжршенно неоснователно. Всеизвѣстно е, че прѣди и слѣдъ 1683 год., и Котелъ и Панагюрище сж сжществувале, както и Жеравна, — другояче тѣ не сж щѣле да иматъ извѣстни правдини, независимо отъ обстоятелство-то, че вече се расправи за заселявание-то и сжществувание-то на Панагюрище. Котленци сж биле *дербентджи́йе* (забѣлѣжка 45), *ха́рбаджие* (забѣлѣжка 95), а Панагюрци — *войници,* както ще видимъ по-сѣтне, па и Жеравненци, до колкото знаж, сж биле войници. А по врѣме-то, за което приказва г. Теодоровъ, турци-тѣ вече не даваха никакви правдини и прѣимущества, ами бѣхж захванале да отниматъ ония, които нѣкога-си сж биле отстжпиле на христиенски-тѣ си подданници.

споредъ прѣдание-то, както видѣхме, наистина да сж се заселиле въ махали-тѣ Драгу́лина и Ма́решъ, а пжкъ приказвания-та за прѣселяване-то и заселяване-то на ямболци, може да сж се смѣсиле у нѣкои хора съ това на ония отъ Войника. И така, отъ изложено-то се дохожда до правилно заключение, че ямболци не сж прѣселени и заселени на мѣстность-та Панагюрище слѣдъ прѣвземание-то на Цариградъ, споредъ Чолакова, или въ врѣме-то на Мохамеда 2-й, споредъ Захариева и Иречека, ами много по̀рано: въ врѣме-то на Мурадъ 1-й, на когото въ царувание-то сж завладѣни тукашни-тѣ мѣста, сжгласно съ история-та и съ извѣстно-то вече мѣстно прѣдание, или пжкъ въ врѣме-то на сина му Баязидъ 1-й, когато турци-тѣ сжвжршенно завладѣха Бжлгария.

Вжзъ основание на всичко до тука казано, установява се вжобще: че мѣстность-та на лѣвия брѣгъ на Луда-Яна е заселена въ незапомнени врѣмена, прѣди да завладѣятъ турци-тѣ страна-та, и се наричала *Каменградъ;* че мѣстность-та на дѣсния брѣгъ на сжща-та рѣка се е населила слѣдъ падание-то на бжлгарско-то царство и прѣди да прѣвзематъ турци-тѣ Цариградъ, — и то откакъ вече тая мѣстность е била нарѣчена *Панагюрище*; че съ измѣняване-то на врѣмена-та и на обстоятелства-та, измѣнило се или се забравило старо-то название на мѣстность-та на лѣвия брѣгъ, та захванало да се употрѣбява ново-то, — на тая на дѣсния брѣгъ, както много градове, села и мѣстности, въ разни врѣмена, по влияние-то на обстоятелствата, на случаи-тѣ, по разни причини, сж си промѣнявале и промѣниле именувания-та, или пжкъ едни сж падале, изгубвале значение-то си и, малко-по-малко, названия-та си, или сжвжршенно сж се забравиле, а други се повдигале [18]), и че, слѣдователно, днешно-то Панагюрище не е

[18]) Както е извѣстно, въ турско врѣме, прѣди урѣждание-то на *вилаети-тѣ* (области-тѣ), село-то *Самуйджиово* бѣше незначително, неизвѣстно, и зависѣше ту отъ Златица, ту отъ Егрополе; (пжрвий бѣше срѣдоточенъ градецъ на Златишка-та *казà* (околия), а вторий — на Егрополска-та, която се сжстоеше почти отъ сегашна-та Орханийска). Но когато прѣди 27 години се урѣди Дунавска-та Область, главний ѝ управитель Мидхадъ паша направи Самунджиово срѣдище на една околия и го нарѣче *Орханиѐ*, на име-то на вторий турски султанъ Орханъ, на когото въ врѣме-то се тури основа на турско-то владѣние въ Европа, а пжкъ промишленний и тжрговский тогава градецъ Егрополе изгуби значение-то си и сега е сжвсѣмъ испадналъ, както испадна и Златица, откакъ се премѣсти околийско-то управление въ Пирдопъ. Най-старо-то название на днешно-то Орхание, което още всички-тѣ днешни орханийци помнжтъ, е било *Зелениградъ*. — Така и нѣкогашний градъ *Червенъ* испадналъ, станалъ село, а мѣстность-та, или село-то *Русе*, станало голѣмъ про-

единъ градъ, раздѣляемъ отъ рѣка-та на двѣ половини, ами сѫ два градове (доказателство за това и въ забѣлѣжка 33), отъ които единий — *Каменградъ,* е старъ, а другий — *Панагюрище,* е новъ. Население-то на тия два градове, отдавна вече сѫбрани, сѫединени въ единъ, трѣба да рѣши и да се произнесе да ли съ старо-то бѫлгарско име Каменградъ, или съ ново-то грѫцко — Панагюрище, да нарича мѣсто-то, или пѫкъ и съ двѣ-тѣ: *Каменградъ—Панагюрище,* както е и най-право и както и маджаре-тѣ прѣзъ тоя вѣкъ захванаха да наричатъ изедно съ двѣ-тѣ имъ имена два-та градове *Будинъ-Пеща.* — Додѣто обаче панагюрска-та градска община се рѣши и произнесе за именувание-то на мѣсто-то, азъ щѫ го наричамъ *Панагюрище,* както сега се нарича, макаръ Савва Илиевичъ, М. Дриновъ и духовникъ Атанасий да го наричатъ *Панигюрище.*

Най-сѣтне щѫ да спомենѫ и за дадено-то на мѣсто-то турско название (разбира се подиръ завладѣвание-то на страна-та и заселявание-то на ямболски-тѣ прѣселенци). Това название е *Отлук-кюй* (село, което дава, производжа, сѣно), както званично го наричатъ турци-тѣ, а мѣстни-тѣ жители, исключително бѫлгаре, сами по турски го наричатъ *Атлѫ-кюй* (коннишко село, село на конници-тѣ) [19]). Попъ Константинъ казва, че Панагюрище, или по турски Отлук-кюй, на голѣмина (μέγεθος) има около 600 кѫщи, всички-тѣ овчаре, пастире (ποιμένες, ἅπαντες) [20]). Илиевичъ, между друго, притуря, че Панагюрище „производжа жито“ (това е погрѣшно казано) „и сѣно доволно, откуду се назива и Отлук-кюй“, а пѫкъ въ карта-та на Георги Цукала е забѣлѣжено само 'Οτλούκιογι

чутъ днесь градъ. — Градъ-тъ *Раково,* около петь часа на западъ отъ Котелъ, сѫществуващъ до около прѣди сто години (когато е растуренъ отъ кърджалие-тѣ), прочутъ съ изработвание-то и тѫргувание-то на мѣдни (бакѫрени) нѣща, сега е едно маловажно и незначително село. — Столица-та на маджарски-тѣ царйове, градъ-тъ *Будинъ* (Офенъ), слѣдъ като го прѣвзеха турци-тѣ (прѣзъ 16-я вѣкъ), които го владѣха повече отъ 150 години, изгуби нѣкогашно-то си значение; вмѣсто него се повдигнало насрѣщно-то му, прѣзъ Дунава, рибарско село *Пещъ, Пеща,* днесь цвѣтущъ промишленъ и тѫрговски градъ, па и сѣдалище на маджарско-то правителство отъ 1867 год. насамъ.

[19]) Записки 8, 10 и 11, въ издаваемия се отъ Мин. на Нар. Просвѣщение Сборникъ, Кн. VI, Науч. Отд., стр. 381, 382 и 386.

[20]) Описание (или рѫководство) на Филипополска-та Епархия (Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς Ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως), печатано въ Виена прѣзъ 1819 година, стр. 40, § 31.

(Отлук-кюй), безъ да е споменжто нѣщо за него въ книга-та [21]). Д-ръ Иречекъ споменува, че турци-тѣ го наричжтъ „Отлук-кюй, село-то на пасбище-то (турски *отлукъ)*, което свидѣтелствува за старо-то пастирско занятие на жители-тѣ". Излѣзва, че, споредъ казвание-то на горѣспоменжти-тѣ писатели и както сжмъ слушалъ, название-то *Отлук-кюй* е дадено на мѣсто-то, поради много-то трѣва и сѣно, които се произвождале тука, за пасища-та и защото жители-тѣ биле скотовждци, пастире, овчаре. Не знаж обаче до колко е вѣрно това твърдѣние, като имамъ прѣдъ видъ, че по немание доста пáша и храна, по-голѣма-та часть отъ стада-та на тукашни-тѣ скотовждци лѣтно врѣме пасѣха по чужди пáсища, далече отъ тука, а пжкъ зимно врѣме сж испращани (стада-та) на зимóвище, пакъ въ други страни, както щемъ видимъ по-сѣтне, нъ друго е питание-то, ако турци-тѣ сж нарѣкле мѣсто-то Отлук-кюй, защото жители-тѣ му биле пастире, овчаре, скотовждци. — Колко-то за второ-то, *Атлж-кюй,* то било за това, че слѣдъ като турци-тѣ завладѣле страна-та, войскаре-тѣ, които отъ тука ходиле на военна служба султану, както ще се говори за това на мѣсто-то му, ужъ биле все *атлие* (конници), обстоятелство, което тоже не е доста основателно и едва-ли би могло да се поддържа. Споредъ прѣдание-то и ако се сжди по нѣкои тукъ тамъ записки, записвани отъ ходивши на война хора въ първа-та половина на тоя вѣкъ, може да се вади заключение, че нѣкои отъ тѣхъ сж имале конье, които имъ умрѣле [22]), ала не знаж до колко може да се приеме това обстоятелство за доказателство какво войскаре-тѣ сж били исключително конници, и че по тая причина мѣсто-то е нарѣчено Атлж-кюй, тжй като турци-тѣ наричатъ конници-тѣ войници и *суварие, суварй аскерй,* па конници сж биле и *левенти-тѣ,* и *спахии-тѣ,* а по-рано *акжнджие-тѣ* и *чакърджие-тѣ* [23]). Въ

---

[21]) Историо-географическо описание на Филипополска-та Епархия (Ἱστοριογεωγραφικὴ περιγραφὴ τῆς Ἐπαρχίας Φιλιπποουπόλεως), отъ Г. Цукала, печатано въ Виена прѣзъ 1851 год., което е като допжлнение на онова отъ попъ Константина. — Тука намирамъ за умѣстно да кажж, че, съ описание то си на Т.-Пазарджишка-та Казà (стр. 4—11), покойний Ст. Захариевъ е отговорилъ, както трѣбва, на това Цукалово сжчинение.

[22]) Записки 4 и 6 въ сжщия Сборникъ, Кн. VI, Науч. Отд, стр. 380, и начало-то на забѣлежка 93, стр. 108, въ тая книга.

[23]) Левенти-тѣ сж биле наемни войници — моряци, които венециане-тѣ сжбирале отъ источни-тѣ народи, за това и биле нарѣчени *левантини, леванти,* отъ рѣчь-та levante, *истокъ.* Тѣ сж биле сбирщина, ала се много отличавале въ бойове-тѣ, та по тая причина и на турци-тѣ се поревнало, по подражание, или по примѣра на венециане-тѣ, да сж-

всѣкой случай обаче, за да се издири истинско-то, сѫщинско-то, турско название на мѣсто-то, — название, което едва-ли би ни било потрѣбно, — трѣбва да се намѣрѫтъ и провѣрѫтъ званични турски книжя, ако не по-стари, то поне отъ миналия вѣкъ, съ такива отъ сегашния. Само отъ по-стари турски книжя, каквито бихѫ могле да се намѣрѫтъ въ цариградска-та турска *тевтерханѐ* (старинарница, архива), ще може да се узнае да ли е *Отлук*, или *Атлѫ-кюй*, понеже въ всички-тѣ отъ тоя вѣкъ книжя и книги е писано пѫрво-то название. — А пѫкъ нѣкои отъ находящи-тѣ се още въ татар-пазарджишко-то окрѫжие турци го наричѫтъ, освѣнъ съ споменѫти-тѣ двѣ турски названия, и *Етли-кюй* (мѣсно село), може-би, по причина на много-то сушено и солѣно мѣсо (солому̀ра, пастѫрмà), което нѣкога-си се приготвюваше въ тукашни-тѣ мѣсарници. Обаче и за това название нищо положително се не знае.

берѫтъ и урѣдѫтъ такава войска отъ доброволци и я нарѣкле *левентъ*. По-кѫсно захванале да вематъ за въ пѫлкове-тѣ на тая войска и по едно отъ десеть христиенски дѣца. Испѫрво левенти-тѣ биле само моряци, а напоконъ отъ тѣхъ образували и конници. Пѫрви-тѣ биле най-отлична-та турска морска войска, а на втори-тѣ назначение-то било: щомъ отслабне неприятеля, да го нападатъ и гонатъ съ сабли и съ копия (мѫждраци); такива биле по-кѫсно и *чакѫрджие-тѣ*, както и *акѫнджие-тѣ* (легки конници), които по-прѣди, въ врѣме-то на Османъ 1-й и Орхана, биле прѣдня стража: тѣ захващале бойя, тѣ най-напрѣдъ нападале на неприятеля. Много години левенти-тѣ биле полезни за дѫржава-та; тѣ ѝ сториле голѣми заслуги. По-кѫсно обаче захванале да пакостѫтъ, дори и въ прѣдателство биле подозрѣни, заради това, въ врѣме-то на султанъ Абдулъ-Хамидъ 1-й (1774—1779 г.), тѣхний пѫлкъ, който се е сѫстоялъ повече отъ бѫлгаре, билъ унищоженъ слѣдъ война-та съ Русия (1788 г.). Казарма-та на левенти-тѣ била на сега наричаема-та хубава мѣстность *Левентъ-Чифликъ*, при Цариградъ. Въ Панагюрище сега съ название-то *левентъ* наричатъ младъ, хубавецъ, приличенъ, юнакъ човѣкъ. — Че левенти-тѣ, или повечето отъ тѣхъ, сѫ били христиене, че между тѣхъ е имало и бѫлгаре, — обстоятелства, за които турци-тѣ избѣгватъ именно да говорѫтъ, — могѫтъ да послужѫтъ, поне за косвенно доказателство, слѣдующи-тѣ обстоятелства: 1) двѣ пѣсни, които нѣкога се пѣяха въ Панагюрище около Благовѣцъ (25-й Марта; трѣбва да се знае, че прѣзъ тоя мѣсецъ турци-тѣ сѫбиратъ войници-тѣ, — новобранци-тѣ), отъ които една-та на Левѐнтъ То́даръ, — „То́даре-ле, Левѐнтъ То́даре, То́даре левѐнтину", която е повече любовна, и друга на Левѐнтъ Пе́тко, въ която се споменува, че тоя послѣдний „оставилъ младà годени́ца, та отишѫлъ на войскя на бяло море", отъ гдѣто се вече не вѫрналъ. 2) Султанска-та заповѣдь за урѣждание-то на другъ пѫлкъ, вмѣсто тоя на левенти-тѣ, съ която се строго забранява щото на *мис-*

Спорѣдъ мѣстоположение-то си, Панагюрище се намира въ Южна-Бѫлгария, у Татар-Пазарджишко-то Окрѫжие, въ срѣда-та на Срѣдна-Гора на северъ, далече около 30—35 километри отъ Стара-Планина, откѫмъ Златица. То е окрѫжено отъ слѣдующи-тѣ срѣдногорски дѫбрави, гори и високи гористи и полуголи брѫда, могили и рѫтове: Бунáя, Бѣлотрýпъ, Ливáда-та, Срѣдний-Гйолъ, Читáшкий-Гйолъ, Братúя, Лúсецъ, Рáслатица, Тýрколица, Кáпча, Братáница, Дядо, Русáлинъ, Илийндень, Царйови-Сливи, Балабáнова-Кория, Монастѝръ (защото и тука нѣкога е имало обитель, та още се намиратъ развалини отъ сгради) и Висòкъ.

Окрѫжено отъ показани-тѣ гори, могили и рѫтове, по-голѣма-та часть отъ Панагюрище е заселена на равнище, а останала-та, както вече видѣхме, по двѣ брѫда. Освѣнъ споменѫти-тѣ мѣстности, Панагюрище на-близо е обиколено, почти отъ всѣка страна и съ хубави кории (лѣсове, браница), та за това тука климатъ-тъ е здравъ и прохладенъ, вѫздухъ-тъ е чистъ и извира сладка и студена вода за пиение. Илиевичь казва: „Панигюрище

кине-тѣ (мрѫсници-тѣ, нечисти-тѣ), *едибсизе-тѣ* (не добрѣ отхранени-тѣ, неблаговѫспитани-тѣ), *ергáте-тѣ* (работници, надничаре) и въ всѣко отношение недостойни-тѣ отъ *рая-та* (христиене-тѣ подданници) да се не дава вече *мюлязимѐт* (да се обучава и приготвюва нѣкой за да стане *спахия*), *заимѐт* (вѫзнаграждение съ малка часть земя да се ползува отъ нея заслуживший войникъ, но да дава десетѫкъ) и *тимàр* (ползуване съ десетѫка отъ произвѣдѣния-та на земи-тѣ на нѣколко села). Ония, които сѫ имале *тимàр*, наричале сѫ се *спахии*. И между заиме-тѣ и спахии-тѣ е имало христиение, както се спомен по-горѣ. Пѫрви тѣ сѫ биле заслуживши войници, каквито сѫ, за примѣръ, наши-тѣ опѫлченци, та за това имъ е отстѫпено по малко земя, а втори-тѣ сѫ биле конници, — нѣщо като западноевропейски-тѣ рицаре, и съ извѣстни задѫлжения. Освѣнъ тия, имало е и другъ видъ турци спахии (феодале), на които още въ врѣме на завладѣвание-то на Бѫлгария, или по сѣтне и въ други бойове, сѫ отстѫпени села и градове съ земи-тѣ имъ, защото се отличиле въ бойове-тѣ; (такива сѫ биле и ония отъ бѫлгарски-тѣ и босненски-тѣ болере, които, за да запазатъ имоти-тѣ си, въ врѣме на завоевание-то сѫ се потурчиле). Въ Бѫлгария, най-много спахии имаше въ Кюстендилско и Срѣдецско Окрѫжия. Спорѣдъ тимáра (прúхода) си, въ военно врѣме всѣкой тимариотинъ е билъ дѫлженъ да доставя и да прѣдвожда по извѣстно число спахии (конници) на свои расноски (ужъ), тѫй като десетѫкъ-тъ му е билъ отстѫпенъ да се ползува съ свои-тѣ *капу-йолдаше*, или *капусу-халкѫ* (другаре-сѫпѫтници, служащи на единъ господаръ, или домашни хора).

есть село на изрядно мѣстоположение. Съ една страна возвишаеми-тѣ мало по мало на северъ планини, кои окончаватъ въ четерихъ верхахъ во образъ амфиѳеатра, а съ друга-та на полудне съ равни-тѣ му поля, представляватъ го весма угледно и красно".

Отъ окржжающи-тѣ го гори откжмъ северъ и северoистокъ, се стичатъ рѣкици, долове, потоци, които образуватъ рѣка-та *Луда-Яна* [24]), която минува прѣзъ срѣдъ града, отъ северъ кжмъ югъ, та го дѣли на 2 джлги части, — источна и западна. Тия двѣ части сж извѣстни-тѣ вече Каменградъ и Панагюрище, раздѣлени на махали, както видѣхме. Прѣзъ западна-та часть тѣче, отъ северозападъ кжмъ истокъ, *Мáрешка-та ръкà,* та раздѣля, една отъ друга, двѣ-тѣ махали Марешъ и Караманъ, а прѣзъ источна-та тѣче, отъ истокъ кжмъ западъ, извѣстния ни вече *Драгýлинъ долъ.* Й рѣкица-та, и долъ-тъ, който лѣтно врѣме прѣсжхва, се втичжтъ въ Луда-Яна посрѣдъ града. Откжмъ южна-та му страна, на-близо до града, текжтъ, откжмъ истокъ, рѣкица-та *Мéрулъ,* и откжмъ западъ, — *Бáнско-то дерѐ,* които тоже се втичжтъ въ Луда-Янà, която, откакъ прибира, между села-та Бжта и Попинци, *Банска-та ръка,* нарицаема и *Бжтовска,* влива се въ Марица, около 10—15 километри на югъ отъ града Т.-Пазарджикъ.

Панагюрско-то земище е сжпрѣдѣлно: откжмъ истокъ, съ стрѣлецко-то земище; откжмъ северъ, съ златишко-то и копривщенско-то; откжмъ зададъ, съ меченско-то, и откжмъ югозападъ, съ попинско-то, бжтовско-то и банско-то земища. Названия-та на мѣстности-тѣ на прѣдѣли-тѣ сж: Три држве отъ меченска-та кория; стража-та при долà; долъ-тъ Вáгренъ, при който на-близо има слѣди отъ римски пжть; Кáйсторски Клáденецъ; Побѝтъ Кáмикъ; Люлековъ Долъ; Бялъ-Клáденецъ; Герджѝкъ Кáмикъ; Дóлна Чéркова; Чáмовъ Клáденецъ; Жжлтия пжть; Петлóва Могѝла; Куманѝчово (камжкъ като кжща); Рóсна-Могѝла; Стрѣзовъ Клáденецъ; Бялъ Кáмикъ; Сжртъ; Срядна-та поляна подъ Арбýтъ (единъ горски вжрхъ); Арбутска-та планина; срядно-то дерѐ (потокъ, рѣкица) на Буная; Копривщенския пжть; по края на гора-та Бичъ,

[24]) По причина на бжрзо-то ѝ течение и опустошения-та, които прави кога дотече, рѣка-та е нарѣчена *Луда-Яна.* Въ сегашния вѣкъ тя е дотичала прѣзъ 1827, 1840, 1868 и 1876 години; чинжла е много поврѣди, пакости и хора сж се удаввале въ нея. Илиевичь подтвжрдява това: „Рѣка-та, коя тече посрѣде него, многажди побѣснява, наводняема толико, щото относи домове и рукодѣлни: откуду е получила и име Луда-Яна." — С. Христовъ погрѣшно я нарича *Яворица* (Отечественно Землеописание, 1890 год., стр. 48). Такова име хора-та тука не знаятъ, но Раковски нарича рѣка-та Тунджа съ име-то *Яворица.*

та право на бунара (кла́денецъ, вя̀белъ, гира̀нъ); малка-та поляна надъ пѫтя; Ура́ци и долъ-тъ на Зла́товица; Продупченъ Ка́микъ; срѣда-та на митири́зе-тѣ: долъ-тъ на Братйя; гора-та Окопа̀нъ; Си́ва-та грамада (натрупано градиво, камѫне и керпиче, отъ развалена твърдиня, при която минува една пѫтека отъ Панагюрище за нѣкои югозападни села на бивша-та Златишка, а сега Пирдопска Околия); да се слѣзе въ срѣда-та на воденична-та вада и ето пакъ три-тѣ дрѫве въ меченска-та кория[25]).

Споредъ както е заселено, Панагюрище има доста войскобранително (стратегическо) положение. Това положение доста помогна на панагюрци въ врѣме на срѣдногорско-то вѫзстание прѣзъ 1876 год., което избухна тука (забѣлѣжки 3 и 35) и напоконъ въ други още мѣста у Срѣдна-Гора и Южна-България. Всѣкому е извѣстно колко юнашки тогава, съ разни-тѣ си не еднакви орѫжия и черешови-тѣ топове, панагюрци противостояха четири дни на турски-тѣ редовни и нередовни войски. Отъ Пловдивъ прѣзъ Т.-Пазарджикъ и Панагюрище за Златица, гдѣто до прѣди 25—28 години пѫть-тъ водѣше за сѣверна и въ много случаи за сѣвероисточна Бѫлгария, никѫдѣ се не срѣща такава войскобранителна мѣстность, каквато е панагюрска-та. Тоя друмъ е сѫществувалъ още въ римско-византийски-тѣ врѣмена. По нѣкадѣ здрави останки по нѣкадѣ развалини отъ него и до-сега се виждатъ на-дѣсно на сегашния пѫть отъ Т.-Пазарджикъ за Панагюрище, а най-много личи около извѣстна-та ни вече твърдиня на Красенъ, както и на сѣверъ отъ Панагюрище, по пѫтя за Златица, пакъ се показва тукъ-тамъ. Тоя пѫть, между друго, може да е пазенъ отъ твърдини-тѣ на Кра́сенъ (кѫмъ югъ), на Медѐтъ и Голяма-Братия (кѫмъ сѣверъ).

---

[25]) Макаръ, че ония отъ панагюрци-тѣ, които сѫ скотовѫдци и земедѣлци, както вѫобще и всички ония, които иматъ работа въ гори-тѣ, по прѣдание, сѫ запомнили и знаѭтъ тия мѣстности, то все пакъ когато прѣзъ 1865 год. покойний В. Чолаковъ е написалъ извѣстно-то вече твърдѣ кратко „Описание на Панагюрище“, ги е провѣрилъ съ турска-та сѫпърлама (султански ферманъ за прѣдѣли-тѣ), отъ която се нахождалъ прѣводъ въ тевтери-тѣ на покойния Стойо Боснйовъ, у когото тоже се нахождалъ и прѣводъ отъ фермана за правдини-тѣ на панагюрци. Споредъ казвание-то на нѣкои, споменѫти-тѣ тевтери биле прибрани въ училищна-та книжница, ала, както всички други книги и книжя, изгорѣле въ вѫзстание-то, а спорѣдъ други, тѣ изгорѣле, въ сѫщо-то врѣме, заедно сѫ кѫща-та на стопанина имъ. Прѣводи отъ сѫнърлама-та и отъ други още нѣкакви-си фермане, е имало и у покойния Велко Илчовъ, нѣкогашенъ селски векилинъ, ала като изгорѣ кѫща-та му, въ врѣме на вѫзстание-то, тѣ сѫ изгорѣле заедно съ нея.

Че отъ Пловдивъ прѣзъ нѣкогашния Каменградъ за Златица е имало пѫть, доказва се и отъ находящия се надъ рѣка-та Тополница мостъ, поправенъ въ начало-то на тоя вѣкъ вѫрху стари-тѣ му основи, въ гориста та мѣстность Медѐтъ, между Панагюрище и Златица, за който споменува и г-нъ Иречекъ [26]), както и отъ здрави-тѣ още основи на другъ такѫвъ растуренъ вече мостъ по сѫщия пѫть, надъ сѫща-та рѣка, а така сѫщо и отъ споменѫти-тѣ по-прѣди твѫрдини, отъ които нѣкои сѫ по край пѫтя, други не далече отъ него. Освѣнъ рѣченни-тѣ два мостове, на югъ отъ Панагюрище имаше още единъ голѣмъ, нарѣченъ *Каменъ-Мостъ*, който панагюрци, въ врѣме на вѫзстание-то, растуриха съ голѣми мѫки за да не могатъ ужъ да минатъ турски-тѣ войски, ала той на-скоро се поднови, макаръ и не такѫвъ, какѫвто бѣше, та сега пакъ прѣзъ него минува пѫтя [27]).

И, дѣйствително, — освѣнъ пѫть-тъ, който минувалъ прѣзъ Кйопса, та прѣзъ Стара Планина сѫединявалъ Пловдивъ, съ Дунава, — не може да се не приеме, че сѫщеврѣменно трѣбва да е сѫществувалъ, или дори по-кѫсно да е отворенъ, и пѫтя Пловдивъ—Каменградъ—Златица, прѣзъ Тетевене и Етрополе, за вѫтрѣшности-тѣ на Долна-Мизия и че, както прѣди дохождание-то на турцитѣ, така и откакъ тия послѣдни-тѣ завладѣле страна-та, тоя пѫть е билъ единъ отъ най-прѣки-тѣ пѫтища, отъ Пловдивъ за тая послѣдня-та страна. Това се подтвѫрдява и отъ обстоятелство-то, че, както вече казахъ, до прѣди 25 или 28 години, не само всички-тѣ тѫрговски стоки се прѣнасяха съ товарни коне (кервани) низъ тоя пѫть, — (понеже до прѣди урѣждание-то на набити-тѣ пѫтища, както е извѣстно, пѫтувания-та и прѣнасяния-та на стоки по цѣло Турско ставаше по такѫвъ начинъ), а най-много пловдивский и татаръ-пазарджишкий оризъ, дунавска-та риба и камен-

---

[26]) Пер. Спис. на Б. Кн. Др. Кн. VIII, стр. 17 и 18. — Че тия мостове сѫ останале отъ прѣди турско врѣме, служѫтъ за доказателство и находящи-тѣ се при една отъ твѫрдини-тѣ *латински гробища,* както и утвѫрждение-то на г. Иречека, че отъ Златица излизатъ двѣ пѫтеки прѣзъ планина-та, — една та кѫмъ Тетевене и отъ тамъ за Ловечь, а друга-та кѫдѣ Етрополе.

[27]) Споредъ както изглѣждаше обаче, тоя мостъ трѣбва да е граденъ въ турски-тѣ врѣмена. Прѣди 30—35 години той бѣше се поразвалилъ, та за поправяние-то му, което стана, разбира се, лѣтно врѣме, освѣнъ други-тѣ разноски, похарчени биле 400 гроша (80 лева) само за чесновъ (бѣлъ) лукъ, който изѣле работници-тѣ. Това се вижда отъ тевтера на единъ нѣкога-си селски векилинъ. Сега мостъ-тъ е направенъ малѫкъ и почти слабъ; не е вече голѣмъ, нито е пѫкъ твѫрдѣ ягкъ.

на-та (влашка) соль, ами и редовни и нередовни турски войски минуваха, когато сж имале работа кждѣ Руссе, Шуменъ, Силистра, или другадѣ въ Сѣверна Бжлгария[28]). Конници и пѣши турски войски постоянно минуваха и въ послѣдня-та русско-турска война, до прѣвземание-то на Плѣвенъ. По причина на тоя пжть, тука, както още всѣкой помни, бѣха построени много голѣми ханове (страннноприемници) не само съ помѣщения за много пжтници, ами и по за стотини конье и другъ ѣджръ добитжкъ. Всеизвѣстно, е, че турски-тѣ топове и пожари тѣ въ вжзстание-то опустошиха тия сгради. — Слѣдъ устройство-то на вилаети-тѣ (1864—1865 год.), като начнаха да се строжтъ и набити-тѣ пжтища (шосета), турци-тѣ бѣхж скроиле направа-та на пжтя Тат.-Пазарджикъ—Панагюрище—Златица—Етрополе—Абланица, както и Срѣдецъ—Етрополе, ала и панагюрци и етрополци ходатайствувахж по онова врѣме да се не строжтъ прѣзъ мѣста-та имъ такива пжтища, „защото щѣло да стане още по-голѣмо *джаддѐ* (друмъ, пжть, по който постоянно се пжтува), та всѣкога щжтъ да минуватъ войски да имъ дотѣгватъ и пакостжтъ“. Власти-тѣ (или, по-право хора-та, на които бѣше възложено кроежь-тъ и постройка-та на пжтища-та) уважиха молби-тѣ имъ и, вмѣсто прѣзъ Етрополе, пжть-тъ се прѣкара прѣзъ неизвѣстно-то почти до тогава село Самунджиово (сегашно-то Орхание), което стана, както казахъ, срѣдище на нова-та околия, и Етрополе захвана да испада, а панагюрский пжть си остана пакъ въ пжрво-то положение. Сега само отъ Т.-Пазарджикъ до Панагюрище може да се пжтува съ всѣкакви кола, ала не и отъ Панагюрище за Златица, за гдѣто едвамъ прѣзъ тая година се започна копание-то и строение-то набитъ пжть. — Въ всѣкой случай обаче, дори и сега би могло да се поддържа, че тоя сжщия пжть, като се поправи и урѣди, ще бжде доста полезенъ за население-то, въ икономическо отношение, па и за Държава-та, въ военно отношение, макаръ вече сега Панагюрище и да се намира въ срѣдъ Бжлгария, нъ това послѣдно-то питание може да се разрѣши само отъ вѣщи по работа-та хора[29]).

---

[28]) Записка 36 и забѣлѣжка-та кжмъ нея, Сборникъ М. Нар. Просв. Кн. VI, Науч. Отд., стр. 397.

[29]) Че панагюрска-та мѣстность е стратегическа, та за това въ стари-тѣ врѣмена е била обиколена отъ всѣкадѣ съ крѣпости, твърдини, стражарници, които сжщоврѣменно сж пазиле и друмъ-тъ, не остава никакво сжмнѣвание. Види се, че и по тая причина мѣстность-та е била избрана за срѣдище на 4-я бунтовнически окржгъ прѣзъ 1876 год. въ врѣме на вжзстание-то. Освѣнъ това, слѣдъ като русси-тѣ прѣвзеха

Земя-та, почва-та, е доста камениста и пѣсжчлива въ панагюрско, та не е яко плодовита, ала всѐ пакъ се ражда червенка-пшеница, просо, ичимикъ, овесъ, ровъ, кукурузъ (царевица), много хубава ржжь и доста барабой (картофи, патати, кромпиръ). За това въ Панагюрище хора-та ѣджтъ повече ржжанъ хлѣбъ, като многажди нѣкои смѣсватъ въ ржжано-то брашно и кукурузно, или барабой, защото, макаръ и да е хубава и вкусна тукашна-та ржжь, хлѣбъ-тъ става още по-сладжкъ и по-вкусенъ, когато въ ржжано-то е смѣсено малко кукурузно брашно, или барабой. Тука растжтъ и вирѣятъ всѣкакви и разни обикновенни овощни држвета, макаръ и не въ голѣмъ размѣръ, и въ всѣкой дворъ почти се намиратъ по нѣколко; кога цжвтжтъ пролѣтно врѣме, градъ-тъ се вижда много хубавъ. Има и малко лозья, обаче облага-та отъ тѣхъ е малка, защото климатъ-тъ твърдѣ имъ неподобрѣва. Отъ 15—20 години насамъ се насадиха и доста гюлове (шипоци, рози), та съ изваждано-то отъ това цвѣте масло мнозина захванаха да тжргуватъ. Прѣди години, въ много кжщи се хранѣха и буби, па се држжѣха и кóшери (отглѣдвание пчели), та хора-та изваждаха много коприна (свила), хубавъ медъ и восжкъ за продавание, нъ отъ вжзстание-то насамъ малцина и твърдѣ рѣдко се занимаватъ съ тая работа. Тука се раждатъ по малко и всѣкакви зеленчуци и зелия, ала като не стигатъ за потрѣба-та на население-то, както и жита-та, то всѣка сжббота за тжржище-то въ Панагюрище донасятъ отъ Т.-Пазарджикъ, Ихтиманско, Пирдопско и отъ околни-тѣ села за продавание не само храни, ами и овощия, зеленчуци, вжглища, држва за горѣние, па всичко се испродавва.

Плѣвенъ прѣзъ 1877 год., турци-тѣ на-бжрзо натрупаха до 20 хиляди души войска около Панагюрище за да спржтъ напрѣдвание-то на русски-тѣ войски кжмъ Т.-Пазарджикъ. Главенъ заповѣдникъ на турски-тѣ войски бѣше Шакиръ паша, а напоконъ пристигна и извѣстния Сюлейманъ паша. Тоя послѣдния сжобщи на мѣстни-тѣ пжрвенци, че тука ще да стане *Вторий Плъвенъ,* та да обадатъ на население-то да се изсели, колкото е вжзможно по-скоро. Обаче, додѣто да се разрѣши питание-то за изселявание-то, Сюлейманъ паша внезапно се оттѣгли съ по-голѣма-та часть отъ войски-тѣ си кжмъ Т.-Пазарджикъ; слѣдъ него се оттегли и Шакиръ, който остави само 4000 души войници тука, подъ началство-то на Асанъ паша. Нъ тия послѣдни тѣ, като не можѣхж да противостоятъ на многобройна-та ру[illegible]ка войска, която ги нападна и откжмъ севѣръ и откжмъ западъ, слѣдъ едно сбивание при село Мечка, на 31-й Декемврия 1877 год. оттеглихж се и тѣ кжмъ Т.-Пазарджикъ. Когато, въ сжщия день привечеръ, навлѣзоха въ Панагюрище, русси-тѣ заварихж тука още много турски войници, ранени-тѣ и болни-тѣ имъ, които пуснаха да си отидатъ, откакъ имъ отнеха оржжия-та.

Както казахъ, защото земя-та не е доста плодоносна, то отъ памтивѣка панагюрци сѫ се занимавале съ скотовѫдство, съ занаяте и съ тѫрговия; малцина сѫ ония, които копале, орале и сѣяле земя-та. Панагюрище е било едно отъ пѫрви-тѣ мѣста въ въ Южна България, у които се е вѫдилъ добитѫкъ. Тука сѫ се вѫдили хубави овце, ѣдри говеда и отъ добра порода коньe. Свинье и кози се хранатъ почти у всѣкого, колкото за домашна потрѣба, понеже сланина-та (свинско мѣсо, насолено въ каца) е главна-та бла́гиня на панагюрци, прѣзъ цѣла година, а лѣтно врѣме въ всѣка кѫща се употрѣбява козие млѣко, — твѫрдѣ рѣдко и кравешко, — което ѣдѫтъ повече подквасено (кисело). — Защото не стигѫтъ хранени-тѣ у дома кози и свинье, то всѣка зи́ма и пролѣть се докарватъ и отъ други страни по нѣколко стотини такива, които скоро-скоро се испродавватъ. Само отъ нѣколко години насамъ захвана да се продава, купува и употрѣбява отъ малцина всѣкидневно почти, козие-то, овче-то, а по нѣкога — и говеждо-то мѣсо. Грѣхота е било и не е напрѣдвалъ оня, който си заколи овца или говедо отъ тамазлѫка. Исключение бѣше само за крѫщения-та свадби-тѣ и за *курбане* (жѫртвопринасяния за спомени) зарадъ умрѣли-тѣ, както и когато се празднуватъ именни дни, нъ се глѣдаше щото крава-та или овца-та да сѫ ялови или стари, или пѫкъ, ако сѫ овенъ или волъ, то да сѫ такива, които яко не чинѫтъ пари. — Биволе, магарета и мѫски (катѫре) нито се вѫдатъ тука, нито се употрѣбяватъ за работа. — Почти въ всѣкой дворъ се нахождатъ кокошки, а пѫкъ въ много има гѫски, патици, мисирки (пуйки) и то само за домашна потрѣба, та не и за продавание.

По причина на голѣмия студъ и по немание достаточно храна за добитѫка, тамазлѫкчие-тѣ испращаха зимно врѣме стада-та си *на зимо́вище* въ топли-тѣ и низски-тѣ страни между Одринъ—Цариградъ—Бургасъ—Калиполъ, а лѣтно врѣме, по немание достатачно па́сища за многобройни-тѣ овце, говеда и коньe, — *на ила́нина, на па́ша*, въ бѣлйовски-тѣ, родопски-тѣ, самоковски-тѣ, витошски-тѣ и рилски-тѣ пасища. Малко-то (7—8) панагюрски па́сища едвамъ стигаха за па́ша на домашния добитѫкъ и за дѫржание на 4—5 хиледи овце *сагма́лъ* (за доение) съ потрѣбни-тѣ за това *бачии* (мандри, колиби, у които се приготвюватъ сиренье-то, масло-то и кашкавалъ-тъ). Мнозина скотовѫдци имахѫ и свои собственни лѣтни па́сища *(ила́нини)* и зимо́вища *(кѫшлѫ)* за стада-та си, както и до-сега още нѣкои иматъ по Витоша, Дубнишко и Одринско, макаръ вече и да нематъ стада, или и да

иматъ нѣкои, то твърдѣ малко[30]). И котленци, както е извѣстно, прѣди освобождение-то бѣхѫ отъ първи-тѣ овцовѫдци, нъ и тѣхни-тѣ стада всѣкога сѫ били въ Добруджа.

[30]) Ето какъвъ бѣше *тамазлъкчилъкъ-тъ* (вѫдение овце, говеда и конье) въ Панагюрище: повечето отъ половина-та панагюрци имаха по 100, 150, 200, 500, 1000 и повече овце и нѣколко конье; други имаха по 50, 100 до 200 и 500 говеда, тоже и нѣколко конье, а пакъ нѣкои имахѫ и овце, и говеда, и конье. Понеже е било трудно всѣкой отдѣлно да пази стада-та си, особенно овце-тѣ, които се подраздѣлятъ на *шилета* (едногодишни агнета), *йозъ* (ялови, заедно съ двѣгодишни-тѣ агнета и мѫжки-тѣ, които отлѫчватъ 40—50 дни прѣди Крѫстовдень, когато щѫтъ да ги пущѫтъ за съединявание съ женски-тѣ) и *сагмалъ* (овце за доение) и които трѣбва все по отдѣлно да се пазатъ и хранатъ, то, отъ памтивѣка, за улеснявание, по 10—15—20 души захванале да сѫбирѫтъ наедно овце-тѣ си, та сѫставятъ *оджакъ* (единъ видъ дружина, задруга) и като ги расподѣлятъ спорѣдъ показани-тѣ три вида, едни глѣдѫтъ и пасѫтъ първи-тѣ, други — втори-тѣ и трети — послѣдни-тѣ, а други лѣтно врѣме сѣдѫтъ на бачия-та, та правятъ масло, сиренье, или кашкавалъ. Слѣдъ Крѫстовдень, йозъ-тъ, сагмалъ-тъ и *дзвизега-та* (шилета, които влѣзватъ въ третя година) сѫбиратъ наедно и тогава се *пуща кочъ*, съ други думи, пущатъ мѫжки-тѣ при женски-тѣ за сѫвокупявание. На всѣкого овце-тѣ се познаватъ съ по единъ прорѣзанъ *бѣлъгъ* на ухо-то и съ *дамга* (знакъ) отъ катранъ на плѣщи-тѣ, на грѫба, или дѣто и да бѫде по кожа-та. Има обаче искусни и вѣщи овчере, които по глава-та, по очи-тѣ и по тѣлосложение-то ѝ познаватъ чия е овца-та, безъ да глѣдѫтъ дамга-та или бѣлѣгъ-тъ. *Крѫкѫмъ* (стрижение на овце-тѣ) става прѣзъ мѣсецъ майя за вълна-та, а прѣзъ августа, — за ерина-та. Главатаръ-тъ на оджака се нарича *кехая* и оджакъ-тъ носи негово-то име, презиме, или прякоръ, като за примѣръ: *Балабановъ* оджакъ, *Делибалтовъ* оджакъ и така нататакъ. За да бѫде нѣкой кехая, той трѣбва да има поне около 300—500 свои овце. Управление-то и домакинство-то на оджака е въ негови-тѣ рѫцѣ. Той се грижи за храна, приготвюва за лѣтно врѣме *планини* (пасища), а за зимно, — *кѫшла* (зимовище); той продава на търговци-тѣ произвѣдѣния-та: масло, сиренье, кашкавалъ, вълна, ерина, както и мѫжки-тѣ, ялови-тѣ и стари-тѣ отъ овце-тѣ, или пакъ ги задържа за своя смѣтка, по цѣни-тѣ, по които сѫ се продале отъ други-тѣ оджаци; той плаща изцѣло и *бегликътъ* (данѫкъ за овце-тѣ на 10-тѣ по 1, който испърво бѣше въ натура, а отъ послѣ въ пари). Всѣка година около Крѫстовдень (14-й Септемврий) задруга-та прѣглѣдва смѣтки-тѣ си, па откакъ се извадатъ станали-тѣ разноски, заплати-тѣ на кехая-та и на овчере-тѣ, които сѫ едни и сѫщи-тѣ задружници, печалба-та се распрѣдѣля всѣкому спорѣдъ количество-то на овце-тѣ, защо-то, нема сѫмнѣвание, който има повече овце, то повече разноски му се възлагатъ, ала пакъ и повече приходъ получава. Откакъ се прѣглѣдатъ и расчистатъ смѣтки-тѣ, всѣкой отъ другаре-тѣ е вече свободенъ: или да остане и за идуща-та година въ сѫщия оджакъ, или да си *отлѫчи* овце-тѣ и да отиде въ другъ, обаче твърдѣ

Повечето скотовъдци, особенно ония, които имаха много добитъкъ, се занимаваха и съ търгувание на жива стока, като всички тѣ мъжки отъ овце-тѣ си и нѣкои отъ говеда-та отдѣляха, па

на-рѣдко се случва да се отлъчватъ; едвамъ-ли въ 10 или 15 години би се рѣшилъ нѣкой да се отдѣли отъ извѣстенъ оджакъ. — По тоя сѫщия начинъ сѫ се сѫставиле и говежди-тѣ оджаци, съ тая само разлика, че говеда-та се не дѣлѫтъ, както овце-тѣ на три видове, ами всички тѣ, — мѫжски и женски, млади и стари, — сѫ заедно, сѫставятъ едно стадо, което се подраздѣля на нѣколко чреди, по 200—300—400 всѣка една, спорѣдъ мѣсто-то, защото повече говеда наедно немогѫтъ да пасѫтъ и да се хранѭтъ, ала вечерь пакъ всички-тѣ говедаре съ чреди-тѣ си се прибиратъ на едно мѣсто, на *егрека* (легалище, или мѣсто за нощувание). Говедо-то отъ една чреда не побѣгва въ друга, макаръ дене когато пасѫтъ да се случва да се намѣсватъ, обаче то пакъ само се отдѣля. Както безъ кучета, така и безъ колкото сѫ потрѣбни овчере, овце-тѣ не могѫтъ, тогава когато, като има кучета при говеда-та, единъ само говедаръ може да пасе една чреда говеда, да ги пръска и да ги сѫбира. По сѫщи-тѣ казани по-горѣ причини и говеда-та зимно врѣме ходатъ на зимовище въ споменѫти-тѣ мѣста, а лѣтно врѣме се вращатъ за планина по рѣченни-тѣ вече пасища. Приходи тѣ отъ говеда-та се сѫстоѭтъ въ това: нѣкои отъ млади-тѣ 4—5 годишни юнци, поради ѣдрия имъ растъ и сила-та имъ, се продаваха, както бѣше прѣди около 20 години, по 1000 до 1200 гроша (200 до 240 лева) единия на землedѣлци-тѣ въ Панагюрище, Пловдивска-та, Т.-Пазарджишка-та и Ихтиманска та Околии за впрѣгание, работение, а други, заедно съ стари и ялови крави, — на джелепе-тѣ, които ги караха въ Цариградъ, или ги колѣха въ панагюрски-тѣ салхани (скотобойни). — Конье-тѣ особенно, отдѣлно се не хранатъ. Всѣкой кехая, овчаръ, говедаръ, спорѣдъ овце-тѣ, или говеда-та си, има по 10, 20, 50, 100 и до повече конье, които заедно съ овце-тѣ или говеда-та пасѫтъ, безъ да имъ се дава каква годѣ житна храна, както на тия послѣдни-тѣ, — трици съ соль. За продавание-то на конье-тѣ, кехаи-тѣ никакъ се не мѣшатъ; ступане-тѣ имъ си ги продаватъ комуто щѫтъ. Нъ, обикновенно, конье-тѣ се продаваха и купуваха въ Срѣдецъ, Одринъ и Цариградъ за войска-та. Много пѫти пролѣть и есень, когато сѫ се завърнале отъ зимовище, или щѫтъ да тръгватъ, та дойдатъ около града овце-тѣ и говеда-та, — това дохождание бѣше обичай, — дохождахѫ търговци помаци да купуватъ конье-тѣ за сѫща-та цѣль. Освѣнъ на земедѣлци-тѣ, никому другому се не продава стока на пόчакъ, на *вересия* (потурчена бѫлгарска рѣчь, — *на-вѣра*). Първо се наброяватъ пари-тѣ, па тогава се отлъчватъ продадени-тѣ овце, говеда, или конье, та се прѣдаватъ на купувача, който вече имъ туря своя-та дамга. Дамга-та на конье-тѣ и говеда-та се туря съ нагрѣяно, силно нажежено желѣзо, което оставя бѣлѣгъ гдѣто се залѣпя възъ кожа-та на плѣщи-тѣ, или на друго мѣсто по дебелини-тѣ на крака-та, на тѣло-то; дамга-та е начална-та буква отъ име-то на ступанина; такава е тя въ много случаи и на овце-тѣ. За говеда-та, както и за конье-тѣ, никакъвъ данъкъ се не плаща. —

като купуваха още отъ други нѣкои тукашни скотовъдци, както и отъ разни други страни, именно: въ Западна България, Сърбия и Босна, отхранваха ги добрѣ и напоконъ ги караха въ Цариградъ за проданъ. Такива търговци, каквито имаше не само въ Панагюрище, ами и въ Котелъ, Самоковъ, Копривщица и въ други нѣкои мѣста, се наричахѫ и още се наричатъ *джелепи* [31]). Съ джелепска-та търговия по-сетнѣ се занимаваха и мнозина панагюрци, които имаха повече пари, макаръ и да не сѫ тамазлѫкчие (скотовъдци), та нѣкои сѫбирахѫ овни, други — говеда, биволе, кози и, откакъ ги отхранваха, както казахъ, караха ги въ Цариградъ, нъ повечето ги колѣхѫ въ тукашни-тѣ салхани. Извѣстни части отъ мѣсо-то, заедно съ лой-та, се прѣтопяваха, а

Въ врѣме на деребейство-то си, Гаванозовци-тѣ сѫ имале голѣми стада овце, говеда и конье, на които настойници и кехаи, както и пастири-тѣ, сѫ биле панагюрци, като опитни скотовъдци. Послѣдний кехая на воеводски-тѣ (както ги наричатъ тука) овце и говеда бѣше Стефанъ Балабанъ. Съ свършвание-то на деребейство-то, въ врѣме-то на Махмудъ Гаванозоглу (1840 год.), свършило се и кехахувание-то и пастирство-то на панагюрци при тѣхъ, та, като ги оставиле, мнозина овчере съ стада-та си се *намъсиле* при котленски-тѣ скотовъдци въ Добруджа, а други, — при султански-тѣ овце, които до-скоро, па може още и сега, се намирахѫ въ Малка-Азия, около Бруса. — Овчере-тѣ на джелепе-тѣ не получаватъ опредѣлена заплата; всѣкому, споредъ способности-тѣ и старшинство-то му, по извѣстна часть отъ печалба-та се дава. Въ случай че нема печалба, тѣ не получаватъ нищо. И тѣ по нѣколко години наредъ сѫ бивале при единъ и сѫщия господаръ.

[31]) Независимо отъ правдини-тѣ (привилегии-тѣ), които, въобще, панагюрци сѫ имале, и търговци-тѣ джелепе отъ Панагюрище сѫ имале извѣстни правдини, както се вижда отъ единъ ферманъ, издаденъ прѣзъ 1259 година (около прѣди 50 или 51 години), отъ който сѫ запазени преписи въ кѫщи-тѣ на покойни-тѣ Пантели Карапетровъ и Стайко Т. Дѣдйовъ. Споредъ тоя ферманъ, джелепе-тѣ биле освободени отъ всѣкакви мита и даждия, колкото се отнасяло до закарвание-то на овце-тѣ имъ въ Цариградъ, ала, слѣдъ танзимата, нѣкои службаше въ области-тѣ като азхванале да имъ взематъ такива даждия, заповѣдва се на тия послѣдни-тѣ и строго имъ се забранява, щото, както и по-прѣди, да не закачатъ джелепе-тѣ, нито овчере-тѣ имъ, нито да имъ взематъ каквито и да сѫ даждия, нито да припятствуватъ въ прѣминувание-то прѣзъ градове-тѣ на добитѫка имъ, та, каквото би се слѣдвало да плащѫтъ, щѫтъ да платѫтъ, когато пристигнатъ въ Цариградъ. Другъ единъ ферманъ, издаденъ слѣдъ петь години (прѣзъ 1264 година отъ Егира), отъ който се намира прѣписъ тоже у Дѣдйови, е почти съ сѫщо-то сѫдържание, нъ въ него е притурено, че слѣдуеми-тѣ се даждия трѣбва да се вcase взематъ отъ джелепе-тѣ само за ония овце, които бихѫ продале по пѫтя, прѣди да пристигнатъ въ Цариградъ.

други се урѣждаха на *пастърмѫ* (изсушено на вѣтъръ и на слънце солено мѣсо, или пакъ са̂мо насолено въ каци, нарѣчено *солoмура,* и урѣдено да трае около една година). Лой-та се продаваше тука, въ Т.-Пазарджикъ и Пловдивъ на свѣщаре-тѣ и на сапунджие-тѣ, а пастърмата, зимно и пролѣтно врѣме, — въ послѣдни-тѣ два градове, или помаци дохождаха тука да я купуватъ. — Всички-тѣ кожи отъ заклания добитъкъ се ща̂веха въ панагюрски-тѣ *табакханѝ* (кожеработилници), та отъ тѣхъ се изработваха много и хубави гйонове, сахтиене и мешини, отъ които една часть, колкото имъ трѣбва, купувахѫ тукашни-тѣ *папукчие* (обущаре), а друга — чужденци търговци, които испращаха тая стока въ Австрия.

Отъ възстание-то (1876 год.) насамъ скотовъдство-то, търгувание-то съ жива стока и съ изработени кожи, много испадна, тъй като, гдѣто се намѣриха панагюрски стада, всички-тѣ бидоха разграбени отъ турски-тѣ рѣдовни и нерѣдовни войски: турци, помаци, цигане, черкезе, особенно като по това врѣме бѣхѫ се завърнале стада-та отъ зимо́вище и се навъртаха още около града. Запазиха се нѣкои, които бѣхѫ заминале за пла̂нина, или които още не бѣхѫ се върнале, но всѐ пакъ пострадале по пѫтища-та. Най-сѣтне, повече-то отъ останали-тѣ пакъ се разграбиха, когато бѣхѫ на зимо́вище, отъ турски-тѣ и русски-тѣ войски въ врѣме на война-та (1877—1878 год.) Скотовъдци-тѣ и джелепе-тѣ, отъ които повечето търгуваха и съ кожи, бидоха обрани, въ врѣме на възстание-то, а кѫщи-тѣ и други-тѣ имъ покрити недвижими имоти, — изгорѣни, та едва-ли имъ остана що-годѣ за поминувка. Отъ нѣколко врѣме нѣкои сѫ захванале пакъ търговия-та съ жива стока и съ изработени кожи, ала, по много зависящи отъ обстоятелства-та причини, не могатъ да успѣватъ и нито щѫтъ могатъ вече да напрѣднатъ, ами токо да се намиратъ на работа.—Една отъ причини-тѣ за испадвание-то на скотовъдство-то е и тая, че нема зимовища. Всички-тѣ мѣстности, гдѣто зимно врѣме се испращаха стада-та, не само че, слѣдъ освобождение-то на страната-та, останаха въ Турско, ами се и населиха, та не остана мѣсто, на което да се пазатъ стада-та зимно врѣме. Турско-то правителство насели на тия мѣстности много отъ изселивши-тѣ се изъ Българско мохамедани, не само на държавни и общински земища, ами и на принадлежащи на частни лица, както стана и съ зимовища-та на нѣкои панагюрци.

Въ тукашни-тѣ ковачници (желѣзарски работилници) се изработваха всѣка година по нѣколко хиледи желѣзни лопати, които се продаваха въ Т.-Пазарджикъ и Пловдивъ за работение на *челти-*

ци-тѣ (ниви, на които се сѣе оризъ, — *оризища*), а пакъ въ *мутавчийници-тѣ* (сгради, у които се работятъ козиняви вещи), — много козинява стока, — човале (врѣтища, врѣки), чулове, торби за коньe, черги за постилание, които тоже се продаваха, освѣнъ въ рѣченни-тѣ два градове, ами и въ Цариградъ, Одринъ и на нѣкогашния Узунджовски Панаиръ, нъ тия занаяте испаднаха, та мнозина хора си загубиха поминувка-та, понеже търгувание-то съ споменѫти-тѣ стоки, а най-вече съ лопати-тѣ и врѣтища-та спрѣ, откакъ челтикчие-тѣ и житопродавци-тѣ захванаха да си доставятъ такива отъ чуждина, защото сѫ по-евтини. И сега пакъ доста се изработватъ много хубави козиняви черги, губери, за постилание стаи. Много помѣщения на държавни-тѣ учрѣждения въ Срѣдецъ сѫ постлани съ панагюрски козиняви черги.

Тука бѣхѫ въ цвѣтуще стоение кожухаре-тѣ и обущаре-тѣ, отъ които пѫрви-тѣ приготвюваха и изработваха много хубава кожухарска стока, която носѣха, или испращаха, за проданъ въ Т.-Пазарджикъ, Пловдивъ и най-много на панаире-тѣ въ Узунджово и Липиска (у Саксония), а втори-тѣ, — голѣмо количество разни обуща, които, освѣнъ тука и на помаци-тѣ, продаваха въ Срѣдецъ, Пиротъ и други мѣста по Западна Бѫлгария, ала, поради измѣняване-то на врѣмена-та и обстоятелства-та, и тия занаяте много отслабнаха.

Тѫргувание-то съ сапуна и свѣщи-тѣ, които се изработваха въ тукашни-тѣ сапунарници и се разнасяха за проданъ отъ срѣдня рѫка хора низъ околни-тѣ панагюрски и пловдивски-тѣ, татарпазарджишки-тѣ и ихтимански-тѣ села, въ повечето случаи въ размѣна съ жито и други храни, или съ кожи отъ дивечъ (лесици, вѫлци, мечки и други животни, на които кожухари-тѣ купуватъ кожи-тѣ), по сѫщи-тѣ причини, особенно като сега на всѣкадѣ се употрѣбява газъ, тоже е почти на спирание, относително свѣщи-тѣ.

Понеже, освѣнъ потрѣбни-тѣ чорапе, шаекъ и бàло (единъ видъ дебелъ шаекъ, като абà) за домашно-то облѣкло, — тѫй като въ Панагюрище и до-сега жени и мѫже носатъ облѣкло отъ мѣстенъ, дома изработенъ платъ, — жени-тѣ изработватъ повече такива, то около прѣди 30—35 години, нѣкои панагюрци захванаха да тѫргувѫтъ съ шаекъ, бало и чорапе, стоки, които носѣха за проданъ въ Сѫрбия, Цариградъ и околни-тѣ му градове. Тая тѫрговия биде ползовита, та мнозина я захванаха и въ голѣмо количество почнаха да се приготвюватъ тия стоки, на които за изработвание-то много вдовици и сироти жени доста пари вземаха и хранѣха челедь-та си, обаче слѣдъ вѫзстание-то и освобожде-

ние-то и нея постигна сжща-та участь, която постигна други-тѣ занаяте и тжрговии. Сега нѣколко души само носатъ такава стока въ Сжрбия и въ Цариградъ. За испадвание-то на тая тжрговия най-много спомогна и това, че, като се разграбиха овце-тѣ въ врѣме на вжзстание-то и на война-та, то нема и мѣстна вжлна, колко-то трѣбва, а пжкъ да се внася отъ вжнъ, става скжпа, та не остава на жени-тѣ да се ползуватъ що-годѣ отъ труда си; защото тжрговецъ.тъ глѣда всѣкога да купува евтино.

Като испадна скотовждение-то, особенно овцевждение-то, прѣстана да се изработва въ голѣмо количество хубаво сиренье, прочутъ кашкавалъ и масло, съ които мнозина хора вжртѣхж тжрговия въ Одринъ и Цариградъ. Сега се приготвюва само кашкавалъ, и то не толкова добжръ, какжвто бѣше нѣкога-си. Рѣченни-тѣ произвѣдѣния се ~~приготвюваха~~ и приготвюватъ само отъ овче млѣко, а не и отъ говеждо, както вжршжтъ хора-та въ други-тѣ земи, и то за това, защото се не държжтъ и не хранатъ говеда-та на едно мѣсто съ каквато трѣбва храна, ами, както и споменжхъ въ забѣлѣжка 30, всѣкога сж въ гори-тѣ и диви сж, та при тѣхъ дори неможе да се пристжпи, нежели да се дожтъ крави-тѣ.

Въ Панагюрище се боядисваха най-добрѣ всѣкакви платове, та отъ всички-тѣ близни околни села хора та донасяха на тукашни-тѣ бояджие да имъ боядисватъ, ала отъ нѣколко години насамъ и на тия послѣдни-тѣ не подобрѣва, защото жени-тѣ се научиха и сами да си боядисватъ съ нѣкои отъ нови-тѣ бои.

Златарский и мѣдникарский занаяте тоже сж на отпадвание, особенно послѣдний, откакъ вмѣсто нѣкогашни-тѣ мѣдни сждове, — сахане, тасове, тигани, тенджери, — захванаха да се употрѣбяватъ чужденски-тѣ паници, блюда (пята, чинии) и желѣзни тигани и тенджери.

Откакъ захванаха да се носжтъ предпочтително тѣсни дрѣхи, захвана да не остава хлѣбъ за шивачи-тѣ на широки-тѣ, та мнозина *терзие* едва поминуватъ, а други сж оставиле занаята си.

Най-сѣтне, колкото се отнася за панагюрскитѣ занаяте и тжрговии, не ще е злѣ, ако прѣпишж тука по нѣщо и отъ онова, което сж казвале други хора за тѣхъ. — Савва Илиевичь казва, че Панагюрище „производи голѣмо количество врѣтища, шаекъ, сапоги и кожи уработени", а споредъ Константинъ Г. Фотиновъ „Панагюрище е почтенно и значително за овцопитателство-то, за точность та и трудолюбие-то; почти всички-тѣ потрѣбни кжщни и одѣяния нихни като свжршуватъ женитѣ, издаватъ за проданъ и много множество товари сукна (шаяци), отъ които иматъ и до-

волно тжрговия, каквато и отъ кожи-тѣ табачки, които работатъ прѣизрядно“ [32]). Щж забѣлѣжж само, че когато покойния Фотиновъ е писалъ това, панагюрци още не бѣха захванале да ходжтъ повжнъ съ абаджийска стока, ами тжрговци отъ Копривщица, Пловдивъ, Самоковъ, Пиротъ и Нишъ дохождаха тука та купуваха стока-та. Захариевъ пише, „че Панагюрище има добра чаршия съ ханове и дукяне бакалски, кржчмарски, абаджийски, кожухарски, сапунджийски, платнарски, ахтарски, мутавчийски, много ковачници, които изработватъ желѣзни лопати, съ които се правятъ прѣградки-тѣ на челтици-тѣ (оризища-та), и нѣколко табакхани, дѣто работатъ най-добри-тѣ сахтиене, мешини и гйонове. Жители-тѣ бжлгаре се занимаватъ вжобще съ скотовждство, а тжрговия-та се ограничава само у нѣкои богати джелепе, които сжбиратъ много жива стока и я продаватъ въ Цариградъ, а нѣкои сж художници и земедѣлци, но и жени-тѣ работатъ добри шаеци, аби и плетжтъ много чорапе за Цариградъ. . . . Това село, макаръ и да е прѣтжрпѣло много отъ гюрджие-тѣ, кжрджалие-тѣ и делибашие-тѣ, но за здравия климатъ, благорастворенния вждухъ и пространно-то му окржжие, сгодно за скотовждство, всѣкога се е умножавало и умножава се. Панагюрци-тѣ се отличаватъ по остроумие-то и пжргавина-та си отъ жители-тѣ на полски-тѣ села“ [33]). Има

[32]) Общое Землеописание, вкратцѣ за всичка-та земя, печатано въ Смирна прѣзъ 1843 год.

[33]) Покойний Захариевъ като че нарочно е казалъ това за сжщински-тѣ панагюрци, — прѣселенци-тѣ отъ Ямболъ на мѣстность-та Панагюрище, отъ дѣсния брѣгъ на Луда-Яна. И до день днешенъ, тия хора, въ нрави-тѣ и въ други отношения сжвжршенно се отличаватъ отъ жители-тѣ на мѣстностьта отъ лѣвия брѣгъ на рѣка-та. Пжрви-тѣ сж хора отворени, остроумни, прѣдприимчиви, високомѣрни, хитри, по нѣкога дори до лукавщина, повечето занаятчие и тжрговци, тогава когато послѣдни-тѣ сж по-простодушни, по-искренни, повече се занимаватъ съ скотовждство и, до колкото се може, съ земеработение и тжргуване съ жива стока, отъ колкото съ занаяте и тжргуване съ нѣща, или други занятия. Макаръ отъ тая страна (на лѣвия брѣгъ) и да бѣхж ханове-тѣ, магазии-тѣ, дукяни-тѣ (опустошени отъ пожари-тѣ въ врѣме на вжзстание-то), нъ все пакъ ги държѣхж повече отъ жители-тѣ на дѣсния брѣгъ на рѣка-та. На тая послѣдня-та мѣстность, освѣнъ обикновенни-тѣ нѣколко дукяни и единъ или два малки ханове, немаше нѣкои голѣми продавници, а слѣдъ вжзстание-то, може да се каже, че повечето отъ мѣстна-та тжрговия се прѣнесе въ тая часть на града; тука едва прѣзъ 1856—1860 год. се сжгради черкова. Освѣнъ това, не само до освобождение-то като че сжществуваше една тайна, покрита, вражда между населения-та и отъ двѣ-тѣ страни на рѣка-та, ами дори, за жалость, може да се каже, това се проджлжава и до-сега въ нѣкои

нѣкои погрѣшки въ писано-то, понеже, както казахъ по-горѣ, търговия-та се неограничаваше „само у нѣкои богати джелепе“, и панагюрци не сѫ търгували само съ жива стока, ами и съ други стоки, и че „гюрджие“ (георгийци) никога не сѫ нападале на Панагюрище, нито се помни да сѫ дохождале тадѣва, нито пѫкъ отъ история-та се вижда да сѫ дохождале тѣ въ Турско. — „Едно много важно нѣщо, което може да привлече внимание-то на пѫтника, е, че тука, всички безъ разлика, богати и сиромаси, учени и прости, носѭтъ облѣкла отъ мѣстно-то произвѣдѣние, — шаекъ. Съ това мѣстно издѣлие се обличатъ мѫже и жени. . . Панагюрский шаекъ наистина е прочутъ на всѣкѫдѣ, и дѣйствително е за прѣдпочитание; нъ за сега може да се каже, че шаеци-тѣ, които излазѭтъ изъ габровски-тѣ, сливенски-тѣ и изъ други бѫлгарски фабрики, сѫ доста прѣвъзходни. . . . Панагюрище и много други градове заслужватъ особенна похвала и иматъ право да се гордѣятъ за дѣто жени-тѣ имъ умѣятъ не само себѣ си и домове-тѣ си да облѣкѫтъ съ собственни-тѣ си рѫцѣ, нъ още и дѣто успѣватъ да искарватъ платове и за проданъ“ [34]).

случаи, — и това независимо отъ обстоятелство-то, че за вѫтрѣшни-тѣ си обществении работи, всѣкога сѫ биле сговорни и задружни: каквото сѫ намислювале и рѣшавале, извършвале сѫ го. Помежду по-млади-тѣ вражда-та по нѣкога вземаше такива размѣри щото, освѣнъ прякоросвания-та съ разни неприлични имена, до прѣди 15—20 години тѣ се биеха, — Марешчене и Караманци съ Драгулинци и Долномахленци. Много пѫти това ставаше по поводъ на нѣкои маловажни скарвания и ергенски расправии. Едни-тѣ се разполагаха (имаха позиции) на дѣсния брѣгъ, а другитѣ, — на лѣвия брѣгъ на рѣка-та. И отъ една-та и отъ друга-та страна се сѫбираха по 50 до 100 и повече момци, отъ 15 до 25 годишни, па захващаха да хвърлятъ камѫне съ прашки прѣзъ рѣка-та. Когато една-та страна отслаби, тогава друга-та напада вѫзъ нея съ викове и бойя се захваща съ тояги, — кой когото вече гдѣ сполучи да удари, до дѣто надвити-тѣ се разбѣгатъ, а че имало строшени глави, извадени очи, прибиени рѫцѣ или крака, за това никой не ще и да знае. На другия день, — много пѫти се случва, вчерашни-тѣ ратници — неприятели пакъ се срѣщатъ и задружно работѭтъ, ѣдѭтъ и пиѭтъ, само че побѣдители-тѣ се смѣѭтъ на побѣдени-тѣ, а пѫкъ тия послѣдни-тѣ се оправдаватъ, като расправятъ причини-тѣ, поради които сѫ биле надвити. Въ тия междуособни бойове власти-тѣ се не намѣсваха, защото това бѣше вече станало като единъ обичай. По нѣкога дори и чорбаджие-тѣ отиваха отъ далече да глѣдатъ битка-та. Подиръ освобождение-то твърдѣ рѣдко сѫ ставале такива бойове, и то вече на игра, между 12—15 годишни дѣца.

[34]) Дописка отъ единъ пѫтникъ, обнародвана прѣзъ 1890 год. въ 35-я брой на издаваемия се у Цариградъ вѣстникъ *Зорница*.

И така, нѣкогашно-то скотовъдско, промишленно, търговско, богато и прочуто Панагюрище, у което най-напрѣдъ се подигна знаме-то [35]) и най-много пострада за освобождение-то на България,

[35]) Между друго, въ своитѣ „пѫтни бѣлѣжки" (Пер. Сп. на Бълг. Кн. Др., Кн. IX, отъ 1884 год.) г-нъ Иреченъ е забѣлѣжилъ, че „въ нова-та българска история панагюрци-тѣ и коприщене-тѣ завземать едно съвсѣмъ знаменито мѣсто. Въ уединени-тѣ си планински общини, снабдени и съ разни привилегии, тѣ никога не сѫ подпаднале подъ оня натискъ, подъ който е тѣглило земедѣлческо-то население въ равнини-тѣ и долини-тѣ съ смѣсени жители, а сѫ спазиле доста много отъ стара-та българщина, именно отъ чувство-то за независимость. А въ наши-тѣ години тѣ сѫ станале причина за възобновявание българска-та самостоятелность съ срѣдногорско-то възстание прѣзъ 1876 год., което най-напрѣдъ е избухнало въ Копривщица, нъ е имало срѣдоточие-то си въ Панагюрище — единственно-то мѣсто, гдѣто тогава българе-тѣ сѫ се бориле не само противъ башъбозуци, нъ и срѣщу османска редовна войска . . ." — Относително гдѣ най-напрѣдъ е избухнало възстание-то, щѫ кажѫ слѣдующе-то: Когато станало-то на 13 до 16 Априлия 1876 год. Сѫбрание на *Оборище* рѣши да се провъзгласи възстание-то на 1-й Майя, сѫщоврѣменно се рѣши че, ако прѣди тоя день се случи да се открие отъ власть-та сѫзаклѣтие-то и се хване нѣкой отъ дѣйци-тѣ, то тамъ, гдѣто е станало откривание-то и хващание-то, население-то веднага да възстане, да освободи уловени-тѣ и да сѫобщи на Приг. Комитетъ въ Панагюрище, отъ гдѣто ще се провъзгласи бунтъ-тъ (стр. 429 и 430 отъ Томъ I-й на записки-тѣ на Зах. Стояновъ). Такова нѣщо се случи въ Копривщица, село, което, както и всички други села и градове, бѣше часть отъ 4-я Революционенъ Окрѫгъ. Испратенний отъ Пловдивъ кърагасѫ Неджибъ въ това село, като се опиталъ да улови нѣколцина отъ дѣйци-тѣ, то тия послѣдни-тѣ рѣшиле да му се опрѫтъ и бързо извѣстиха за това въ Панагюрище. Щомъ се получи тука тая вѣсть, Приготовителний Комитетъ, заедно съ апостоли-тѣ (страница 12 отъ Томъ 2-й на сѫщи-тѣ записки) и всички-тѣ панагюрци прогласиха възстание-то, вдигна се знаме-то, испратиха се писменни прогласявания на всѣкъдѣ низъ Четвъртия Окрѫгъ, а колкото се можà, и въ други нѣкои отъ революционни-тѣ окрѫжия, като станаха и распорѣждания за да се вдигне бунтътъ на всѣкадѣ (стр. 13 до 33, сѫщия Томъ 2-й). Слѣдователно, възстание-то не е избухнало най-напрѣдъ въ Копривщица. Копривщене-тѣ нито се и биха, нито биде изгорѣна и растурена Копривщица, както Панагюрище, Клисура и други нѣкои села въ Южна България. Поне въ това отношение копривщенци бѣхѫ честити. А когато, слѣдъ една кръвава и жестока битва, турски-тѣ войски навлѣзоха въ Панагюрище, нѣкои копривщенци бѣхѫ вече уловиле двама-та апостоли — Г. Икономовъ и В. Воловъ, заедно съ Т. Каблешковъ, Найденъ Попъ Стояновъ, както и всички-тѣ дѣйци въ Копривщица и Клисура, та бѣхѫ ги затвориле въ лѣкарница-та на Д-ръ Спасъ; тѣ испратиле и сѫселенина си Чернйо Ханджия-та въ Пловдивъ да вика войска да ѝ прѣдадѫтъ бунтовницитѣ (стр. 432 и 433, Томъ 1-й, и стр. 170 и 173, Томъ 2-й, отъ сѫ-

разни причини и стичание-то на обстоятелства-та, днесь се на-ра въ най-плачевно икономическо стоение, па и самия градъ, кога си хубавъ, съ голѣми кѫщи, богати магазии и дукяни, кто и разни рѫкодѣлници, прѣдставлява само една глѣдка отъ

щи-тѣ записки). Благодарство, че, откакъ навлѣзоха турци-тѣ въ Панагюрище, троица отъ главатаре-тѣ на тукашно-то вѫзстание, именно: хилядникъ-тъ Павелъ Бобековъ, и стотници-тѣ Манчо Манйовъ и Иванъ Хорчовъ, сполучиха да побѣгнатъ и когато минували прѣзъ Копривщица, като се научиле, че горѣказанни-тѣ народни дѣйци сѫ затворени, тѣ, съ заплашвания че иде помощь отъ Панагюрище, сполучиле да освободѭтъ затворници-тѣ, които, както и освободители-тѣ имъ, хванале планина-та, на кѫдѣто имъ очи видѣле. Отъ всичко казано до тука, напълно се установява, че вѫзстание-то не е избухнало *най-напрѣдъ* въ Копривщица, нито пѫкъ е имало тамъ вѫзстание, — но въ Панагюрище, както се вижда и въ дописка-та отъ Руссе (забѣлѣжка *3*). Споменѫти-тѣ Манчо Манйовъ, днесь тѫрговецъ въ Пловдивъ и прѣдставитель въ Народно-то Сѫбрание, и Иванъ Хорчовъ (З. Стояновъ погрѣшно го нарича въ записки-тѣ си *Ворчо*, *Ворчовъ*, както и на нѣкои мѣстности и други хора погрѣшно е записалъ названия-та, имена-та или прякоре-тѣ), до-скоро горски стражаръ въ Т.-*Пазарджишко*, а така сѫщо и Христо Благоевъ отъ Самоковъ, бунтовникъ въ Клисура, който билъ между затворени-тѣ, сега и той *представитель въ* Народно-то Сѫбрание, сѫ свидѣтели за всичко казано по-горѣ. — А пѫкъ, между друго-то, З. Стояновъ, който, както казахъ още въ *начало*, е писалъ за панагюрско-то вѫзстание, ето що казва: „Тука му е мѣсто-то да забѣлѣжѫ, че ако бѣхѫ вѫзстанале и четери-тѣ окрѫга, както Панагюрище, ако това послѣдно-то, заедно съ цѣлия окрѫгъ останеше да се распорѣжда само съ турци-тѣ, то азъ се непосвѣнявамъ да опрѣдѣлѭ, че това вѫзстание щѣше да отиде два-три мѣсеци. Нема никакво сѫмнѣние, че то щѣше да бѫде по-жестоко потѫпкано, но не така скоро и по такѫвъ позоренъ начинъ . . . Панагюрци обезсмъртиха *име-то* на своя скроменъ градецъ. Тѣхно-то Оборище и градъ-тъ имъ трѣбва да дѫржѫтъ пѫрво мѣсто въ страници-тѣ на бѫлгарска-та нова *история*, заедно съ пукнатия имъ на двѣ половини топъ. Славно свѫршихѫ Панагюрци! . . .“ (Стр. 161 и 177, Томъ 2 й, отъ сѫщи-тѣ записки). — Освѣнъ това, щѫ притурѭ още, че не само вѫзстание-то за освобождение-то ни отъ турска-та власть се провѫзгласи най-напрѣдъ въ Панагюрище, ами и напоконъ, слѣдъ освобождение-то ни отъ тая власть, панагюрци пѫрви се провикнаха прѣзъ 1885 год. за сѫединение-то на Источна Румелия съ Княжество Бѫлгария. По случай на приготвювано-то сѫединение на тия двѣ бѫлгарски страни, ето що е писано на пѫрва-та страница въ послѣдния 15 й брой на вѣстникъ *Борба* отъ 4-й Септемврия 1885 год., издаванъ отъ З. Стояновъ въ Пловдивъ: „Въ Панагюрище, главний лагеръ на Бенковски, мѣсто-то гдѣто загѫрмѣха най-напрѣдъ черешови-тѣ топове, вчера, на 2-й того, се е извикало: долу Румелия! гѫрмежъ-тъ на четиредесеть пушки е поздравилъ тия високо-патриотически думи! Запрѣде нѣколко души, народъ-тъ си за-

страшни и грозни развалини, които, кой знае, кога щжтъ да се заличатъ [36]).

3.

Слѣдъ като турци-тѣ прѣвзеле страна-та, не се знае, да ли за нѣкакви услуги на държава-та, или пжкъ ако сж се прѣдале подъ нѣкой условия, — обстоятелство, което е най за вѣрвание, — на панагюрци сж дадени извѣстни правдини (привилегии), които до колкото се е запомнило до-сега, биле тия: чуждинецъ (разбира

творилъ дукяне-тѣ и отишжлъ да освободи затворени-тѣ. Вжлнение голѣмо по цѣлия Т.-Пазарджишки Окржгъ! Население-то поздравява панагюрци. Камбани тѣ биятъ! Живѣйте панагюрци! Кости-тѣ на Бенковски, на Волова, на Икономова и на други тжржествуватъ!“

[36]) Всички-тѣ пострадале отъ вжзстание-то градове и села, па и безъ да сж пострадале нѣкои, както и ония отъ турски-тѣ войски, слѣдъ пжрво-то навлѣзвание на русски-тѣ войски въ Южна Бжлгария, прѣдвождани отъ генерала Гурко, получиха голѣми помощи отъ Управление-то на Русския Императорски Комисаръ въ Пловдивъ (разбира се, че раздадени-тѣ пари бѣхж стежание на страна-та, а не донесени отъ Руссия), но на панагюрци се не даде нито една стотинка помощь, макаръ на нѣкои общини, откакъ взеха по нѣколко хилѣди турски лири, напоконъ се отпуснаха и отъ народни-тѣ сжбрания още помощи, — било за черкови, било за училища. Панагюрци съ собственни-тѣ си срѣдства си вжздигнаха и подновиха черкови-тѣ, както и училища-та, освѣнъ помощи-тѣ, които имъ се дадоха още прѣди освобождение-то за тия послѣдни-тѣ отъ протестантски-тѣ дружества и прѣди 3-4 години отъ Министерство-то на Народно-то Просвѣщение, помощи, сравнително съ разноски тѣ и жжртвитѣ, почти малки, а за растурени-тѣ мостове и чешми тепржва щжтъ да диржтъ срѣдства за подновявание-то и вжздигание-то имъ. Дори и отъ останали-тѣ 34 души живи панагюрски опжлченци, които, както и други-тѣ, се бихж на Стара Загора и Шипка, само троица получиха по малко земя и на челедь-та на едного отъ загинали-тѣ се даватъ по нѣколко лева за храна. Между рѣченни-тѣ 34 души има неджгави и негодни вече за работение отъ рани-тѣ, които сж имале. Минала-та (1890) година, когато посѣти Панагюрище, Н. Ц. В. Князь-тъ справедливо каза: „Панагюрище е съ голѣмо минало, нъ безъ претенции“. — Благодарство обаче на извѣстни ходатайства, Народно-то Сжбрание отпустна на нѣкои жени (вдовици и невдовици) добри пенсии, макаръ че нѣкои отъ тѣхъ можѣхж и безъ такива помощи, а пжкъ на други немаше твжрдѣ законни основания да се отпуснатъ, та трѣбваше да се помогне поне колко-годѣ на ония, на които мжже-тѣ съ пушки въ ржцѣ-тѣ загинаха въ вжзстание-то, ала за тѣхъ никой се не погрижва.

се другородецъ, или друговѣрецъ) да се не заселява въ Панагюрище, нито да бѫде погрѣбено тѣло-то на такъвъ въ панагюрско-то земище, а когато минува прѣзъ него царска войска, да се спира въ *ханове-тѣ* (странноприемници-тѣ), та да не нощува въ кѫщи-тѣ на хора-та; *йошуръ, юшриѐ* (десетѫкъ отъ земни-тѣ произвѣдѣния) панагюрци да не даватъ, нито пѫкъ *беглйкъ* (десетѫкъ отъ овце и кози)[37]); *вергия-та* (държавний данѫкъ) сами да си сѫбиратъ и да я внасятъ на *санджакъ-бейя* (началникъ съ неограничена власть на нѣколко села и градове) и никому да не работѭтъ безплатно; всички-тѣ *давйи* (распри, спорове, тѫжби, сѫдби) сами да си расправятъ и да се сѫдѭтъ спорѣдъ закони-тѣ на вѣра-та си. За тия правдини, всѣко *ханѐ* (домородство) е било длъжно да дава султану по единъ способенъ човѣкъ да носи орѫжие, — *войникъ*[38]). Спорѣдъ приказвание-то, които не щѣле да

[37]) Данѫкъ за ѣдрия добитѫкъ (говеда и конье), както вече се каза, никога не е имало, нито пѫкъ за свинье-тѣ. Едва около прѣди 35—38 години се наложи *серчймъ* (данѫкъ за свинье-тѣ). Само когато се продаваха и купуваха говеда и конье, плащаше се по единъ малѫкъ данѫкъ, нарѣченъ *интизапъ*.

[38]) Тия правдини, отстѫпени, дадени, на панагюрци, сѫ били изложени въ единъ султански ферманъ, който билъ, както казватъ които сѫ го видѣле и още помнѭтъ, около единъ аршинъ длъжгъ, съ златна *тугра* (султански бѣлѣгъ, знакъ, печать, или по нѣмски *гербъ*), криви редове, отъ които едни писани съ черно, а други — съ червено мастило. Той се пазилъ у извѣстния вече Стойо Боснйовъ, който е и преписалъ отъ него на тевтера си сѫдържание-то му. За участь-та на Боснйови-тѣ тевтери казахъ въ 25-та забѣлѣжка. Хора-та, които постоянно сѫ се намѣсвале въ общински-тѣ работи на мѣсто-то, особенно селски-тѣ векиле, всѣкога сѫ прочитале тоя прѣписъ, или по-право преводъ, както и оня на сѫнърлама-та, та запомниле на-уста нѣщо отъ него, разказвале го на други, както го още и сега разказватъ, и така се запомнило горѣ приписано-то, относително правдини-тѣ и задължения-та на панагюрци. Обаче, кога и отъ кой султанъ е издаденъ, или подновяванъ, тоя ферманъ, не се е забѣлѣжило, не се е запомнило. Много е за вѣрвание, че тоя ферманъ може да е издаденъ отъ Мурадъ 1-й, или отъ сина му Баязидъ 1-й, прѣди турци-тѣ да завладѣятъ Цариградъ, когато е даденъ и нишана на попове-тѣ (забѣлѣжка 7). Подиръ Танзима-та (единъ видъ държавенъ сѫвѣтъ за преобразования въ Турско, устроенъ прѣзъ 1840 г.), като падналe деребейове-тѣ, Висока-та Порта испратила въ Т.-Пазарджикъ за *мюдюринъ* (околийски началникъ) нѣкой-си Шакиръ бей, който, спорѣдъ казвание-то на стари хора, наскоро слѣдъ дохождание-то си въ тоя градъ насилственно ужъ взелъ фермана отъ Стойо Боснйовъ, а спорѣдъ други — съ подкупувание и съ измама, тогава когато трети увѣряватъ, че е отнетъ прѣзъ 1857 год. отъ пловдивския *мютесарифинъ* (окрѫженъ управитель), по слѣд-

отидѫтъ войници, отнималъ имъ се *мюлкъ-тѣ* (ниви и ливади), ако е билъ *мирiй, мириѐ* (държавна земя), и давалъ се на оногова, който отивалъ. Който нямалъ *мирiй*, налагали му се *джеза-и-накдиiѐ* (наказание въ брой, парична глоба); а въ случай, че не би ималъ да плати, продавали му е добитъка, или каквато друга стока и покѫщнина би ималъ, та по тая причина, „дигь рядко се е случвало никой да не иде войникъ". Има още живи очевидци старци, които помнѭтъ и приказватъ за това.

Правдини-тѣ и задължения-та панагорци сѫ имале до 1840 год., когато, подиръ сѫставяние-то на Танзимата, имъ сѫ отнети или по-право, отъ само-себе-си паднале, али до врѣме-то на освобождение-то всѣ имаше дири отъ тѣхъ. И прѣди и слѣдъ Танзимата, до освобождение-то на страна-та, турчинъ, или циганинъ, или отъ каквато и да бѣше народность мохамеданинъ, ако се случи да умрѣ въ Панагюрище, или въ землище-то му, трупъ-тъ му се занасяше да го заровѭтъ въ нѣкое близно село, у което живѣѭтъ мохамедане, а евреинъ, въ Т.-Пазарджикъ, гдѣто живѣѭтъ евреи; ако *забитинъ-тъ* (турчинъ, полицейски началникъ въ село-то подиръ танзимата, понеже по-прѣди е нямало и немислимо е било да има такъвъ) си доведеше жена-та и станеше непраздна, трудна, то по настояванне-то на селски-тѣ векиле и първенци, такава незабавно се испращаше за да не роди въ Панагюрище, защото „щомъ са роди тука турско дѣте, ражда са и турски домъ, па стая и турски гробъ, а това не е бивало, нито ще бѫде, нито пѫкъ царя *кайлъ* (радъ) стая за такова нѣщо". И г-нъ Иречекъ споменува, че „на забитина, испращанъ отъ пловдивския паша, е било позволено да донася жена-та си отъ Т.-Пазарджикъ само сегизъ-тогизъ врѣменно

ствие на нѣкои клевети отъ тогавашния филипополски (гръцки) митрополитъ Хрисантъ противъ бѫлгаре-тѣ отъ пловдинския *санджакъ* (окрѫжие). Но нищо кое отъ всички-тѣ тия казвания може да се вѣрва, защото, щомъ е станалъ Танзимата, мислѭ,ферманъ-тъ е изгубилъ сила-та си, па и безъ това, ако сѫ щѣле, турци-тѣ сѫ могле да го не зачитатъ и да го взематъ, когато и както си щѫтъ, отъ лице-то, което го е пазило, безъ да го мамятъ и подкупуватъ; нигли ги е било страхъ отъ нѣкого?! Кой що имъ рѣче, като отнеха около прѣди 30 години самоуправление-то на арнауте-тѣ — мирдити, католици, макаръ тия послѣдни-тѣ и да се оплакваха на католически-тѣ държави и макаръ тогива въ Турско да се не поврѫщаше дума-та на Наполеонъ 3-й? Както и да е, не се знае на-вѣрно какъ е пропадналъ той ферманъ, твърдѣ важенъ за история-та на Панагюрище, при всичко, че добрѣ е било, ако би се запазилъ за споменъ и като историческа старина, па отъ сѫдържание-то му ще можѣше да се узнае и сѫщинско-то турско название на мѣсто-то.

на единъ мѣсецъ за да не роди въ Панагюрище“. Тука още всѣкой помни за тоя, така да се рѣче, останалъ обичай, който сѫществуваше до освобождение-то, понеже правдини-тѣ бѣхѫ се махнале, както видѣхме, прѣзъ 1840 год. А пѫкъ забитинъ-тъ, напоконъ *мюдюринъ*, бѣше колкото за сѣнка: да се рѣче, че има турска власть въ село-то. Той за всичко очакваше заповѣди-тѣ на селски-тѣ векиле и пѫрвенци: безъ тѣхно позволение нищо не можѣше да вѫрши; той въ нищо, въ никакви общински, управителни, сѫдебни и парични работи се не намѣсваше, — другояче, веднага му пристигаше *емирнамѐ* (заповѣдь) отъ Пловдивъ да остави Панагюрище, че е *а́зилъ* (уволненъ). Когато се е случвало да минува редовна войска, ако замрѫкне, лѣтно врѣме нощуваше край града, по-полени-тѣ, а зимно врѣме — въ ханове-тѣ. Не ще ни дума че много пѫти храна-та ѝ е доставяна отъ община-та, ужъ подслѣ да се заплати отъ хазна-та, ала едва-ли може да се рѣче, че тая послѣдня-та е плащала нѣкога. *Башѫбозуци-тѣ* (развалени глави, — нередовни войски) всѣкога сѫ пѫдени и непропущани, освѣнъ прѣзъ източна-та (кѫрѫмска) война еднаждъ останаха да прѣнощуватъ и то затворени и заключени въ ханове-тѣ [39]). И всичко това ставаше подиръ 1840 год. А прѣди и слѣдъ таизимата, когато нѣкои голѣмци сѫ минували прѣзъ Панагюрище, или сѫ дохождале тука за нѣкоя работа, тѣ сѫ прибирани въ селска-та *масрафчийница* [40]). — Не знаѭ обаче до колко сѫ за вѣрвание казвания-та: на Чолакова, че „прѣди 200 години турчинъ не е ималъ право да *кондѝше* [41]) въ Панагюрище, спорѣдъ правдини-тѣ,

---

[39]) Записка 36 и забѣлѣжка-та кѫмъ нея. Сборникъ М. Нар. Просв., Кн. VI, Науч. Отд., стр. 397.

[40]) Масрафчийница-та бѣше единъ видъ общинска страннoприемница и гостинница, у която сѫ настанявани да живѣѭтъ, когато дохождале въ Панагюрище, воеводи-тѣ (Гаванозовци) отъ Т.-Пазарджикъ, нѣкои тѣхни хора, или другъ нѣкой голѣмецъ, службашъ, царски човѣкъ, както и войскарски главатаре. Ѣдение, пиение, топление, — и за хора-та и за коньe-тѣ имъ, — се доставяше изобилно за смѣтка на община-та. Грижа-та за посрѣщание и хранение такива гости бѣше вѫзложена на едного, който се наричаше *масрафчия* (човѣкъ, който прави разноски-тѣ), съ когото община-та предварително се сѫгласяваше по колко *топтанъ* (на-цѣло) да му плаща за година, та той да се расправя самъ съ такива гости. Тия разноски за гости тѣ, заедно и съ други-тѣ общински разноски, подъ название *селски масрафъ*, се расподѣляха между жители-тѣ, — всѣкому споредъ количество-то на данѫка, който плаща. Масрафчийница-та трая почти до вѫзстание-то (1876 година).

[41]) *Кондише*, турска рѣчь съ бѫлгарски крайникъ, която въ широка

които имало село-то“; на писача описание-то на Панагюрище въ вѣстникъ *День*, че „турчинъ не е можялъ да прѣнощува въ село-то, или да прѣмине прѣзъ него, ѣздящецъ на коня си“; на Иречека, — че „прѣди 200 години турчинъ не е смѣялъ тука нито да *нощува*“, и на Дринова, — че „турци-тѣ не сѫ смѣяле да се спиратъ въ войнишко село и да прѣминуватъ прѣзъ него, безъ прѣдварително-то сѫгласие на жители-тѣ“ [42]), — като се има прѣдъ видъ какъ по ония врѣмена мохамедане-тѣ сѫ глѣдале на друговѣрци-тѣ. Здравий разумъ неможе да допусне щото прѣди 400—500 години, силни-тѣ, горделиви-тѣ, високомѣрни-тѣ и фанатици султане на турски-тѣ мухамедане да сѫ дале на невѣрници-тѣ християне такива преимущества, съ които да се забранява на *ислямингь* (правовѣренъ) да се спира, да прѣминува, или да нощува въ села-та и градове-тѣ имъ. Понеже не почива на здрави основи, това прѣдание толкова не е за вѣрване, колкото и онова, споредъ което покойний Христо В. Пуляковъ казва, че село Копривщица нѣкога-си имало такива привилегии, между които и тая: *турчинъ съ кованъ конъ да не прѣмине прѣзъ село-то* (Копривщица). И ферманъ-тъ за тия правдини на копривщенци билъ даденъ на нѣкоя-си жена отъ село Рила, която (жена) се прѣдставила султану въ Одринъ [43]). Ако се не лѫжѫ, на прѣдания-та може да се вѣрва, нъ до колкото сѫ тѣ сѫобразни (поне колко-годѣ) съ случаи-тѣ и съ врѣмена-та, кѫмъ които се отнясятъ, до колкото тѣ не противорѣчѫтъ на здравия разумъ, а не и на всѣкакви прѣдположения, — и по нѣкога вѫображения и измислици. Слѣдователно, и въ дадения случай, като се взематъ въ сѫображение: надмѣнность-та, расположение-то на турци-тѣ до скорошно врѣме и вѣроисповѣдно-враждебно-то имъ отношение кѫмъ тѣхни-тѣ християнски поданници, на които всѣкога почти, може да се каже, съ прѣзрѣние сѫ глѣдале и които дори въ званични-тѣ си книжя наричаха *гяуре, кяфире* (невѣрници), езика имъ, вѣра-та имъ, — *поганска*

смисѫлъ значи: да се спрѣ нѣкой, да си почине, да обѣдва, да вечеря, или и да прѣнощува.

[42]) Славянскій Сборникъ, Санктпетерсбургъ, 1877 год., Лекція „Болгарія на канунѣ ея погрома“.

[43]) Описание на Копривщица отъ Христо В. Пуляковъ, обнародвано въ *Бѫлгарски Книжици* отъ 1860 год., бройове 16 и 17. — Въ описание-то на Копривщица, обнародвано въ вѣстникъ *День* (брой 20-й отъ 1876 год.), такова нѣщо се не споменува; само е казано: „Копривщица е населена въ врѣме на завоевание-то и е имала съ султански ферманъ нѣкои правдини и безпошлинности, които отъ танзимата насамъ сѫ престанале да иматъ сила.“

вѣра, и черковни-тѣ имъ закони, непотрѣбни закони[44]); че каквито заслужени или незаслужени правдини да сѫ отстѫпиле на христиенски-тѣ си подданници, турци-тѣ никога, въ ущѫрбъ на османско-мохамеданско-то си честолюбие и вѣроисповѣдна-та си вражда кѫмъ тѣхъ, не могѫтъ да допуснатъ щото единъ ислáминъ да слѣзе отъ коня си и да го расковe, па тогава да мине прѣзъ гявурско-то село, и това, белки за черни-тѣ очи на нѣкоя-си жена отъ Рила, безъ да сѫ показани поне какви-годѣ основания, нѣкои уважителни причини, нѣкои заслуги отъ нея, или отъ жители-тѣ на мѣсто-то, за отстѫпвание-то на казаннитѣ привилегии; че, независимо отъ обстоятелство-то какво никакъ се не знае да ли копривщенци сѫ имале нѣкакви войнишки, или други задѫлжения,

---

[44]) Че турци-тѣ многажди сѫ прѣкоросвале съ неприлични, укорителни и обидни названия христиенски-тѣ си подданници въ званични книжя, то, между много такива, азъ посочвамъ на единъ ферманъ отъ турска-та 1143 год. (1731 год. отъ Р. Хр.), който султанъ Махмудъ 1-й е далъ на ипекския патриархъ Арсений. Преводъ отъ тоя ферманъ е обнародванъ въ 19-я брой отъ *Бѫлгарски Книжици* за 1860 год. — Освѣнъ тия, понеже когато умираше христиенинъ въ нѣкой градъ, у който имаше турци, до-скоро се вземаше отъ кадия-та, мюдюрина, или каймакамина, позволително писмо за погрѣбение-то му, азъ показвамъ тука, за любопитство, и едно такова писмо, издадено отъ татар-пазарджишкия кадия. То е испратено до свещенника на енория-та (приходъ, или впрѣдѣление), ала да ли е истинско, или не, това не могѫ да твърдѫ. Ето сѫдѫржание-то на това писмо: „Носителю на дяволска корона, облѣченний съ катранени дрѣхи, лишений отъ небесния дворъ, дѫрти попе, сѫобщава ти се, че понеже невѣрникъ-тъ Кирякъ, отъ нечестивия ви народъ, е пукналъ (умрѣлъ) и вѫвонений (усмрѫдений) му трупъ обезпокоява мюсюлманско-то общество (население), то, незабавно да отидешъ да ископаешъ единъ трапъ (яма, гробъ), въ който като хвѫрлишъ казания му трупъ, да го заровишъ и така да го махнешъ отъ свѣта, па да се вѫрнешъ скоро, невѣрнико, свиня.“ — Какви хубави названия! — Въ 27-я брой на издаванния прѣзъ 1888 год. въ Срѣдецъ турски вѣстникъ *Сербесъ Булгаристанъ* (Свободна Бѫлгария) бѣше обнародвано едно завѣщание отъ Али Карлѫ Лалашахинъ, който посвѣщава на богуугодно завѣдение нарѣчено-то отъ него голѣмо село, при поли-тѣ на Стара-Планина, *Шахинъ*, наричано по *кяфирски* (невѣрнически) езикъ *Сушеница*. — Тука щѫ кажѫ, че това голѣмо село е нѣкогашно-то *Сушица*, днешно-то *Карлово*, което, може-би, отъ прѣзиме-то или прѣкора *Карлѫ* на завѣщателя да е добило сегашно-то си название, — вмѣсто старо-то *Сушица* и ново-то *Шахинъ*. Въ завѣщание-то, писано прѣзъ 801 год. отъ Егира (около 1383—84 год. отъ Р. Хр.), е казано още, че това село се намира въ прѣдѣли-тѣ на богатия и укрѣпенъ градъ Филибе (Пловдивъ). Завѣщание-то е преписано тогава отъ Ахмедъ-Али, сѫдия на *Кйоилесъ* (Кйопса, или както сега се нарича *Гйопса*).

въ замѣна на тия чудни привилегии, като се има прѣдъ видъ още, че турци-тѣ сѫ давале и отстѫпяле правдини само на заварени-тѣ жители въ градове-тѣ и села-та, но не и на послѣ заселивши-тѣ се, — слѣдъ дохождание-то и установявание-то на турци-тѣ, а пѫкъ, както вече видѣхме, Копривщица е заселена слѣдъ падание-то на бѫлгарско-то царство, — то, по тия сѫображения, не могѫтъ да се приематъ за доста вѣрни казвания-та, че въ Панагюрище не можялъ турчинъ да *кондише*, или да *нощува*, и че безъ прѣдварително сѫгласие на жители-тѣ неможялъ да прѣминува и да се спира въ войнишко село. Ами когато минува войска, нѣкой голѣмецъ, или по други нѣкои непрѣодолими причини, немà турчинъ-тъ ще да глѣда хатѫра на панагюрци, защото имале ферманъ, като че той не знае, когато би поискалъ, както и всѣкога сѫ чинѫле турци-тѣ, да се ползува отъ турска-та пословица, спорѣдъ която, „гдѣто е издаденъ фермана, тамъ, на онова мѣсто се чете, тамъ важи, тамъ има сила"?! По сѫщи-тѣ сѫображения неможе да се приеме никакъ и копривщенско-то прѣдание, че турчинъ съ кованъ конь неможалъ да прѣминува прѣзъ село-то, йоще повече като въ Копривщица отъ незапомнени врѣмена живѣяха и мохамедане, — цигане занаятчие, зáможни хора, които си имаха и джамия, а не скитаѭщи се колибаре, — обстоятелство, което се подтвѫрдява и отъ споменѫто-то описание на Копривщица въ вѣстникъ *День*, дѣто е казано: „Копривщица е населена съ бѫлгаре и отъ стотина фамилии цигане мюсюлмане". Освѣнъ това, и Калоферци, които поне сѫ биле *дербенджие*[45]), твѫрдѫтъ, че нѣкога-си имале ферманъ, съ който, между друго, било забранено на турчинъ не само да минува съ кованъ конь прѣзъ село-то, ами и да го води за главника (юлара), та не да го ѣзди! а пѫкъ какѫвъ е билъ калоферския ферманъ и за що е даденъ на калоферци, видѣхме вече въ горня-та 45-та забѣлѣжка, па и всички-тѣ калоферски пѫрвенци знаяха това. Всички такива приказвания сѫ измислени и, чини ми се, не сѫ никакъ за вѣрвание. Не трѣбва да забравяме, че „бѫлгаринъ не смѣеше да ѣзди на

[45]) *Дербентджие,* или по просто *дервентчие,* — отъ турска-та рѣчь *дербентъ,* — проходъ, грѫцки *κλεισούρα*, — клисура, — сѫ биле единъ видъ стражаре, които сѫ пазиле проходи-тѣ по гористи-тѣ мѣста, когато е минувала поща-та, или е носена хазна. Такива е имало много, между които сѫ биле и калоферци-тѣ, както се доказва отъ тѣхни-тѣ фермане, които имаха и които може-би още да се пазатъ. Заради тая имъ длѫжность, тѣ сѫ биле освободени отъ нѣкои данѫци и дадени имъ сѫ за ползувание пространни пасища въ Стара-Планина.

добжръ конь, а когато срѣщнеше макаръ и най-простъ турчинъ, или циганинъ мохамеданинъ, трѣбваше да слѣзе отъ коня и да му се поклони, защото, другояче, изгубваше си живота“ [46]). — При всичко че вече до такава крайность не се е всѣкога дохождало, ала се знае, че, почти до освобождение-то, на много мѣста, додѣто си починеха коне-тѣ имъ, турци-тѣ сж ѣздиле и ѣздехж бжлгаре-тѣ да ги носжтъ!

Държавний данжкъ, *вергия-та*, панагюрци сами си распрѣдѣляха и сжбираха, както прѣди, така и подиръ танзимата, до освобождение-то. Тоя данжкъ, до колкото сжмъ запомнилъ отъ прѣди 35—40 години, не бѣше тежжкъ. Той се сжбираше отъ четирма *кабзамале* — (данжкосжбираче, бирници), по единъ за всѣка отъ четири-тѣ голѣми махали въ Панагюрище [47]). — Иошуръ и бегликъ до танзимата панагюрци не сж давале, както и серчимъ (забѣлѣжка 37), та отъ 1840 год. се захвана сжбирание-то на два-та първи, а напоконъ и на послѣдния данжкъ [48]).

---

[46]) Раковски, *Горский Пжтникъ,* 1857 год. стр. 249.

[47]) Данжкъ-тъ се расподѣляше, или, съ тогавашна-та дума, *ворьзваше,* така: прѣдизвѣстени единъ, два, или три дни отъ протогера (глашашай, вѣстачъ), всички данжкоплатци излѣзваха изъ вжнъ село-то, та на зелена ливада при игумска-та воденица, подъ единъ старъ многоклонесть орѣхъ, край лѣвия брѣгъ на Луда-Яна, *рьжеха,* или *порязваха, вергия-та,* всѣкому спорѣдъ имотность-та и всѣкой вече си знаяше колко вергия ще да плаща. Имало е случаи, когато по-богати хора, — да ли отъ добросжвѣстность, или да се покажатъ че жалатъ сиромашь-та, — сж настоявале да имъ се притури вергия, та да остане по-легко за нѣкои сиромаси, а пжкъ много пжти се е случвало щото богаташе скжперници да се оплакватъ, че селене-тѣ имъ *рьзале тежка вергия.* Както казахъ, всѣка отъ четири-тѣ голѣми махали сама си избираше кабзамалина. Кабзамале-тѣ, съ по една добрѣ изработена дрѣнова тояга въ ржка и тевтеръ-тъ подъ мишница, придружени и отъ по единъ пандуринъ, ходѣха, всѣкой въ махала-та си, да сжбиратъ данжци-тѣ. Че е дошжлъ прѣдъ вратня-та (пжтни-тѣ врата) и чака, кабзамалинъ-тъ чукаше, ударяше, силно вжзъ нѣкой камжкъ съ дебела-та си дрѣнова тояга, — вѣстяванне за дохождание-то му, — и хора-та се обаждатъ. Повечето отъ богати-тѣ хора не чакаха да имъ се вѣстяватъ кабзамале на порти-тѣ.

[48]) Тия данжци богати хора прѣкупуваха отъ хазна-та съ наддавание и чрѣзъ свои човѣци ги сжбираха съ голѣми насилства и злосторства. Въ начало се сжбираха въ натура, освѣнъ за свине-тѣ, а напоконъ — въ пари. Всѣкога, вмѣсто едно отъ десеть-тѣ, вземале сж не по двѣ и по три, ами и по повече. Оплаквания за това власти-тѣ не вземаха въ внимание, защото сами-тѣ представители на власть-та бѣхж сждружници съ бегликчие-тѣ, йошурджие-тѣ и серчимджие-тѣ, а по-кжсно и съ хараччие-тѣ, за които ще се говори по-сѣтне. Тия прѣкупуваче,

Панагюрци никога не сѫ ходиле на *ангария* (да работѭтъ безплатно). Само двѣ-три години прѣди танзимата, послѣдний деребей Махмудъ Гаванозоглу се опиталъ да не заплати на панагюрски-тѣ си работници на оризища-та му, нъ панагюрци се отнесоха за това дори до Цариградъ[49]).

повечето пѫти бѫлгаре, а рѣдко турци, грѫци, или евреи, не жалѣхѫ никого, безъ разлика на вѣра и народность. Оплаквания противъ тѣхъ рѣдко достигаха до Висока-та Порта, ала тя наказа множина такива, противъ които бѣше се оплакало население-то на великия везирь Кѫбрѫзлѫ Мехмедъ паша, когато пѫтува низъ Бѫлгария около прѣди 31 години, та за малко врѣме злосторства-та бѣхѫ попрѣстанале, па захванаха пакъ да се продѫлжаватъ. Сега не знаѭ, ала прѣди освобождение-то, най-голѣми-тѣ грабители въ Турско бѣхѫ бегликчие-тѣ, йошурджие-тѣ, серчимджие-тѣ и хараччие-тѣ.

[49]) Сѫщий Сборникъ, Кн. VI, Науч. От., стр. 415. — Освѣнъ това, и въ двѣ записки, безъ дати, между друго, за сѫща-та сѫдба, се вижда и това: „да са знае кѹга хрїстѡ роглѡ и чорбаџи ѡнчо отидѹха на станболъ да са давосват съ махмѹтбеї па отиде и стоѡ боснѡ ала мѹ нищо не сторнха чи махмѹтбеї стана азил“ . . . „стоѡ боснѡ си доде отъ станболъ та казва чи мѵ̈сѵ̈рлиѧта мехметали са билъ съ царѧ да стане мѵ̈сѵ̈рски царъ а пакъ тоï е помакъ от село мѹстратлѵ̈ кадѧ кавала и чи е билъ кафеџиѧ и единъ трандабѹлски талимџиѧ предалъ царскиѧ аскеръ и мѵ̈сѵ̈рлиѧта се съ кѡрави арапе съ по едно око надвиле на царскиѧ аскер.“ — Отъ пѫрва-та записка се вижда, че, макаръ и да ходиле въ Цариградъ панагюрски пратенници да се сѫдѭтъ съ Махмудъ бея, обаче не могле да му сторѭтъ нищо, защото станалъ *азилъ* (уволненъ). Излѣзва, че все пакъ тая записка е сѫгласна съ казанно-то на стр. 415, Кн. VI отъ Сборника на Мин. на Народн. Просвѣщение. — А пѫкъ отъ сѫдѫржание-то на втора-та записка, като се установява, че Стойо Боснйовъ си дошѫлъ отъ Станболъ (Цариградъ) въ врѣме-то на, или слѣдъ, войни-тѣ между египетския Мехмедъ-Али съ турския султанъ, които войни бѣхѫ около 1837—1839 год., утвѫрдява се, че на-скоро слѣдъ тѣхъ (прѣзъ 1840 год.), като е прогласенъ танзимата, Гаванозоглу Махмудъ бей е билъ уволненъ и заточенъ, — било по обвинения-та му, било по слѣдствие на нови-тѣ дѫржавни нарѣдби, — и така ужъ нищо не могле обвинители-тѣ да му сторѭтъ. За това обстоятелство се споменува и въ книжка-та „За вѫзраждание-то на бѫлгарщина-та въ Т.-Пазарджикъ“, отъ И. Н., 1890 год., стр. 13 и 24. — Макаръ и да се не отнася до прѣдмѣта, азъ щѫ споменѫ нѣщо и за останала-та часть отъ втора-та записка, която е доста любопитна. Отъ нея се доказва бѫлгарско-то происхождение на египетския подкралъ. Мехмедъ-Али паша, основатель на днешния царствующи домъ въ Египетъ, който билъ *помакъ* (бѫлгаринъ мохамеданинъ) отъ село-то Мустратлѫ. (Само помаци-тѣ наричатъ съ име-то

Безъ никакво исключение, въ Панагюрище сѫдение-то се извършваше отъ мѣстни-тѣ хора, дори до освобождение-то на страна-та, както и управление-то, — прѣди и слѣдъ танзимата. Всичко зависеше отъ добра-та, или лошава воля на селски-тѣ векиле, а най-вече отъ воля-та на стари-тѣ и влиятелни чорбаджие[50]). А какво

Мустратлѫ село-то, а турци-тѣ го наричѫтъ и пишѫтъ *Нусретли*. Чини ми се, че това село сега е въ драмска-та казà, а не вече въ кавалската, както бѣше по-прѣди). Колкото за *трандабулския талимджия* (воененъ учитель, наставникъ, инструкторъ), нема сѫмнѣвание, че той е билъ извѣстния прусски офицеринъ Молтке, който въ онова врѣме (1835 до 1839 год.), е испълнявалъ такава дължность въ Турско. Каквото сѫ слушале хората отъ турци-тѣ и както сѫ разбирале, така сѫ приказвале и записвале. Всеизвѣстно е, че до-скоро, па може още и сега, турци-тѣ наричаха пруси-тѣ *трандабулъ*, види се, отъ *Брандебургия*. А пѫкъ, слѣдъ като египтяне-тѣ разбиха турска-та войска, защото главния ѝ заповѣдникъ не слушалъ распорѣждания-та и кроежи-тѣ на Молтке, който тогава билъ въ главния щабъ на тая послѣдна-та, турци-тѣ бѣхѫ обвиниле Молтке и може да сѫ казвале, че той прѣдалъ войска-та имъ, то и въ записка-та е така записано. Знае се още, че и турци и българе казваха какво *мѫсѫрлие-тѣ* (египтяне-тѣ) сѫ слѣпи съ едно-то око, защото си го ужь сами изваждале за да ги не взематъ *аскеръ* (войници).

[50]) Подъ дума-та *чорбаджия*, въ Панагюрище всѣкога сѫ разбирале и разбиратъ *богатъ, имотенъ,* човѣкъ, който има земи (ниви, ливади, пасища, градини, лѣсове), покрити стежания, скотове и вѫрти нѣкоя тѫрговия. (Въ еничарски-тѣ пѫлкове чорбаджие сѫ се наричале ония, които сѫ приготвювале и раздавале чорба-та на войскаре-тѣ). До прѣди освобождение-то почти, панагюрци почитаха и уважаваха чорбаджие-тѣ, които, въ повечето случаи, бѣха добросторци. По врѣме-то си, мнозина отъ чорбаджие-тѣ бѣха доста начетени хора. Помежду тѣхъ се нахождаха и такива, които, освѣнъ бѫлгарски, знаяха да говорѭтъ и пишѫтъ турски и грѫцки. Въ нѣкогашни, запазени отъ пожаре-тѣ на вѫзстание-то, чорбаджийски кѫщи и до-сега се намиратъ купове черковно-словенски, турски и грѫцки книги, — дори и маджарски, нѣмски, или латински. Панагюрски-тѣ чорбаджие не сѫ биле лихваре; рѣдкость е било, и дори нѣщо странно, щото тука не само чорбаджие, ами и другъ нѣкой да дава пари подъ лихва. За сега обаче не говорѭ. Тукашни тѣ чорбаджие, вѫобще, бѣха скотовѫдци, работѣха земи-тѣ си, които имаха въ плодородни-тѣ землища на близни-тѣ околни села, занимаваха се съ кожеработение-то, съ тѫрговия на жива стока и работени кожи, а пѫкъ нѣкои живѣеха само съ приходи-тѣ отъ имоти-тѣ си. По предначинание и настоявание на чорбаджие-тѣ сѫ градени черкови-тѣ и училища-та, за които сѫ доста жѫртвувале, а пѫкъ рѣдко се е случвало, щото нѣкой чорбаджия да не сѫгради чюшма, или мостъ. Всѣкой чорбаджия се стараеше да стори такова добро и общеполезно нѣщо, види се, по подражение отъ турци-тѣ, за душата си и за споменъ. Въ усилени врѣмена, когато незабавно е искано сѫбирание-то и испла-

бѣше управление-то и сѫдение-то въ Панагюрище, щемъ да видимъ по-сѣтне.

Слѣдъ прогласяване-то на танзимата (1840 г.) и на-скоро до освобождение-то, панагюрци сѫ пакъ ходиле войници, ала не както нѣкога-си на дѣйствителна военна служба, заедно съ турски-тѣ войски, — да се биѭтъ съ неприятеля, — ами да извождатъ и да пазатъ султански-тѣ коне на *чайръ* (пролѣтно врѣме да пасѫтъ зелена трѣва по ливади-тѣ) и то доброволно, който самъ е желаялъ, и на такива е плащано, като на обикновенни работници,

---

щание-то на данѫци-тѣ, или когато не сѫ могле да се сѫберѫтъ недобори-тѣ, които турци-тѣ никога не прощаваха, чорбаджие-тѣ сѫбираха помежду-си искани-тѣ пари и веднага ги заплащаха, само и само да се не продаватъ сиромашки-тѣ стоки и покѫщнини, па напоконъ, като сѫбереха пари, кабзамале-тѣ имъ ги врѫщаха всѣкиму, — кой по колкото е далъ на-заемъ. Разбира се, че имаше и исключения по отношение на повѣдѣния-та на нѣкои чорбаджие, ала тия бѣха рѣдки. — Прѣди 20—30 години тука бѣше срамота и неблагоприлично щото чорбаджия-та да обѣдва или вечеря заедно съ всичка-та си челядь. Чорбаджия-та всѣкога самъ ѣдеше, или съ нѣкое отъ дѣца-та си, или пѫкъ съ нѣкой гостенинъ. Жена-та, снахи-тѣ и дѫщери-тѣ му стоѭтъ прави, съ рѫцѣ на пояса, та му принасятъ щото поиска. Прѣди ѣдение-то чорбаджия-та си поомива малко рѫцѣ-тѣ, ала слѣдъ ѣдение-то всѣкога трѣбва да му принесѫтъ мѣдени *ибрикъ* и *лехенъ* за да си омие рѫцѣ-тѣ и уста-та съ *гиритъ сапуну* (критски сапунъ), нарочно донасянъ за тая цѣль отъ Цариградъ. Чорбаджие-тѣ въ Панагюрище като че представляваха въ малѫкъ видъ (миниатура) нѣкогашни-тѣ бѫлгарски болери и сѫврѣменни-тѣ турски бейове, и това поради богато-то имъ облѣкло, — (сега се не познава кой е богатъ, кой е сиромахъ, защото облѣклото е все еднакво), — както и онова на челядь-та имъ, голѣмий имъ домашенъ раскошъ, дѫржение-то разни слуги, слугини, *сеизе* (да пазѫтъ и глѣдѫтъ коне-тѣ) и *ясакчие* (вѫорѫжени хора да пазѫтъ, бранѫтъ, чорбаджия-та кога пѫтува, а по нѣкога и въ града кога се расхожда да вѫрвѫтъ слѣдъ него, — па е имало случаи, когато ясакчие-тѣ дори и въ черкова-та стоѣхѫ задъ трона на чорбаджия-та си, — все за *салтанатъ!* — голѣмство, раскошество). Додѣто нѣкой богаташъ не испѫлнеше 45 до 50 години, не го наричаха *чорбаджия*, защото е още младъ, та е неприлично, па и никой нема да му се свѣнява, да го тачи, почита, като такѫвъ. Дрѣхи-тѣ на чорбаджие-тѣ бѣхѫ широки, прилични на турски-тѣ, ала ушити отъ хубавъ синъ шаекъ съ много гайтанъ по тѣхъ и разни плетени чопразе и пискюле отъ синя, или тѫмно-морава прѣжда. Гугли-тѣ имъ обикновенно бѣхѫ отъ тѫнки хубави кѫржмски агнешки кожи и низвѫтрѣ лѣпени, като поповска калимавка. — Вѫобще, чорбаджие-тѣ бѣхѫ доста строги кѫмъ челедь-та си. Еднаждъ единъ хвѫрли отъ чардака (на втория етажъ на кѫща-та) 22—23 годишния си синъ, защото прѣминалъ пѫтя на другъ чорбаджия и го не по-

наемени да вършжтъ извѣстна работа, а не като на войници [51]). Прѣди танзимата, както вече казахъ, панагюрци не сж давале йошуръ и бегликъ, а слѣдъ 1840 год., освѣнъ тия данжци и серчима, наложи имъ се и данжка *харачъ* (откупъ за военна тегоба), който се плащаше отъ всички-тѣ, безъ исключение и на ония, които ходѣхж въ Цариградъ да извождатъ султански-тѣ конье на чайръ и да ги пазатъ [52]), както и отъ други мѣста низъ Бжлгарско ходѣхж.

Отъ казанно-то до тука, мислж, да се установи какво дори, слѣдй, отъ правдини-тѣ и задлъжения-та, които сж имале панагюрци до танзимата (1840 год.), сж се запазиле (нѣкои отъ правдини-тѣ напжлно) дори до освобождение-то на страна-та (1877

здравидъ, та горкия момжкъ на-скоро умрѣ; другъ удари снаха си съ чибука по глава-та, защото му не подала кахве-то прилично, та ѝ откжсна ухо-то; трети прати сина си при забитина на конака да му занесе глоба, — кахве и захаръ, — па да му ударатъ по задника и десеть тояги, защото въ една кжща прѣдъ стари хора запушилъ чибукъ (тогава още не бѣхж захванале хората да употрѣбяватъ цигари-тѣ). Това се свършило, ала наказание-то не стигало, та, по заповѣдь на баща си чорбаджия, момжкъ-тъ отишжлъ да цѣлува ржка на хора-та, прѣдъ които пушилъ (волно или неволно), за да му простжтъ! — Най-сѣтне щж да споменж че, когато по едно врѣме бѣше станато обичай да се пише противъ чорбаджие-тѣ, — основателно или неоснователно, — и отъ Панагюрище се обнародваха нѣколко дописки противъ и въ полза на тукашни-тѣ чорбаджие въ 13, 16, 17, 19 и 20-й бройове на издавания прѣзъ 1864 год. въ Цариградъ вѣстникъ *Сжвѣтникъ*, обаче всичко писано противъ чорбаджие-тѣ бѣше лжжа и клевета, както се и доказа. Всичко, за което се обвиняваха чорбаджие-тѣ, бѣше извършено отъ писаче-тѣ на дописки-тѣ. И двама-та тия дописници се бавиха по 10--15 години въ Цариградъ, гдѣто бѣхж докарани вързани прѣзъ 1860 год. по заповѣдь на великия везиръ Кжбржзлж Мехмедъ паша, обвиняеми въ разни злосторства по сжбирание-то данжци-тѣ йошуръ и бегликъ, — единъ-тъ въ Пловдивско, а другия въ Нишско Окржжие, както въ други злоупотрѣбления.

[51]) Записка 31 и забѣлѣжка-та, както и крайя на забѣлѣжка-та кмъ 38 записка въ Сборника, Кн. VI, стр. 390, 406 и 407.

[52]) Каквито злосторства се вършеха за сжбирание-то на йошура, беглика и серчима (забѣл. 48), такива се вършеха и съ сжбирание-то на харача. Макаръ прѣкупуваче-тѣ и да немаха право да вэематъ харачъ за момчета по-млади отъ 14 или 16 години, тѣ много пжти вземаха и за такива, които не бѣхж достигнале 10 или 12 годишна вжзрасть. Когато сиромаси-тѣ родители не можаха да заплатжтъ тоя още несвоевремененъ данжкъ, за който не сж ни помислювале, всесилний хараччия запираше дѣцата имъ, които се пущаха само слѣдъ като му се заплати данжка.

год.). Да видимъ сега що сѫ писале и други хора: Споредъ покойния В. Чолаковъ, „въ продѫлжение на 200 години, панагюрци сѫ давале само малѫкъ данѫкъ, а десетѫкъ не сѫ давале, и заради правдини-тѣ, които имъ сѫ дарувани, всѣка година сѫ ходиле по 33 души на царска служба и сѫ се викале *войници*. Това се е прѣкѫснало прѣди 25 години и ферманъ-тъ за тия правдини е изгубилъ сила-та си отъ танзимата насамъ“. А Ст. Захариевъ притуря: „преимуществата, които биле дадени тогава на панагюрци-тѣ, както и на други бѫлгарски села въ тая околия, които се наричаха *войнишки села*, освѣнъ харачъ-тъ и нѣкои малки данѫци, нито десетѫкъ сѫ давале, нито ангария сѫ работиле, нъ биле дѫлжни отъ всѣко село по едно опредѣлено число да отиватъ всѣка година, испѫрво като помагаче на турска-та войска, а послѣ пакъ като вардаче на царски-тѣ коньe, и това слѣдвà така до 1840 год., до когато съ танзимата се унищожиха всички-тѣ стари узаконения“. Въ описание-то въ вѣстникъ *День* е казано: „. . . . тѣ (панагюрци) сѫ ходиле войници заедно съ султанови-тѣ войски и въ много бойове сѫ се отличавале. Имале сѫ нѣкои правднни, па и твѫрдѣ малко давнина сѫ давале; десетѫкъ, харачъ или беделъ, не сѫ знаяле що е. . . . Нъ ферманъ-тъ за тия правдини отдавна е изгубилъ сила-та си и сега панагюрци си плащатъ редовно всички-тѣ давнини, както и вмѣсто да ходатъ войници на бой, тѣ испращатъ въ Цариградъ — пакъ подъ име войници — по 33 души да пазатъ царски-тѣ коньe餘 пролѣть, кога ги пуснѫтъ да пасѫтъ на ливада“. Г-нъ М. Дриновъ казва, че „за своя-та смѣлость, дѫрзость, панагюрци-тѣ сѫ дѫлжни, отчасти на гори-тѣ си, отчасти на войнишко-то си происхождение. Въ турско християне-тѣ, които сѫ биле дѫлжни лично да служѫтъ на дѫржава-та, да носѫтъ военна-та тегоба, сѫ се наричале *войници*, както се вижда и отъ само-то това название. Войници-тѣ сѫ имале свои *бащини*, които сѫ биле освободени отъ *десетѫкъ*. Тѣ сѫ биле освободени и отъ други даждия, па сѫ се ползувале и съ други доста важни правдини (привилегии). Войнишки-тѣ села сѫ имале свои знамена, подъ които войници-тѣ сѫ ходиле на царска служба. Главно-то знаме *(башъ байрякъ)* на войници-тѣ отъ пловдивска-та область принадлѣжало на панагюрци-тѣ. Съ нѣкои видоизмѣнения, войнишки-тѣ правдини сѫ сѫществувале до начало-то на тоя вѣкъ. Отъ това врѣме турско-то правителство захванало постѫпенно да ги стѣснява, ограничава, додѣто сѫвсѣмъ ги унищожило съ танзимата. Въ Панагюрище още не сѫ забравиле тия правдини: мнозина старци още помнѫтъ златния ферманъ на община-та си;

помнжтъ и когато Асанъ Гаванозоглу съ измама имъ взелъ тая султанска грамота, която подтвърдявала войнишки-тѣ имъ правдини" [53]). И г-нъ Иречекъ като споменува сжщото за *башъ байрякъ* (главно-то знаме), че войнишки села съ бжлгарско християнско население е имало въ старо-то турско царство доста много и че само Панагюрище се е ползувало отъ правдини-тѣ на войници-тѣ, а не и близни-тѣ малки планински села, притуря: „само-то име *войникъ* (и по турски *войнакъ)* показва, че тия бжлгаре най-напрѣдъ сж сжпровождале турски-тѣ войски съ оржжие, което се подтвърдява и отъ нѣколко стари сжврѣменни свидѣтелства: нъ отъ послѣ тѣ сж биле длъжни само на Цариградъ да ходжтъ да глѣджтъ царски-тѣ коньe; отъ дѣйствително войнишки принадлѣжности не имъ останало нищо, освѣнъ че сж вървѣле съ байрякъ. . . . . . Войниклжкъ-тъ е траялъ до танзимата. Отъ Панагюрище сж ходиле войници още прѣди 20 години да глѣджтъ султански-тѣ коньe, така щото войникство-то съ всички-тѣ му нарѣдби днеска още живо се помни. Тѣ сж бивале 33 души въ народни дрѣхи съ опинци (царвуле) и безъ оржжие. Единъ отъ тѣхъ е носилъ една червена кржпа съ полумѣсецъ, като байрякъ, и при тржгвание сж свириле съ гайди и сжбирале пари по дукяне-тѣ. Войнишка-та повинность е била привързана къмъ извѣстни *бащини*. Тая бащина се наслѣдвала отъ най-стария синъ и като *царска земя*, не е могла да се дѣли, нито да се продава, така щото тия ниви сж оставале заедно съ привързани-тѣ кжмъ тѣхъ обязанности по цѣли поколения въ ржцѣ-тѣ на сжщи-тѣ родове. Когато се дигнж войниклжка, тия родове бѣхж принудени да купжтъ бащинии-тѣ си съ пари отъ хазна-та. Слѣдователно, войниклжкъ-тъ е билъ една феодална институция, сжщо както и стария турски спахилжкъ. Освѣнъ това, панагюрци-тѣ сж имале и други правдини, сждържани въ единъ царски ферманъ съ златенъ подписъ, който имъ се отнелъ съ измама отъ татаръ-пазарджишкия бей Асанъ Гаванозоглу въ начало-то на наше-то столѣтие" [54]).

[53]) Славянскій Сборникъ, 1877 год., Санктпетербургъ.

[54]) Г-нъ Дриновъ е казалъ *златенъ ферманъ*, а г-нъ Иречекъ — *царски ферманъ съ златенъ подписъ,* въ който се сждържале правдини-тѣ на панагюрци. Тоя ферманъ е оня, за който говорихъ въ 38-та забѣлѣжка. Съ бжлгарски-тѣ рѣчи *златенъ* подписъ, г-нъ Иречекъ е разбиралъ, види се, за споменатата-та отъ мене въ сжща-та 38 забѣлѣжка *златна тугра*, защото султане-тѣ никога се не подписватъ *подъ*, а *надъ* сждържание-то на званични-тѣ книжя и подписъ-тъ имъ е въ тугра-та, заради това всѣкога, когато се вжцари новъ султанъ, вжтрѣшность-та, сждържание-то на тугра-та, се измѣнява. А пакъ казвание-то на г-на

Тука считамъ за потрѣбно да поправѭ нѣкои невѣрности или погрѣшности, въ горѣпреписано-то, отъ петима-та писатели, именно: погрѣшно е Чолаково-то казвание, че всѣка година ходиле по 33 души на царска служба, нѣщо, което се прѣкѫснало прѣди 25 години, и ферманъ-тъ изгубилъ сила-та си отъ танзима-та насамъ (разбира се 1840 год., като се има прѣдъ видъ, че Чолаковъ е писалъ прѣзъ 1865 год.), погрѣшно е, защото той самъ е ималъ случай нѣколко години наредъ, — прѣдъ и слѣдъ 1866 год., когато е печатана книжка-та му, — да вижда войници-тѣ, които отиваха въ Цариградъ да пасѫтъ султански-тѣ коньe на-скоро до вѫзстание-то и освобождение-то на страна-та, обстоятелство, което е още всѣкому извѣстно и всѣкой панагюрецъ го помни. Знае се още, че тия войници всѣкога бѣхѫ или повече, или по-малко; тѣхний брой не бѣше опредѣленъ; ходение-то имъ се започна отъ танзимата насамъ, когато ферманъ-тъ изгубилъ сила-та си за ходение-то на дѣйствителна, ужъ сѫщинска войнишка служба. А пѫкъ, че слѣдъ танзимата сѫ ходиле войници въ Цариградъ, ето що казва и Раковски: „Много градове и горски мѣста въ Бѫлгария се предале съ условие. Пѫрво-то условие било щото жители-тѣ на тия мѣста да плащатъ даждие

Дринова и слѣдъ него г. Иречекъ, че Асанъ Гаванозоглу съ измама отнелъ фермана, е погрѣшно. Макаръ и да казахъ вече за участь-та на тоя ферманъ въ рѣченна-та 38 забѣлѣжка, щѫ да притурѫ тука, че когато слѣдъ танзимата тоя ферманъ е изгубилъ силата си, Асанъ Гаванозогу е вече билъ умрѣлъ, а пѫкъ прѣди 1840 год. панагюрци сѫ ходиле на бранъ съ тоя послѣдния и подиръ негова-та смѫрть, — съ сина му Махмудъ Гаванозоглу, въ врѣме на русско-турски-тѣ войни (1809 до 1812 и 1828—1829 год.), както се вижда отъ нѣкои записки, именно записки-тѣ 3, 6, 20 и 22, Кн. VI, Н. Отд., стр. 380 и 385, на Сборника на Мин. на Нар. Просвѣщение. Слѣдователно, ако Асанъ е билъ взелъ фермана съ измама, то синъ-тъ му Махмудъ, слѣдъ бащината си смѫрть, не е щѣлъ да води панагюрци въ Одринъ на война. Въ врѣме-то на Махмуда, като стана танзимата, свѫрши се и деребийство-то на Гаванозовци въ Татаръ-Пазарджикъ. Колкото лошави спомени е оставилъ между население-то синъ-тъ Махмудъ, толкова пѫкъ хубави е оставилъ баща-та Асанъ, който е покровителствувалъ християне-тѣ и позволявалъ имъ да си градѭтъ черкови. Тоя послѣдния се поминалъ въ дѫлбока страсть, почитанъ и уважаванъ отъ всичко-то население на Т.-Пазарджишка-та Околия (Сборникъ, Кн. VI, стр. 414). Той не е ималъ нужда да отнима фермана съ измама, защото съ едно мигвание е можалъ да го вземе, когато е искалъ. Трѣбва обаче отъ вражда кѫмъ Махмуда, нѣкои хора, макаръ и да сѫ знаяле за участь-та на фермана, сѫ искале да припишѫтъ нему отнимание-то на тоя послѣдния, обстоятелство, което и въ сѫщность е доста за вѣр-

на турци-тѣ, само по единъ драмъ сребро за всѣкой пълновръстенъ мъжъ, нарѣчено *харачъ*. Второ-то условие било свободно да си носятъ оръжие-то, както и турци-тѣ, но да сѫ задължени да воюватъ заедно съ тия послѣдни-тѣ, въ военно врѣме, противъ други народи. Такива съ условие прѣдавши се градове и села, турци-тѣ нарѣкле *войникъ кариелери* (войнишки села). Тия войници сѫ се управлявале отъ еднородни свои прѣдводители, които турци-тѣ нарѣкле *бейове* (князове). Войници-тѣ сѫ имале свое особно знаме и отдѣленъ пълкъ. . . . Подстрѣкавани отъ фанариоти-тѣ, турци-тѣ захванале постѫпенно да унищожаватъ български-тѣ войнишки бейове, като ги убивале и тровиле, та много отъ тѣхъ се потурчиле, а други побѣгнале въ гори-тѣ. . . . Турци-тѣ обрале отъ българе-тѣ оръжие-то и, вмѣсто да ги иматъ за сѫюзници войници, както въ начало, употрѣбяваха ги въ други царски долни работи, а особенно пролѣть да имъ изваждатъ конье-тѣ на паша, да ги чѣшѫтъ и глѣдѫтъ, но всё подъ име войници! Такива войнишки села се вече управляваха отъ потурчени-тѣ потомци на нѣкогашни-тѣ христиенски главатаре и се наричаха *чарй башй* (войнишки главатаръ). Това прѣимущество,— *чарибашилъкъ*, се не даваше на други турци. Дори до танзимата и още по-сѣтне сѫществуваха чарибашие-тѣ, та пролѣть сѫбираха

вание, но може-би по погрѣшка да е споменѫто име-то Асанъ, както го е прѣдатъ и г. Дриновъ. Покойний Захариевъ казва, че „въ 1801 г. Асанъ Гаванозоглу позволилъ да се поднови растурена-та, единственна черкова въ Т.-Пазарджикъ, която се направила много по-голѣма и покрасна въ образъ на цариградска-та джамия Света Ѳефия". Въ пѫтни-тѣ си бѣлѣжки, като говори за село-то Брацигово, г. Иречекъ споменува, че „защита-та на население-то срѣщу кърджалийски-тѣ чети, е водилъ пазарджишкия наслѣдственъ бей Гаванозоглу" (Пер. Спис., Кн. XI, стр. 6, отъ 1884 год.), а въ онова врѣме тоя бей не е билъ другъ, освѣнъ Асанъ. Извѣстно ни е още, спорѣдъ запискитѣ (Сборн., Кн. VI, стр. 414), че Асанъ е пазилъ христиене-тѣ не само отъ турци-тѣ и еничаре-тѣ, ами и отъ произвола на султана. — Излѣзва, слѣдователно, че ферманъ-тъ не е отнетъ съ измама, отъ Асанъ Гаванозоглу. Сѫдържани-тѣ въ фермана правдини, за които споменуватъ г. г. Дриновъ и Иречекъ, вече ни сѫ извѣстни, както ги описахъ по-прѣди, спорѣдъ казванне-то на доста за вѣрвание хора, разбира се, и слѣдъ тщателно проучвание и провѣрявание. Не ще ни дума, че описвание-то не е буквално и че може да е имало още нѣкои правà и задължения между побѣдители-тѣ и побѣденитѣ, но въ сѫщность, въ такава смисълъ сѫ биле. Видѣхме вече, както ще видимъ и по-сетнѣ, че не само до танзимата сѫ запазени, ами и слѣдъ 1840 год., до 1876—1877 год., нѣкои отъ прѣдвидѣни-тѣ въ фермана правдини сѫ биле въ сила-та си, а отъ други останале слѣдй.

нарѣчени-тѣ вече бѫлгарски войници и завождаха ги въ Цариградъ да чѣшѫтъ и пазѫтъ царски-тѣ и велможски-тѣ коньe на пâша въ ливади-тѣ, както рѣкохме по-горѣ. Тѣ имаха въ послѣдни-тѣ врѣмена нѣкои прѣимущества, различаеми отъ друга-та рая: не караха ги на всѣка царска подвала *(ангария*, — безплатно работение); не плащаха *изпенч-парасѫ;* свободни бѣхѫ да носѫтъ шарени (пѫстри) дрѣхи, когато това на други-тѣ бѫлгаре се не позволяваше, освѣнъ черна гугла на глава-та и черни прости дрѣхи! Тия войници бѫлгаре, карани на сила всѣка година отъ първа пролѣть въ Цариградъ за рѣченна-та конска служба, изгубваха си цѣло лѣто, не само безъ никаква заплата за труда имъ, нъ още за храна-та си сами харчеха. Вмѣсто нѣкогашни-тѣ имъ главатаре и бейове, които сѫ ги водиле въ старо врѣме на марсово поле, водѣхѫ ги горѣрѣченни-тѣ чарибашии въ зелени-тѣ ливади да пасѫтъ коньe. Вмѣсто старо-то си знаме на златовѣнчания левъ, единъ отъ войници-тѣ носѣше на червено платно изобразенъ мохамеданския полумѣсецъ. Знаменосецъ-тъ наричаха на присмѣхъ по турски *чаушъ.* Той имаше на глава-та си отъ лесича рунтава кожа опашка, на която висѣха и три цѣли лесичи опашки за украшение! Народна-та гайда и разни-тѣ свирки ги придружаваха. . . . Тия бѫлгарски войници и до днесь (1857 год.) още ходѫтъ въ Цариградъ, карани на тая служба“ [55]). — Както вече казахъ, послѣдни-тѣ войници ходѣха доброволно и получаваха заплата за работа-та си (Сборникъ, Кн. VI, страници 390, 406 и 407), макаръ покойний Раковски, спорѣдъ свои-тѣ взглядове и цѣли, да е писалъ, че на-сила сѫ карани, безплатно работиле, па и съ свои собственни пари си доставяле храна-та. Като се има обаче прѣдъ видъ въ каква смисѫль е писалъ той, какъвъ духъ, какво направление има книга-та му (Горски Пѫтникъ), какви сѫ биле негови-тѣ стрѣмления, разбира се, че той така е трѣбвало да пише. Но азъ пакъ повтарямъ да кажѫ, че на войници-тѣ се плащаха по 30 гроша мѣсечно, храняха ги отъ султански-тѣ готварници и че на-сила не сѫ карани, освѣнъ ако това се е случвало въ друго нѣкое мѣсто низъ Бѫлгарско. Отъ други-тѣ мѣста, може би, войнишки-тѣ главатаре да сѫ се наричале *чарибаши*, но въ Панагюрище това название не знаятъ. Тука нѣкога-си съ това название наричаха цигански-тѣ главатаре, и то като на присмѣхъ. Въ Панагюрище не е имало никаква разлика на дрѣхи-тѣ, нито пѫкъ ония панагюрци, които подиръ танзимата ходѣхѫ войници,

---

[55]) *Горский Пѫтникъ,* 1857 год.

имаха нѣкакви прѣимущества. Захариевъ, който четери години (1870 год.) слѣдъ Чолакова е напечаталъ книжка-та си въ Виена (а не въ Турско), тоже погрѣшно е казалъ, че жители-тѣ на войнишки-тѣ села, освѣнъ нѣкои малки данжци, давале и *харачъ*. Той е заелъ това, види се, отъ Раковски, който, както видѣхме, споменува за тоя данжкъ. Обаче това казвание е неосновательно, защото, независимо отъ обстоятелство-то, че данжкъ-тъ харàчъ слѣдъ танзимата се наложи на панагюрци, когато вече прѣстанаха тѣ да бждатъ сжщински войници, ами и за това, че тоя данжкъ е забраненъ отъ закона на Сюлейманъ 1-й (забѣлѣжка 65) и че той се плащаше за откупъ отъ военна-та тегоба, както го и плащаха всички други не войнишки градове и села прѣди танзимата. Другояче, не знаж какъ би могло да се допустне щото въ сжщо-то врѣме нѣкой да е войникъ, па да плаща и данжкъ за откупувание войнишка-та си тегоба (забѣлѣжка 61). Колкото пжкъ се отнася за пазение-то султански-тѣ конье, азъ вече казахъ по-горѣ, при всичко, че, споредъ г. Иречека, който е писалъ бѣлѣжки-тѣ си прѣзъ 1884 год., до прѣди 20 години панагюрци ходиле войници да глѣдатъ султански-тѣ конье, съ други думи, до 1864 г., — двѣ години прѣди обнародвано-то отъ Чолакова описание на Панагюрище (1866 год.), — и въ такжвъ случай се подтвърдява отъ него, г. Иречека, както и отъ покойния Раковски, че слѣдъ танзимата сж ходиле войници въ Цариградъ да пазатъ царски-тѣ конье, — макаръ по-рано и да е казвалъ че испжрво жители-тѣ испращале войници-тѣ си на война, а слѣдъ това (до 1840 год.) пращале 33 души въ Цариградъ да глѣдатъ султански-тѣ конье [56]. Отъ казанното до тука се обяснява, че относително ходение-то на войници-тѣ да пазатъ султански-тѣ конье, Захариевъ се е увлѣкжлъ по Чолакова, както и писателъ-тъ на вѣстникъ *День* относително 33-тѣ души, а Иречекъ, когато е писалъ своя-та *Исторія Болгаръ* — по Захариева, или и по двама-та, и така неволно е станала една важна историческа погрѣшка. Азъ не могж да допустна, че Чолакову не е било извѣстно нѣколко пжти повтаряно-то обстоятелство, — ходение-то въ негово врѣме войници да пазжтъ султански-тѣ конье, — и може да го е записалъ, ала като е печатана книжка-та му въ Цариградъ, види се, че е окастрена, видоизмѣнена и развалена отъ турска-та цензура, та по такжвъ начинъ, тая хубава по врѣме-то си книжка изгубила една отъ най-важнитѣ си исторически части. Както всички-тѣ панагюрци,

---

56) *Исторія Болгаръ*, 1878 год., стр. 582.

Дриновъ е знаялъ за това ходение, та по тая причина, може-би, не е споменѫлъ нищо за него, макаръ че той е писалъ много по-ясно отъ Чолакова и Захариева [57]). — Както видѣхме, Раковски казва, че знаме-то на войници-тѣ било златовѣнчанъ левъ; то може и да е било такова по нѣкои мѣста, обаче въ Панагюрище знаме-то на нѣкогашни-тѣ дѣйствителни войници, което знаме се пазило у домородство-то *Байряковци*, е било червено, вѫтрѣ съ една зелена крѫглость, на която е имало бѣла исправена рѫка съ разотворени прѫстье, а на вѫрха на дрѫвце-то (прѫтъ-тъ) му е билъ полумѣсецъ отъ жѫлтъ мѣдъ (пиринчъ), тогава когато знаме-то на войници-тѣ — слѣдъ танзимата султански конйопазители, — бѣше само червено платно, въ срѣда-та съ бѣлъ половина мѣсецъ и звѣзда, и на вѫрха на дрѫвце-то, отъ самото него, дрѫвена топка, както всички знаемъ и помнимъ. Слѣдователно, нема вече никакво сѫмнѣвание, че и слѣдъ танзимата (1840 г.), почти до вѫзстание-то (1876 г.) панагюрци сѫ ходиле войници въ Цариградъ да извождатъ на па́ша султански-тѣ конье и да ги пазатъ и че казвания-та на Чолакова, Захариева и Иречека (въ Исторія Болгаръ) сѫ погрѣшни, както сѫ погрѣшни и ония на Раковски и Захариева относително плащание-то данѫка *хара̀чъ*.

Както казахъ по-прѣди, неизвѣстно е защо сѫ отстѫпени правдинитѣ на панагюрци, срѣщу които правдини пѫкъ тия послѣдни-тѣ се задѫлжиле да даватъ султану войници, нъ, като се има прѣдъ видъ, приказвание-то, че тѣ сѫ се прѣдале, — слѣдъ като турци-тѣ погубиле много голѣмци и юнаци, па взеле всички-тѣ мѫже, които могле да боравать съ орѫжие, та ги завеле съ тѣхъ-си, както и дадения на попове тѣ знакъ, — обстоятелства, които ни сѫ вече извѣстни, или пѫкъ че турци-тѣ може нарочно да имъ сѫ отстѫпиле тия правдини за да се прѣдадѫтъ, или да мируватъ, ако сѫ се прѣдале, дохожда се до заключение, че тия взаимни задѫлжения сѫ станале поради условно прѣдавание: жители-тѣ сѫ прѣдале съ условие да не плащатъ извѣстни данѫци и да си се управляватъ сами, безъ да имъ се намѣсва нѣкой въ вѫтрѣшни-тѣ, домашни-тѣ, работи, нѣщо, което, види се, имъ е било тежко, а пѫкъ по-легко̀ имъ било да даватъ войскаре, понеже привикнале на това.

Всеизвѣстно е, че една часть отъ земи-тѣ си въ Европейска Турция, турци-тѣ завладѣха съ орѫжие, а друга — съ извѣстни

[57]) Г-нъ М. Дриновъ е пѫтувалъ прѣзъ 1875 год., лекцията си *Болгарія на канунѣ ея погрома* е челъ прѣзъ 1876 год,, а обнародвана е прѣзъ 1877 год. у Санктпетерсбургъ въ *Славянскій Сборникъ*.

условия. Тѣ оставиха много правдини на нѣкои отъ завладани-тѣ народи, — въобще, или частно, — защото, додѣто да се уздравѫтъ въ Европа, така е и трѣбвало да постѫпятъ. Както казва и Раковски, едно отъ условия-та е било щото подчинени-тѣ свободно да си носѫтъ орѫжие-то и да сѫ всѣкога готови, на пѫрво повикване отъ султана, да отиватъ на война, предводими отъ главатаре-тѣ си. Повечето отъ тия войници сѫ биле конници, а главатаре-тѣ имъ сѫ се наричале *воеводи, князове* и *кметове,* които названия по-кѫсно нѣкѫдѣ се замѣниле съ турски-тѣ *чари баши* (войнишки, войскарски, главатаръ), а другадѣ, — съ *бей* (князь), но по нѣкои мѣста пакъ си останала рѣчь-та *воевода.* Вѣроисповѣдание-то имъ да е свободно и священноначалство-то (иерархия-та) имъ независимо, — обаче това послѣдно-то едва-ли е било негдѣ. Сѫдение-то и управление-то имъ е зависѣло отъ сами-тѣ тѣхъ, безъ да имъ се намѣсва турчинъ. Условно прѣдавши-тѣ сѫ се управлявале отъ свои старѣйшини, кметове, воеводи и князове[58]). Всички-тѣ тия условия, както видѣхме, почти сѫ

[58]) Като косвенно доказателство, че градове-тѣ и села-та, които сѫ давале войници и сѫ имале извѣстни правдини, прѣдале сѫ се подъ извѣстни условия и задѫлжения, станале между завладѣтели-тѣ и завладѣни-тѣ, и че сѫ имале свои главатаре, може да ни послужи и слѣдующе-то обстоятелство: Когато се вѫцарилъ Мохамедъ 1 й Челеби (благороденъ), като му се представиле пратенници-тѣ отъ бѫлгаре, сѫрбе, власи и други поддании, поканилъ ги на гощавка, пилъ здравица за тѣхно здравие и, когато ги испращалъ, заржчалъ имъ да обадатъ на господаре-тѣ си, че дава миръ на всички-тѣ и го приема отъ тѣхъ, а Богъ да накаже нарушители-тѣ на мира. Това е било около 1414 или 1415 година, когато, слѣдъ междуцарствие-то, Мохамедъ се вече утвърдилъ на прѣстола (забѣлѣжка 14). Както се знае, по това врѣме турци-тѣ бѣхѫ вече завладѣле Бѫлгария, та не е имало други бѫлгарски господаре (царствующи князове и царйови) и рѣчь-та *господаре* се е отнасяла не само кѫмъ сѫрбски-тѣ и влашки-тѣ пратенници, ами и кѫмъ главатаре-тѣ, воеводи-тѣ и старѣйшини-тѣ на ония бѫлгарски села и градове, които сѫ се прѣдале подъ извѣстни условия и взаимни отъ двѣ-тѣ страни задѫлжения. Немислимо е да сѫ биле допустнати да се представатъ султану нищожни-тѣ раѝ, непривилегирувани-тѣ му бѫлгарски подданници, тогава когато едвамъ сѫ могле да се явяватъ прѣдъ него посланници-тѣ на голѣми-тѣ и силни царйове. Слѣдователно, нема сѫмнѣвание, че султану сѫ се представиле пратенници отъ князове-тѣ и воеводи-тѣ на привилегированитѣ му бѫлгарски подданници. — Когато е било да се говори за войнишки работи, панагюрци всѣкога казваха *воевода-та,* а до танзимата печатъ-тъ на Панагюрище еималъ полумѣсецъ съ надписъ: *дер карией отлук кюй коджа баши,* — старший главатаръ, старѣйшина, на Панагюрище; слѣдъ 1840 год. обаче печатъ-тъ биде видоизмѣненъ така: *отлук*

сѫществували въ Панагюрище. Въ вѣстникъ *День* е казано: „Въ продѫлжение на много години врѣме, панагюрци сѫ се управлявале отъ свои кметове и воеводи“. Условно прѣдавши се е имало нѣкои и между грѫци-тѣ и арнауте-тѣ [59]). Когато обаче въ врѣме-то на Сюлейманъ I-й фанариоти-тѣ добиле пристѫпъ при турско-то правителство и завзеле високи-тѣ дѫлжности, които по-прѣди биле занети отъ евреи-тѣ, тѣ захванале да внушаватъ на турски-тѣ голѣмци и дѫржавници да отнематъ отстѫпени-тѣ правдини на нѣкои отъ поданници-тѣ си въ врѣме-то на завоевание-то. Тая мисѫль се видѣла добра на турци-тѣ, които не закѫснѣле да осѫществѫтъ дадени-тѣ имъ отъ фанариоти-тѣ сѫвѣти. Много князове, воеводи и старѣйшини биле викани ужъ за нѣаква-си работа въ

кюй мухтар еввел, — пѫрвий мухтаринъ на Панагюрище, и безъ полумѣсецъ; (*мухтар* значи избранъ отъ жители-тѣ пѫрвенецъ, вѫрху когото е вѫзложено мѣстно-то управление, или часть отъ него). И това е доказателство, че и слѣдъ танзимата панагюрци почти сами сѫ се управлявале.

59) По-извѣстни-тѣ отъ прѣдавши-тѣ се подъ условие грѫци, съ запазвание нѣкои правдини, сѫ горци-тѣ *Маниоти,* които повдигнаха грѫцко-то вѫзстание, та една часть грѫци и арнауте се освободиха отъ турци-тѣ и се образува днешно-то еллинско царство. — Всичкитѣ арнауте испѫрво сѫ се прѣдале съ условие, та, за управитель на земя-та имъ, султанъ-тъ оставилъ сѫщия имъ князь — Александръ Кастриотъ, турски нарѣченъ *Искендеръ бей,* синъ на Георги Кастриотъ. Александръ се задѫлжилъ да дава султану извѣстенъ данѫкъ, а въ военно врѣме — и войска, която самъ прѣдвождалъ. Както споменѫхъ въ крайя на 38-та забѣлѣжка, до прѣди 30 години, нѣкои отъ арнауте-тѣ, — миридити-тѣ, си имаха нѣкакво вѫтрѣшно самоуправление на чело съ единъ князь. — Други отъ арнауте-тѣ, именно *геги-тѣ* (мохамедане и християне), както и нѣкои отъ херцеговци-тѣ и бошняци-тѣ, до прѣди танзимата сѫ биле *граничаре,* пазиле предѣли-тѣ на Дѫржава-та. Тѣхни-тѣ главатаре, които биле *бейове* (въ смисѫль на болере, богаташе, земевладѣлци) и които съ свои пари поддѫржале граничаре-тѣ, се наричале *серхадколу.* По нѣкои мѣста въ Македония Южна Албания и Епиро-Тесалия е имало *мартолоси,* отъ грѫцка-та рѣчь ἁρματωλὸς, — *вѫоржженъ.* Мартолоси-тѣ сѫ биле мѣстна стража, полиция; тѣхно-то назначение било да прeслѣдватъ и гонѫтъ разбойници-тѣ, да ги наказватъ, да пазатъ миръ-тъ и тишина-та въ окрѫжия-та си, както и „всички-тѣ Божи сѫздания“. Мартолоси-тѣ сѫ биле християне, ала *марталосбашие-тѣ* (главатаре-тѣ) имъ — турци, които султанъ-тъ е назначавалъ отъ *Бостанджи Усталарданъ* (бостанджийски-тѣ майсторе, или учители), както се вижда отъ нѣкои фермане, испращани до кадии-тѣ въ ония страни. *Бостанджие-тѣ* сѫ пазиле султански-тѣ палате и бостане (садове, градини); тѣ сѫ биле и султанска стража; испращани сѫ да прeслѣдватъ и да наказватъ непокорни султану паши и всѣкакви бунтовници, или вѫзстанници. Съ дума-та *наказватъ,* разбира се да ги заколатъ, погубатъ.

Отъ приведени-тѣ до-тука доказателства, мислѭ, че се установи какво, както панагюрци, така и отъ други мѣста бѫлгаре сѫ ходиле на дѣйствителна военна служба, но считамъ за умѣстно

танзимата, когато прѣзъ 1840 год., като имъ отнѐ правдини-тѣ, турско-то правителство опредѣли да се даватъ годишно на тия послѣдни-тѣ по нѣколко хиледи грошове отъ държавно-то сѫкровище. Сѫществуѭщи-тѣ въ Одринъ: джамия (махомедански молитвенъ домъ, черкова), имаретъ (задушнина, — мѣсто, отъ гдѣ го се раздаватъ безплатно ѣдения и пиения за упокоение душа-та на починалия основатель на завѣдѣние-то) и мостъ-тъ надъ рѣка-та Тунджа (споредъ Раковски, *Яворица)*, носящи име-то на Михалъ бея, както се вижда отъ надписи-тѣ на нѣкои отъ тѣхъ, сѫ градени въ врѣме-то на Мурадъ 2-й (1421-1451 год.), когато още столица-та на султане-тѣ е била въ тоя градъ. Макаръ и да е вече билъ старъ, или защото още около 25—30 години се е опиралъ на турци-тѣ, слѣдъ прѣвзимание-то на Ихтиманъ и Самоковъ, или пѫкъ, най-послѣ, слѣдъ прѣдаванието му, може да е воювалъ нѣкждѣ заедно съ тия послѣдни-тѣ та е побѣдилъ, за това тѣ го нарѣкле *Газй* (побѣдитель). Гази Михалъ бей е ималъ четворица синове: Гази Михалоглу Махмудъ паша, който е билъ великъ везиръ, когато се прѣвзималъ Цариградъ; Гази Михалоглу Мехмедъ бей, който въ това врѣме е билъ еничарски главатаръ и опустошилъ всички византийски градове и села отъ Одринъ до Цариградъ; Гази Михалоглу Хаджръ бей и Гази Михалоглу Али бей, за когото се не знае гдѣ и какъ е получилъ и той прозвище-то *Газй*. Гробове-тѣ на Гази Михалъ бей и на сина му Хаджръ сѫ въ Одринъ; въ тоя градъ има и махала нарѣчена на негово-то име: *Гази Михалъ бей махалѐ*. Има много данни, отъ които се установява, че най-стария синъ, Махмудъ, се е прѣдалъ много по-кжсно отъ баща си. Поради способности-тѣ и достоинство-то му, той билъ вземенъ въ палата и не слѣдъ много врѣме, откакъ приелъ мохамеданство-то и се просвѣтилъ съ истинска-та вѣра, билъ назначенъ за великъ везиръ. Отъ четворица-та Гази Михалъ-бейови синове, Махмудъ е владѣлъ самоковска-та и ихтиманска-та околии, отъ които е прибиралъ и данжци-тѣ; Али, — плѣвенско; Хаджръ, — визенска-та околия (въ Турско), а Мехмедъ, — нѣколко села въ тѫрновско-то окрѫжие (между които може да е било и село Лѣтница, за което споменува Раковски) и днешний градецъ Бѣла, въ руссенско-то окрѫжие. Слѣдователно, излѣзва, че споменѫтий отъ Раковски Михалъ бей отъ 1596 год. е билъ потомецъ на Гази Михалъ бей, който се прѣдалъ между 1421 до 1450 год., — извѣстенъ още прѣди 130—140 години, че той, Бѣленский, по наслѣдство си е владѣлъ Бѣла, а пѫкъ прякоръ-тъ си Михалъ бей е носилъ, както и до освобождение-то на страна-та потомци-тѣ имъ носѣхѫ тоя прякоръ, отъ които нѣкои говорѣхѫ бѫлгарски, а други макаръ и слабо, дори четеха и пишеха, и че султанъ-тъ тогава (1596 г.) не му е далъ града Бѣла за награда. Колкото пѫкъ се отнася за споменѫти-тѣ мостъ, джамия и имаретъ, носящи име-то на Михалъ бея, трѣбва да се каже слѣдуѭще-то: като се има прѣдъ видъ, че на седмия сводъ на моста

да кажѫ, собственно за Панагюрище, че макаръ и да сѫ ходиле отъ тука хора до 1840 год. за такава служба, то тѣ, чини ми се, нѐ сѫ вече биле дѣйствителни войници, каквито сѫ биле въ

има крѫстъ и надписъ IC XC NIKA (Иисусъ Христосъ побѣждава), безъ сѫмнѣвание може да се вѣрва, че, въ дѫлбока старость, Михалъ бей е умрѣлъ христиенинъ, а слѣдъ негова-та смѫрть синове-тѣ му, откакъ приеле мохамеданство-то, сѫградиле джимия-та и имарета за упокоение душа-та на баща си, а не че самъ Михалъ е градилъ двѣ-тѣ послѣдни богоугодни завѣдѣния. А че Михалъ бей е умрѣлъ христиенинъ, подтвѫрдява се и отъ слѣдно-то обстоятелство: когато турци-тѣ прѣвзеле Цариградъ, синъ му Махмудъ, който, както видѣхме, е билъ великъ везиръ, не оставилъ да се прѣобѫрне въ джамия черкова-та Свети Архангелъ Михаилъ, защото такова било име-то и на покойния му баща. И, дѣйствително, додѣто е билъ живъ Махмудъ паша, черкова-та сѫществувала подъ негово лично покровителство. Слѣдъ като умрѣлъ Махмудъ, негови-тѣ наслѣдници, които упражнявале извѣстно право вѫзъ тая черкова, преобѫрнале я въ джамия и нарѣкле я на име-то на баща си, — *Махмудъ паша джамиси.* Тая джамия се нахожда въ Цариградъ на пазаря съ сѫщо-то именование, — *Махмудъ паша чаршиси,* отъ гдѣто вече захваща голѣмия сводопокритъ тѫргъ,— *безистенъ.* Понеже стана дума за Махмудъ паша, синъ на Михалъ бея, щѫ кажѫ още, че, когато е ходилъ — два-пѫти — да воюва въ Босна и Маджарско (1459-1464 год.), та минувалъ прѣзъ Срѣдецъ, той заповѣдалъ да се сѫгради една хубава и голѣма джамия, — *Бююкъ-джами,* още и до-сега сѫществуѭща въ тоя градъ между улица Легѐ и градска-та градина. Прочее, вѫзъ основание на всичко до тука казано, не може да се вземе за вѣрно казанно-то отъ покойния Раковски, че турци тѣ утровиле бѣленския Михалъ бей, а синове-тѣ му потурчиле, понеже семейство-то *Михалъ бей* отдавна е било потурчено.— А пѫкъ че въ време-то на Сюлейманъ I-й и още по-кѫсно сѫ ходиле бѫлгарски войници да ратуватъ заедно съ турци-тѣ противъ чужденци-тѣ, както утвѫрдява и Раковски, могѫтъ да се взематъ, поне като косвенно доказателство, двѣ пѣсни. Споредъ една-та отъ тия пѣсни, твѫрдѣ извѣстни въ родопски-тѣ страни, която нѣкои хора знаѭтъ тука, обаче видоизмѣнена или искривена, именно пѣсень-та на „старъ Малинъ, чутенъ бюлюкбашия“, когото Сюлейманъ 1-й е пращалъ да прѣвзима островъ Малта, ала като му се не щѣло да отиде, Малинъ рѣкѫлъ Султану: Сулйо ле, Сулйо, царю честити! честитъ да си султанъ Сюлима́не! . . . . пра́щай ма ца́рйо-ле кадято щѐшъ: въ не́мска земѭ и въ маджа́рска, въ маджа́рска и кюрдиста́нска, та садѐ на Малта ма не пра́щай, чи Ма́лта е в' срядъ моpе́ то, топъ я не ло́ви, куршумъ не сти́га! . . . . Обаче султанъ-тъ не послушалъ Малина, ами му заповѣдалъ да си сѫбере ста́ри кумбараджие и азапчи́е, та прязъ мо́ре на Малта д' иде. Малинъ си сѫбралъ стари помаци, стари ахрянци, кумбараджие и азапчие, та отишѫлъ на (островъ) Малта, ала нищо не свѫршиле. Всеизвѣстно е, че Сюлейманъ 1-й *Ел Кануни* (законодавецъ), който е царувалъ отъ 1520 до 1566 год., въ послѣдни-тѣ го-

...ало-то, слѣдъ като турци-тѣ завладѣле страна-та, и това, прѣдлагамъ, по сама-та извѣстна причина: немание доказателства. ...гъ кога обаче е престанала дѣйствителна-та войнишка служба,

---

дини на царуване-то си поискалъ да завладѣе островъ Малта, за която цѣль испратилъ на мѣсто-то двѣсте кораби, и войски-тѣ му прѣвзеле една крѣпость, ала като имъ станале доста голѣми загуби и като видѣле, че не щжтъ могжтъ да продължаватъ война-та, тѣ всичко оставиле и се вжрнале назадъ. Колкото се отнася за споменувани-тѣ *кумбараджие* и *азапчие*, тѣ сж биле войници отъ пжлкове-тѣ съ сжщитѣ названия: Азапчие-тѣ, по бжлгарски *палаче*, сж биле морска войска, която е боравила съ пушки и топове. Казарма-та имъ е била въ махала-та *Касжмъ-пашà*, край Златния Рогъ, гдѣто сж сега сгради-тѣ, въ които се помѣщава турско-то министерство на мореплавание-то и *терсханѐ-то* (арсеналъ или работилница, у която се строжтъ кораби и приготвювжтъ всѣкакви моряшки принадлѣжности). По име-то на тоя пжлкъ е нарѣчена и една порта на Галата, близо до терсанѐ-то, и се именува *Азапъ Капусу*; прѣзъ тая порта се прѣминува по горния мость на залива за срѣщна-та часть, въ Стамболъ. Въ Панагюрище има домородство, което носи прякоръ-тъ *Азапчиови*. *Кумбараджие-тѣ*, или *Хумбараджие-тѣ*, сж биле войници опредѣлени да бомбардиратъ крѣпости, — да хвжрлятъ *хумбари* (бомби). И тѣхна-та казарма е била край Златния Рогъ, въ махала-та *Хаскюй*, на-близо до терсана-та на Западъ. Сжщоврѣменно въ нея сж приготвювани и хумбари-тѣ, за това и до-сега тя се нарича *Хумбархане*. Прѣди тридесеть години въ нея се помѣщаваше турско-то военно медицинско училище. — Споредъ друга-та пѣсень, „протогеръ-тъ (глашатай) тржгналъ да вика да клика, че отъ царя ферманъ дофтасалъ, *шахинци* и *догдници* (войници) да са сжбиратъ, на войскя да си иджтъ, та съ нѣмци и джиневизци да са биятъ. . .“ По сждържание-то си, тая пѣсень може да се отнася кжмъ врѣмена-та на Мохамеда 4-й до Махмуда 1-й (1649 до 1730 год.), прѣзъ които врѣмена почти всички-тѣ султане сж имале война съ австрийци-тѣ и съ венецияне-тѣ. Вмѣсто венецияне, въ пѣсень-та се споменуватъ *джиневизци*, както вжобще турци-тѣ сж наричале геновезе-тѣ и венециане-тѣ и както до-сега още казватъ за останали-тѣ отъ тия послѣдни-тѣ крѣпости и други старини: „*джиневизден калма*“, — отъ джиневизи-тѣ (геновезе-тѣ) останале. Турци-тѣ сж имале войнишки пжлкове, които сж се наричале *доганджѝ* и *шахинджѝ*. Пжрвий отъ рѣчь-та *догàн*, по бжлгарски *орелъ*, и вторий, отъ *шахѝн*, по бжлгарски *соколъ*. Имало е и пжлкъ *атмаджѝ*, отъ *атмаджà*, на бжлгарски *ястребъ*. На турски доганджѝ, шахинджѝ и атмаджѝ значи човѣкъ, който храни орли, соколи и ястреби, за да може съ тѣхъ, или чрѣзъ тѣхъ, да се ловятъ други птици. Войници-тѣ и отъ три-тѣ рѣченни пжлкове сж биле вжоржжени съ пушки. Прочее, отъ пѣсень-та се установява, че между турски-тѣ войскаре е имало и бжлгаре, които сж носиле названия-та на полкове-тѣ си; шахинджие и доганджие, или съ бжлгарски крайници: шахинци и доганци. Отъ тия пѣсни може да се вади заключение, че родопци-тѣ (помаци-тѣ) до врѣме-то на Сюлейманъ 1-й не сж биле потурчени, —

на вѣрно се не знае; обаче тя не е престанала от-еднаждъ, ами постѫпенно. Както казахъ по-горѣ и както ще видимъ по-сѣтне (въ края на 65 забѣлѣжка), дѣйствително-то войнишко служение

поне повечето отъ тѣхъ, като се има прѣдъ видъ споменувано-то въ пѫрва-та пѣсень чисто бѫлгарско име *Малинъ;* че въ врѣме-то на тоя султанъ бѫлгаре-тѣ сѫ ходиле да вѫюватъ заедно съ турци-тѣ, защото другояче Малинъ не щѣше да моли царя да го праща въ нѣмска, маджарска и кюрдистанска земи, ако не е ходилъ въ тѣхъ, та саде на Малта да го не праща, а пѫкъ е извѣстно че Сюлейманъ 1-й е ималъ войни съ маджаре-тѣ, австрийци-тѣ (1528—1533 год.), а по-кѫсно повторени, и слѣдъ единъ бой съ перси-тѣ, той прѣвзелъ отъ тия послѣдни-тѣ не само Кюрдистанъ, ами и Гюрджистанъ (Георгия), и че между бѫлгаре-тѣ войници е имало и такива, каквато е била Малинова-та дружина, които сѫ умѣяле да ратуватъ и по море-то. — Понеже въ една-та пѣсень се споменуватъ *помаци* и *ахрянци*, понеже и Раковски казва, както видѣхме, за „бѫлгарски войници и помагачи", и мисли, че рѣчь-та *помакъ* е равна съ рѣчь *помагъ* — *помагачъ,* множественно *помаци*, и че буква *г* въ говоримия езикъ се произнася като *к,* съ други думи: *снѣгъ,* — *снѣкъ*; *брѣгъ,* — *брѣкъ; бѣлѣгъ,* — *бѣлѣкъ* и други такива, та отъ това да се вади заключение, че бѫлгаре-тѣ отъ и около Родопа сѫ нарѣчени *помаци*, защото въ военно врѣме ходиле да помагатъ на турски-тѣ войски, — то щѫ кажѫ нѣколко думи за това название: Раковсково-то мнѣние е неоснователно; азъ немогѫ да се сѫглася съ него. Защото, ако приемемъ за малко, че на родопски-тѣ бѫлгаре е дадено название-то *помаци*, *помакъ*, по горѣказанна-та причина, то трѣбваше да се даде и на бѫлгаре-тѣ отъ други мѣста, които сѫ ходиле заедно съ турски-тѣ войски да ратуватъ, или да имъ помагатъ въ военно врѣме. Независимо отъ това, всеизвѣстно е, че само ние бѫлгаре-тѣ христиене, нарѣчаме мохамеданки-тѣ си еднородци *помаци*, а никой другъ народъ ги не нарича съ това име, и не само родопски-тѣ бѫлгаре мохамедане така наричаме, ами и ония въ ловченско, плѣвенско, орѣховско, сѣрско, драмско, неврокопско и кавалско, слѣдователно, не може да се мисли и прѣдполага, че, защото сѫ помагале на турски-тѣ войски, затова се наричале *помаци,* йоще повече като нѣкои отъ тѣхъ (въ Тракия и Македония) сами се наричатъ и *мѫрваци, руици, поленци* и *ахрянци.* (Ахрянци-тѣ се наричатъ така отъ турски-тѣ рѣчи *ахѫ,* — еленъ, и *арднъ, аранпъ,* — дирачъ, — човѣкъ, който дири елени (рогачи) и сѫрни, защото нѣкога си много се нахождале такива въ ония мѣста). По изложени-тѣ сѫображения, мислѭ, че название-то *помакъ, помаци* на бѫлгаре-тѣ мохамедане, вѫобще, не излиза отъ рѣчь-та *помагачъ, помагъ,* — помакъ. Въ всѣкой случай обаче това е предмѣтъ за особно изучване. Трѣбва да се има още прѣдъ видъ, че помаци-тѣ въ Мизия и особенно ония около Ловечъ, които сѫ биле богумили, не сѫ ходиле, като бѫлгарски войници, да помагатъ на турски-тѣ войски и че тѣ, за да запазатъ имоти тѣ си, сѫ се помохамеданчиле още въ врѣме на завоевание-то, или пѫкъ на-скоро, — много по-рано отъ македон-

е захванало да престава въ врѣме-то ка Сюлейманъ I-й (1520—1566 год.), продължавало се е до онова на Мохамеда 4-й (1649—1687 год.), па и по-късно за нѣкои мѣста, но особенно отъ врѣме-то на тоя послѣдния [63]) султане-тѣ сѫ захванале сѫвършенно да вдигѫтъ свое-то довѣрие отъ християнски-тѣ си войници.

Види се, че отъ почитание воля-та на починѫли-тѣ си прѣдшественници, като не сѫ щѣле веднага да уничтожѫтъ станали-тѣ сговори съ извѣстни градове или села, султане-тѣ пакъ сѫбирале войници отъ тия послѣдни-тѣ. Нъ, постѫпенно, макаръ и да сѫ биле въоръжени тия войници, турци-тѣ почнали да ги не допущатъ да ратуватъ, нъ само да помагатъ на войска-та, — (както вече видѣхме, това подтвърдяватъ Захариевъ и Иречекъ), — съ други думи, вмѣсто на бой, ходиле да градѫтъ, или да поправятъ

ски-тѣ и тракийски-тѣ. Така сѫщо и бошняшки-тѣ католици и богумили (патерани), отъ които повече-то сѫ биле болере, за да запазатъ земи-тѣ си и болерски-тѣ си правà, приеле мохамеданство-то въ врѣме-то на Мохамеда 2 й.

[63]) Поради несполука-та на великия везиръ Кю'рюлю Карамустафа, когато турци-тѣ вторий пѫть обсадиле Виена (1683 год.), по заповѣдь на Мохамедъ 4 й, не само Карамустафа, ами и много християнски войници, ужъ подозрѣни въ прѣдателство, сѫ биле заклани въ Бѣлградъ, а пѫкъ на-сила е било наложено мохамеданство-то на други, между които сѫ биле и Родопци-тѣ, — тоже повечето отъ тѣхъ войници; — макаръ по-рано да е било вече тò (мохамеданство-то) въведено тукъ-тамъ въ оная страна, обаче тогава е станало послѣдньо-то и найстрашно-то помохамеданчванпе на родопски-тѣ бѫлгаре войници на турска служба, а сѫщоврѣменно и жестоко клание. Сами-тѣ турци историописаче осѫждатъ постѫпки-тѣ, жестокости-тѣ и свирѣпства-та, необмислено извършени отъ Мохамеда 4-й. — Помохамеданчвание-то на родопски-тѣ бѫлгаре се е захванало, когато билъ великъ везиръ Мехмедъ *Соколлу* (отъ града Соколъ, а не *Соколовъ*, както нѣкои погрѣшно го наричатъ) при Сюлейманъ 1-й и Селимъ 2-й (около 1540 до 1574 год.). Соколлу много радилъ за помохамеданчвание-то на християнски-тѣ словене въ Турско, понеже и той е билъ боснякъ или хорватинъ, а споредъ нѣкои записки отъ турци, — отъ бѫлгарско потекло, роденъ въ Фетислямъ (сегашно Кладово у днешна Сърбия), което въ негово врѣме е влѣзвало въ прѣдѣли-тѣ на *Булгаристанъ мемлекети* (бѫлгарска-та область) у Турция. Нѣкои отъ помаци-тѣ сѫ се потурчиле, може-би, и доброволно, за да си запазатъ правдини-тѣ и имоти-тѣ, както сѫ ги запазиле и до сега. Така, за примѣръ: Тѫмрѫшка-та мѣстность се управлява по наслѣдство отъ тѫмрѫшлия-та Ахмедъ; доспатска-та, — отъ баротанлия-та Ахмедъ; неврокопский Чечъ (нѣколко села), — отъ Пармаксѫзоглу Али; драмский Чечъ, — отъ Омероглу Мустафа, и така още нѣколко. Това, до колко-то знаѭ, бѣше прѣди и на-скоро слѣдъ освобождение-то.

мостове, крѣпости, укрѣпления, да копаѭтъ обкопи, да пазатъ припаси-тѣ, храни-тѣ, орѫжия-та и други такива, а пѫкъ въ нуждно врѣме може и да сѫ вѫювале, да сѫ се биле[64]), обстоятелство, което се подтвѫрдява и отъ закона на Сюлеймана I-й за войници-тѣ[65]). Тия дѫлжности сѫ извѫршвани до 1840 год., когато, съ прогласяване-то на танзимата, тѣ прѣстанале.

---

[64]) Споредъ казвание-то на нѣкои тукашни старци, които ходиле въ Одринъ прѣзъ години-тѣ 1828—1829, тѣ „правиле *табии* (укрѣпления), *хендеци* (трапове, обкопи, шанци) копале, *захерѐ* и *джеиане̇* (храни и припаси) прѣнасяле, па и всѣкакви други работи вѫршиле, ала ги не карале, както нѣкога-си, да ходѫтъ съ войска-та да се биятъ, макаръ и да биле вѫорѫжени и да си имале коньe". Отъ ходивши-тѣ обаче прѣзъ 1809—1812 год. не е останалъ никой живъ, нито сѫ останале спомени отъ тѣхъ защо сѫ ходиле и що сѫ вѫршиле: само записале, че много тѣглиле, страдале, че конье-тѣ имъ умирале и че отъ сами-тѣ тѣхъ нѣкои умрѣле, или се разболеле.

[65]) Въ тоя законъ войници-тѣ се наричатъ „извѫнредна войска, сѫставена отъ *рая-та* (христиенски войници), която да прислужва, помага на дѣйствителна-та войска, да ѝ пази и прѣнася припаси-тѣ. Споредъ тоя законъ, войници-тѣ не трѣбва да плащатъ *испенджѐ* (данѫкъ за роби-тѣ, а *испéнджъ*, или споредъ Раковски *испенчъ парасѫ*, значи данѫкъ за употрѣбявание свинско мѣсо, който данѫкъ слѣдъ танзимата, както вече видѣхме въ забѣлѣжка 37, се прѣименува на *серчи́м),* нито *харáч,* нито *йошур,* нито пѫкъ *беглик,* освѣнъ въ случая, когато нѣкой има повече отъ сто овце. Който разработва повече земя отъ освободена-та му *бащина,* трѣбва да плаща *йошур* и *салариѐ* (единъ видъ данѫкъ за главния заповѣдникъ на войници-тѣ). Войници-тѣ сѫ освободени отъ всѣкакви държавни *ангарии* (безплатно работение), обаче всѣка година сѫ дѫлжни да ходѫтъ на война, споредъ редъ-тъ си. Забранява се на санджакбейове-тѣ и други-тѣ голѣмци да каратъ войници-тѣ да имъ жѫнѫтъ, да имъ косѫтъ сѣно и, вѫобще, да имъ работатъ безплатно. Които войници се отказватъ да идатъ на война, или да пазатъ султански-тѣ конье, да плащатъ по 500 аспри глоба". — Тоя законъ иде да подтвѫрди още и казвание-то на панагюрци за нѣкои отъ правдини-тѣ имъ, изложени въ фермана, както и за налагание-то глоба на ония, които не щѣле да отиватъ на война. Отъ тоя законъ се вижда и това, че още въ врѣме-то на тоя султанъ е захванало да престава ходение-то на дѣйствителна военна служба, като нѣкои отъ войници-тѣ станале помагаче на дѣйствителна-та войска, а други биле опрѣдѣлени да ходѫтъ да пазѫтъ султански-тѣ конье, дѫлжность, която слѣдъ танзимата сѫвѫршенно замѣстила и пѫрва-та, отъ която останале само спомени. (Виждъ записка 31 и слѣдуѭща-та слѣдъ нея турска (въ преводъ) въ Сборника на Мин. Нар. Просв., Кн. VI, Наученъ Отдѣлъ, стр. 390). — Освѣнъ това, види се, че турци-тѣ не еднакво сѫ приспособявале на всѣкадѣ закона, или пѫкъ сѫ го прилагале кѫдѣ както имъ е понасяло. Независимо отъ не еднакво-то казвание на историци-тѣ, това се вижда и отъ една молба, която

Колкото пжкъ се отнася за споменувани-тѣ отъ г. г. Дринова и Иречека земи, нарѣчени *бащини*, или както турци-тѣ ги наричжтъ и *батекѐ*, тѣ не сж били, освѣнъ земи, които сж останале въ владѣние на нѣкои христиенски народи слѣдъ завладѣвание-то имъ отъ турци-тѣ. Макаръ и да не е плащанъ *йошуръ* или *юшриѐ* (десетжкъ) за произвѣдѣния-та отъ тия земи, плащано е обаче едно даждие, което се наричало *харáджи мувазафѐ*. То се сжстояло отъ количество опредѣлено и вземано по отсѣчение, прецѣняване, вжрху прихода отъ наема, арендна-та плата (турски *мукатѐ*). Това се доказва нѣкакъ-си, косвенно, и отъ двѣ тезкерета за бащина (владалѐ), издадени: едно-то около прѣди 80 години, а друго-то — прѣди 64 години[66]). — Освѣнъ тия

прѣзъ 1114 г. (1702 г. отъ Р. Хр.) войници-тѣ *Зевайдъ* (допжлнители) отъ село *Дрѣвникъ* въ Ески-Джумайското Окржжие подале султану да му се оплачжтъ отъ главатаре-тѣ си, че освѣнъ малкия данжкъ за питиета-та, вземале имъ на-сила и по осемъ гроша годишно за войници-тѣ косаче на сѣно-то и за пазаче-тѣ на коньe-тѣ. Между подписавши-тѣ молба-та *войникѐнъ* (войници) има и нѣколко *емѐкъ* (помощници). Виждатъ се подписи-тѣ на Василъ синъ Стояновъ, войнѝкъ, Маринъ синъ Гачовъ, емѐкъ, Калчо синъ Райчовъ, емакъ, Стойо синъ Златовъ, войникъ, Константинъ синъ Христовъ и Дойчинъ синъ Петровъ, емаци. При подписи-тѣ на всѣкого отъ тѣхъ е забѣлѣжено, че иматъ по 15 ниви, по 3 лозия, 1 садъ (бостанъ), 1 гумно (харманъ) и 1 дворъ. Тая молба султанъ-тъ испратилъ на войнишкия главатаръ за да покаже колко сж *емаци-тѣ*. Тоя послѣдния забѣлѣжилъ, споредъ списжка на войници-тѣ, количество-то на емаци-тѣ и молба-та пакъ била прѣдставена султану, който написалъ: „да се не угнѣтяватъ". — Отъ тоя документъ се установява още, че не само до прѣди 190 години е имало въ турска-та войска дѣйствителни войници, ратници, бжлгаре, понеже допжлнителни-тѣ за такива трѣбва да се считатъ, щомъ сж имале помагаче, ами и че освѣнъ допжлнителни-тѣ и помагаче-тѣ войници, имало е войници сѣнокосаче и войници конйопазаче.— (Тая молба въ пжрвообразъ на турски, се намира у г-нъ Ст. П. Джансжзовъ отъ село Пранга, въ Конушка-та Околия), който въ врѣме на русско-турска-та война я намѣрилъ въ турска-та книгопазница у Одринъ).

[66]) Тия *тезкерета* намѣрихъ въ Панагюрище у г-нъ Иванъ Д. Тутйовъ. Ето, въ прѣводъ сждържание-то на тия владала: а) Окржжие Пазарджишко, село Оглукъ (Панагюрище); тезкерѐ за бащина; на Пенчо Додовъ войникъ (изброява ниви-тѣ и ливади-тѣ, като показва и на кои мѣстности се намиратъ); споредъ описания начинъ, за смѣтка на 1228 година, понеже принадлежала на безступанство-то бащина-та, на която е владѣтель войникъ-тъ Додо Найдовъ отъ жители тѣ на село-то Отлукъ, подчинено на Пазарджишко-то Окржжие отъ присжединения-та на войнишка-та *мукатѐ* въ Пловдивъ и подчинения-та му, която безъ ступанинъ бáщина ни поиска и пожела Пенчо Додовъ, отъ жители тѣ на сжщо-то село, то, сжгласно съ царския законъ, като му се взе

земи, и наречени-тѣ *хасѐ* (които въ врѣме на завоевание-то сѫ подарявани за заслуги на нѣкои турски воеводи, или пѫкъ сѫ се подѣлявале между тия послѣдни-тѣ, като плячка) сѫ биле обложени съ данѫкъ *хара́джи мукаасемѐ,* който се сѫстоялъ отъ десета-та часть до половина-та на прихода *(тима̀ръ;* забѣл. 23, кадѣ крайя). Подиръ танзимата, всички-тѣ тия нарѣдби се унищожихѫ и всѣкой ступанинъ, на каквито и да било земи, или владѣтель (да се ползува отъ тѣхъ), трѣбваше да заплати едно мито, нарѣчено *тапй,* за право-то на владѣние-то, та за това издавани-тѣ записи (владала̀) срѣщу казанно-то платено мито се наричатъ *тапии.*

слѣдуемо-то даждие за да ѝ бѫде той ступанинъ, даде му се това тезкерѐ за бащина, слѣдователно, трѣбва да плаща *пръсечено-то* даждие на дѫржава-та, а отъ наша страна и отъ друга страна, никой не ще да му се намѣсва. Написа се на 7-й Джемазиюлевелъ, 1228 год. Печатъ: Асанъ Девлетъ. Подписъ: Асанъ Девлетъ, началникъ на войници-тѣ въ Пловдивъ. — Отъ тоя документъ се вижда, че, понеже бащина-та на Додо Найдовъ останала безступанска, Пенчо Додовъ я купилъ отъ дѫржава-та, съ условие да плаща *пръсъчено-то даждие,* а пѫкъ прѣди и подиръ танзимата, споредъ турски-тѣ закони, всички-тѣ безступански земи оставатъ на дѫржава-та, която вече произволно се располага съ тѣхъ. Всеизвѣсто е, че и до-сега още тия узаконения сѫ въ сила и дѣйствие въ наша-та дѫржава. — б) Окрѫжие Пазарджишко, село Оглукъ (Панагюрище), тезкерѐ за *бащина* на войника Дойчо Тоте (види се да е баща на Иванъ, у когото намѣрихъ тезкерета-та), описватъ се ниви-тѣ, ливади-тѣ и мѣстности-тѣ, на които се намиратъ, и напоконъ слѣдва: Войникъ-тъ Скарлатъ отъ село-то Оглукъ, подчинено на пазарджишко-то окрѫжие, отъ присѫединения-та на войнишка-та *мукатà* въ Пловдивъ, като неможе да управлява ба́щина-та, на която е ступанинъ, пожела и поиска да я отстѫпи на зетя си Дойчо Тотйовъ, а ние, който сме имъ *забитинъ* (службашъ, началникъ, — полицейски или воененъ), сѫгласно съ старня законъ, като се взе отъ казанния Дойчо даждие-то за тезкере-то за да бѫде ступанинъ, даде му се това тезкерѐ за *бащина,* заради това, додѣто си плаща *пръсъчения данѫкъ* за имота и испѫлнява дѫлжность-та си кѫмъ правителство-то, отъ наша страна и отъ друга страна никой да му се не намѣсва и да му припятствува на ступанство-то. Написа се на 22 Зилхиджѐ, 1244 год. Подписанъ: Миръ Ибраимъ ел-мюдерисинъ войниканъ филибе (началникъ Ибраимъ, отъ учители-тѣ на пловдивски-тѣ войници). Печатъ: Есеидъ Мюдерисъ Ибраимъ. — Съ малка разлика и тоя, подиръ 16 години издаденъ, документъ е като пѫрвия. Отъ втория документъ се установява, че бащини-тѣ сѫ могле да се отчуждаватъ и, вѫобще, споредъ двѣ-тѣ тезкерета, могле сѫ да преминуватъ отъ едни въ други рѫцѣ. При това трѣбва да кажѫ, че около прѣди 34 години, документи за ступанисване недвижимъ имотъ можѣхѫ да се вcase взематъ гдѣто и да бѫде (забѣлѣжка 67), та за това, вмѣсто въ Т.-Пазарджикъ, горѣспоменѫти-тѣ тезкерета сѫ издадени въ Пловдивъ.

Отъ казанно-то до тука, мислѭ, се установява: че макаръ и да не сѫ плащале десетѫкъ зарадъ произвѣдѣния-та отѣ земи-тѣ си, панагюрци сѫ плащале другъ данѫкъ, — за стойностьта на земи-тѣ си, които сѫ биле *мемлюкѐ* (ступански), а не *мириѐ* (държавни или царски); че, слѣдователно, земя-та не имъ е харизана (спахилѫкъ) и распрѣдѣлена, споредъ Чолакова, нито пѫкъ е била иривързана кѫмъ извѣстни бащини и се наслѣдвала отъ най-стария синъ, па като царска (държавна) земя, не могла да се дѣли и продава, та когато се дигнѫлъ войниклѫка, всѣкой билъ принуденъ да купи отъ хазна-та бащинии-тѣ си съ пари, споредъ Иречека, ами имъ е била ступанска, както се види и отъ показани-тѣ тезкерета за бащинии, издадени прѣди танзимата, защото, другояче, не сѫ могле да се отчуждаватъ; че въ Сюлеймановия законъ думи-тѣ „освободена-та му бащина“, ако се не мамѭ, значѫтъ ступанство-то на земя-та, а не харизана-та или отстѫпена-та за ползувание земя, понеже съ думитѣ „разработва повече земя“, се разбира не ступанска-та, а държавна-та земя и за тая послѣдня-та трѣбва да се дава десетѫкъ, както даватъ всички ония, които работатъ държавни земи; че, освѣнъ ступански-тѣ, имало е и държавни земи, които сѫ отстѫпяни за ползувание на войници-тѣ безъ земи, за това и който не е отивалъ на война, споредъ прѣдание-то, сѫ отнемани отъ него и давани сѫ на оногова, който отивалъ, — ималъ той свои ступански, или държавни земи, доста да му не е билъ редъ да отиде на служба за себѣ си, — и че турци-тѣ не сѫ дори помислювале да отниматъ ступански-тѣ земи на ония войници, които не сѫ щѣле да отиватъ да ратуватъ, ами, пакъ спорѣдъ прѣдание-то, подкрѣпено и отъ Сюлеймановия законъ, който немалъ *мирийска* (държавна) земя, налагала му се глоба. — Трѣбва да имаме прѣдъ видъ още, че съ дума-та *бáщина* трѣбва да се е разбирало собственность-та, имотъ-тъ, останалъ въ наслѣдство отъ баща, дѣда, прадѣда, както и до-сега още почти на всѣкадѣ ние бѫлгаре-тѣ казваме: „това ми е бащиния, бащино ми е, останало ми е отъ баща или дѣда, за това не си го давамъ, не го продавамъ, щѫ си го откупѭ“, или „държѫ го, пазѫ го за споменъ“, и така нататакъ.

Най-сѣтне, трѣбва да споменѫ още, че въ панагюрско-то земище има мѣстности, които и до-сега носѭтъ названия-та *войнишки ливади* и *раетски ливади*. Пѫрва-та е около 3—4 километри на югъ отъ града, на лѣвия брѣдъ на Луда Яна, по стария друмъ за Пловдивъ, а втора-та, — на дѣсния брѣгъ на сѫща-та рѣка, около 2—3 километри на северъ отъ града, по пѫтя за Зла-

тица. Находящи-тѣ се на тия мѣстности ливади, поради малко-то си пространство, не могжтъ да се вэематъ за земи, исключително принадлежащи на *войници* и на *рай* (роби, или християнски поданници на султана), защото едва-ли бихж стигнале за домашния добитжкъ на 3—4 домородства. Разни казвания има за тия мѣстности, обаче азъ намирамъ само за достовѣрно казвание-то, че мѣстность-та „войнишки ливади се викала така, защото някога-си до тамъ испращале войници-тѣ, които отваждале на доле“, разбира се кжмъ Пловдивъ, Одринъ и Цариградъ, и това, като имамъ прѣдъ видъ, че, както рѣкохъ, мѣстность-та е кжмъ стария пжть за Пловдивъ, — както и казвание-то, че „раетски-тѣ ливади биле давани някога-си съ *кирия* (подъ наемъ) на ония, които дохождале да се заселяватъ тука, додѣто станатъ панагюрци (постоянни мѣстни жители), захванатъ да ходятъ войници и дадхтъ имъ *мирия*“ (държавна земя да я владѣятъ и да се ползуватъ отъ нея). Ако това послѣдно-то казвание се приеме за вѣрно, установява се, че освѣнъ ступански-тѣ, наистина е имало и държавни земи, които сж отстжпяни на войници да се ползуватъ отъ тѣхъ.

4.

До сжставяние-то на танзимата (1840 год.), не знае се положително да ли отъ Татар-Пазарджикъ или отъ Пловдивъ е зависяло Панагюрище, тжй като данжци-тѣ сж носени въ Т.-Пазарджикъ; въ начало-то на тоя вѣкъ и по-сѣтне глѣдаме, че панагюрци съ Гаванозовци-тѣ отъ тоя градъ ходиле на война, а пжкъ имале работа съ войнишки-тѣ началници въ Пловдивъ, както видѣхме отъ двѣ-тѣ по-горѣ показани тезкерета [67]). Съ рѣчь-та зависяло, разбирамъ въ коя область се е намирало Панагюрище, понеже както виждаме и както щемъ да видимъ, споредъ правди-

[67]) По тукашни-тѣ мѣста въ турско врѣме документи за право на собственность можѣха да се извадатъ не само на мѣсто-то, гдѣто се намира недвижимия имотъ, който се продава и купува, ами и на други мѣста. Прѣди обнародвание-то на закона за земи-тѣ и устава за тапии-тѣ, отъ 1858 год., както и други нѣкои закони, много панагюрци, за по-голѣма здравина, когато отиваха въ Цариградъ, изваждаха си документи отъ *кадия-та* (сждия-та) на махалата *Еюбъ*, гдѣто е и джамия-та, въ която султане-тѣ, когато се вжцаряватъ, припасватъ Османова-та сабля, — единъ видъ обрядъ на коронясвание.

ни-тѣ, които сѫ имале, панагюрци сами сѫ се управлявале, сами сѫ се сѫдиле, сами сѫ си распрѣдѣляле и сѫбирале данѫка, безъ намѣса на турска-та власть, и не само прѣди, ами и подиръ танзимата почти, съ тая само разлика, че отъ 1840 год. насамъ ние виждаме въ Панагюрище единъ *забитинъ* — турчинъ, представитель на власть-та, а по-кѫсно (слѣдъ 1865 г. до освобождение-то) — *мюдюринъ.*

Щомъ се сѫставилъ танзимата, власть-та на деребейя паднала и въ Т.-Пазарджикъ билъ испратенъ *мюдюринъ* (околийски началникъ) [68]), а пловдивский *мютесарифинъ* (окрѫженъ управитель) испратилъ въ Панагюрище единъ *забитинъ* (полицейски стражаръ; нѣщо такова като днешни-тѣ полицейски пристави въ нѣкои голѣми села или градовци, каквото е Етрополе, гдѣто сега има полицейски приставъ), който ужъ да управлява село-то, да пази миръ-тъ, редъ-тъ и да представлява власть-та. Освѣнъ до тогава служивши-тѣ 15 или 20 души *пандуре* (стражаре, бѫлгаре, мѣстни жители), притуриле се още 3—4 *сеймене* [69]) мохамедане, отъ които единъ-тъ задѫлжително трѣбваше да знае да чете и пише турски, защото служеше и за писаръ на забитина, понеже рѣдко се случваше щото тоя послѣдния да е писменъ. Писаръ-тъ се наричаше *моллà* (човѣкъ, знаѭщъ да чете и да пише). Както забитина, така и сеймене-тѣ повечето пѫти бѣхѫ помаци (бѫлгаре мохамедане), или арнауте мохамедане, а твърдѣ рѣдко — чисти турци. Тия послѣдни-тѣ макаръ и да се испращаха отъ Пловдивъ, нъ въ управително, сѫдебно и финанциално отношения Панагюрище напѫлно стана зависимо отъ татар-пазарджишкия мюдюрлукъ. Забитинъ-тъ, пандуре-тѣ и сеймене-тѣ живѣяхѫ въ *конака* [70]).

---

[68]) Забѣлѣжка 38 и 30-та записка въ кн. VI на Сборника, Науч. От., стр. 390, и „За вѫзраждание-то на бѫлгарщина-та въ Т.-Пазарджикъ, отъ И. Н.“, 1890 г., стр. 14.

[69]) *Сейменъ* или *Секбанъ* сѫ се наричале единъ пѫлкъ войници, вѫоръжени съ пушки, а слѣдъ унищожение-то на еничарско-то тѣло, види се, това название да е дадено на полицейски-тѣ стражаре, които подиръ устройство-то на вилаети-тѣ (1864—1866 год.) се прекмеиуваха на *заптиета,* или *джандаре.*

[70]) *Конакъ-тъ* (кѫща, въ която се помѣщаваше мѣстно-то управление) бѣше на високо и хубаво мѣсто; хубава староврѣмска и голѣма сграда на два ката (етажа); тя изгорѣ прѣди 37 години, та се построй една ужъ привврѣменна, доста малка, която трая до освобождение-то. Подиръ освобождение-то тя се растури, та бивше-то Источно-Румелийско Управление сѫгради на мѣсто-то двѣ сгради, отъ които въ една-та сега се помѣщава Околийско-то Управление, Ковчежничество-то и сѫдебний

Както казахъ, и прѣди и слѣдъ танзимата, до освобождение-то на страна-та, ето какво е било и бѣше управление-то на Панагюрище: До танзимата единъ *коджабашия*, а слѣдъ танзимата прѣименуванъ на *мухтар еввел* (забѣлѣжка 58), заедно съ единъ помощникъ и съ по-стари хора сѫ управлявале село-то. Коджабашия-та, напоконъ мухтар еввел, вѫобще, се наричаха *селски векиле* (намѣстници на власть-та, или пѫлномощници, представители на село-то прѣдъ нея). Само селски-тѣ векиле сѫ се явявале и отговаряле за всѣкаква селска работа прѣдъ воевода-та (Гаванозовци) до 1840 год., а отъ послѣ прѣдъ мюдюрина въ Т.-Пазарджикъ; тѣ внасяха сѫбрани-тѣ пари за данѫци-тѣ, представяха нужди-тѣ и оплаквания-та на население-то и тѣ, за всичко, бѣхѫ посрѣдници, каналъ за сношения-та, между султанови-тѣ представители и подданници-тѣ му. Единъ отъ селски-тѣ векиле се занимаваше съ управление-то и сѫдение-то (легки престѫпления, погрѣшки, и маловажни граждански спорове), заедно съ нѣкои отъ чорбаджие-тѣ, а другий, — исключително почти, съ данѫци-тѣ и всичко що се отнасяше до парични работи, за това той дѫржѣше и селски-тѣ тевтере, па и бирници-тѣ нему предаваха сѫбрани-тѣ пари [71]). — Власть-та на селски-тѣ векиле, въ управително и сѫдебно отношения, се простираше и вѫрху седемь-тѣ отъ незапомнени врѣмена привѫрзани кѫмъ Панагюрище села, на които то бѣше, — и сега е, — управително, сѫдебно, тѫрговско и духовно срѣдище. Тия села, расположени въ Срѣдна-Гора, около Панагюрище, въ видъ на полумѣсецъ, сѫ: Стрѣлецъ, Попинци, Бѫта, Баня, Мечка, Поибрене и Петричъ. Пѫрво-то и послѣдни-тѣ двѣ сѫ доста голѣмички села съ развити, истѫщени хора и богати тѫрговци.

Община-та (селский сѫвѣтъ) се сѫстоеше, — по обичай и по право, безъ избиране, — отъ еснафски-тѣ пѫрвомайсторе (начал-

приставъ, а въ друга-та — стражаре-тѣ. — Въ сѫщия дворъ обаче, у една стара сграда, се помѣщава и Градско-то Общинско Управление.

[71]) Както *кабзамале-тѣ* (бирници-тѣ) се избираха (забѣлѣжка 47), така и, споредъ останалия отъ незапомнени врѣмена обичай, *селски-тѣ векиле* се избираха, или преизбираха, отъ население-то всѣка година. Обаче всѣкога се пазѣше щото и двама-та да не сѫ само отъ мѣстность-та на лѣвия брѣгъ на рѣка-та, или отъ оная на дѣсния, ами единъ-тъ да е отъ пѫрва-та и другия отъ втора-та, — безъ да се глѣда кой отъ тѣхъ ще да е помощникъ и кой *коджабашия* или *мухтаринъ*. На това званично название никакъ се не обрѫщаше внимание и то не бѣше важно за хора-та, за това и на селски-тѣ векиле заплати-тѣ бѣхѫ равни, еднакви. Въ повечето случаи векиле-тѣ сами си се распорѣждаха кой отъ тѣхъ каква работа ще да вѫрши.

ници на сѫсловия-та на промишленници-тѣ или занаятчие-тѣ и земледѣлци-тѣ), отъ нѣкои по-стари почтенни и разбрани хора, отъ иконома (владишкий намѣстникъ) и отъ селски-тѣ векиле. Когато имаше да се разглѣдватъ и рѣшаватъ по-важни работи, особенно нѣкоя голѣма *давия* (сѫдба, процесъ), за нѣкои по-тежки престѫпления и по-важни граждански спорове, както и когато обвиняемий или длъжникъ-тъ е нѣкой чорбаджия, па и когато щѣхѫ да се главяватъ учители, освѣнъ общинаре-тѣ, викаха се нѣкои отъ по-стари-тѣ и по-опитни-тѣ чорбаджие. Разбира се, че бѣше немислимо да има предсѣдатель, който да води разисквания-та, прѣпирни-тѣ, защото, кой когато си искаше, говорѣше, макаръ и да говори другъ, ала всѣкога повече се слушаха чорбаджие-тѣ, като хора по-опитни, които ходиле по чуждина, та всичко видѣле и разбрале, за това все споредъ тѣхно-то мнѣние, много пѫти наложително, се даваше *карäръ* (заключение, рѣшение) на работа-та. Само по-важни-тѣ рѣшения, по каквато и да е работа, се записваха въ *черковна-та кондика*. За доказателства по сѫдение-то служеха книжя-та, ако страни-тѣ имаха такива, и свидѣтели, които бѣхѫ длъжни, подъ страхъ отъ тѣжѫкъ грѣхъ, да кажатъ сама-та истина: това щото знаятъ по работа-та. Имало е случаи, когато нѣкоя отъ страни-тѣ се е заклѣвала, че наистина има да взема, или че нема да дава, обаче на такѫвъ човѣкъ до много врѣме население-то глѣдаше съ лошо око и биваше като отлѫченъ отъ сѫжители-тѣ си. А пѫкъ когато се укажеше, че свидѣтели-тѣ не сѫ казале истина-та, наричаха ги, съ турски-тѣ рѣчи, *яланъ шахате* (лѫжесвидѣтели) и до извѣстно врѣме, — мѣсеци, или години, — не ги пущаха да влѣзватъ въ черкова и да се комкватъ. Прѣсѫждание-то бѣше свършено, безвъззивно. Просто и чисто се обаждаше на осѫдени-тѣ виновници на каква глоба или друго наказание сѫ подвъргнѫти, както и на длъжници-тѣ, че толкова и толкова пари трѣбва да заплатѭтъ, или да прѣдадѫтъ стоки, имоти на оногова, който ги иска. Щомъ не извърши това, понеже присѫди-тѣ, — ако може да се каже рѣчь-та *присѫда,* — както за престѫпления, така и за граждански искове, сѫ задължителни за страни-тѣ, които сѫ се сѫдиле, та никой не смѣеше да имъ се не подчини, векилинъ-тъ заповѣдва на забитина да направи потрѣбно-то, съ други думи, да испълни присѫда-та, като му я расскаже устно, и забитинъ-тъ вече знае що да върши чрѣзъ пандуре-тѣ или сеймене-тѣ [72]).

[72]) Наказания-та за кражби-тѣ и прѣлюбодѣйства-та се извършваха по слѣдующия начинъ: Всички-тѣ откраднати нѣща се натоваряха или зака-

На селски-тѣ векиле, на пандуре-тѣ, на протогере-тѣ и на други общински прислужници заплати-тѣ се плащаха отъ село-то (мѣстно-то население), а пакъ кабзамале-тѣ, колкото грошове сѫбереха, за заплата вземаха по половина пара на гроша. Заплати-тѣ на забитина и на сеймене-тѣ, испращани отъ Пловдивъ, както и ония на *кѫрагасѫ* (началникъ на стражаре-тѣ по друмове-тѣ и по гори-тѣ) и стражаре-тѣ му, се плащаха отъ хазна-та. До урѣждание-то на вилаети-тѣ и по-горѣ казанни-тѣ седемъ села даваха годишно по нѣколко грошове за векиле-тѣ и пандуре-тѣ. — Всичко до тука казано относително управление-то, сѫдение-то и сѫбирание-то данѫци-тѣ се почти подтвѫрдява отъ дописка-та въ вѣстникъ *Бѫлгария* (бр. 44, отъ 1863 год.), както и отъ по-

чаха по глава-та, по рамена-та и по грѫба на крадеца, когото единъ или двама пандуре развождаха по всички-тѣ улици низъ село-то, а дѣца-та слѣдъ и прѣдъ него вѫрвѫтъ и викатъ. Огвратително и жално бѣше да глѣда човѣкъ, когато една клетница, която откраднала единъ кóшеръ (съ пчели-тѣ), бѣ намазана съ медъ по лице-то, по глава-та рѫце-тѣ и по боси крака, лѣтно врѣме, нападната отъ всѣкакви мухи, да я развождатъ по улици-тѣ. Наказание-то за кражба на пари или на жива стока, бѣше затворъ въ тѫмно нечисто мѣсто, а по нѣкога нощe мѫчения и истезавания, додѣто се намѣри и повѫрне, или заплати, крадено-то, а слѣдъ това, пакъ нѣколко врѣме затворъ въ *хапсана-та* (тѫмница-та), споредъ виновность-та. Когато се свѫрши срока на затваряние-то, затворникъ-тъ се пуща и дава глоба: восѫкъ, или зехтинъ (дѫрвено масло), за черкова-та, или пѫкъ, ако престѫпление-то е било по-легко, — захаръ и кахве, за забитина. — Когато прелюбодѣяние-то е станало между мома и момче (момѫкъ, ергeнинъ), ако послѣдний не ще доброволно да се вѣнчее съ пѫрва-та, то насилственно завождатъ и двама-та въ черкова-та и ги вѣнчаватъ; отъ тамъ, прѣдводими отъ пандуре, сеймене, съ гайди и тѫпане, завождатъ ги въ дома на момѫка. А пакъ когато е станало (прелюбодѣяние-то) съ жена (оженена), нѣщо, което на-рѣдко се е случвало, тая послѣдня-та качваха на голо магаре, сѣдяща обѫрната кѫмъ задница-та му и дѫржаща опашка-та му, и прелюбодейцъ-тъ хваналъ магаре-то за юлара (главника), прѣдводими и послѣдвани отъ нѣколко пандуре и дѣца-та, викащецъ, развождаха ги по улици-тѣ. — По-малки-тѣ престѫпления, освѣнъ легко биение съ жилави вѫрбови прѫчки по задника или по крака-та (*на фáлага,* за която цѣль имаше нарочно приготвенно и едно орѫдие, въ което се туряха крака-та за да не шаватъ и да не ритѫтъ), наказваха се съ глоба, която се сѫстоеше тоже отъ нѣколко оки зехтинъ, или восѫкъ, за черкова-та. Още по-легки-тѣ, които на днешно врѣме не сѫ престѫпления, като: когато нѣкой пушилъ тютюнъ прѣдъ по-стари хора, прѣдъ нѣкой чорбаджия, или имъ прѣминалъ пѫтъ, или имъ не станалъ негдѣ нà-крака, или ги не поздравилъ, или за нѣщо ги не послушалъ, както и когато въ нетрѣзвенно (пияно) положение пияний е буйствувалъ или е обидилъ нѣкого, — за такива погрѣшки и непрѣдпазвания, всѐ пакъ,

койния В. Чолаковъ, съ това видоизмѣнение, че „село-то се управлява отъ единъ забитинъ, съ помощь-та на двама чорбаджие, нарѣчени векиле, които се избиратъ отъ община-та всѣка година и безъ които забитинъ-тъ нищо не е въ сила да рѣши“, та и другояче не можѣше да се каже, като се е печатала книжка-та му въ Цариградъ, алà всѐ пакъ се установява, че векиле-тѣ сѫ всичко вършиле, съ други думи, забитинъ-тъ е билъ само за лице, да се рѣче че има турчинъ, ужъ да глѣда що работѭтъ българе-тѣ, а въ сѫщность не е ималъ и упражнявалъ никаква власть.

Откакъ се урѣдихѫ вилаети-тѣ, татар-пазарджишкий мюдюримъ се прѣименува на *каймакаминъ* (намѣстникъ на окрѫженъ управитель, или подуправитель); подиръ двѣ или три години Пана-

освѣнъ легко биение — и то споредъ човѣка, — глоба-та бѣше захаръ и кахве, или тютюнъ, зарадъ забитина. Мнозина стари хора още знаятъ и помнѭтъ наказания-та за всѣко прѣстѫпление. — Убийци-тѣ се не преслѣдваха и не наказваха, ако потърпѣвша-та страна (родители, дѣца, мѫжъ или жена, на убито-то лице) не искаше да се накаже убиецa, ами го оставяше „отъ Бога да си намѣри; така било писано; немà като е отишла една душѫ, та ще са върне, ако са погуби и друга“; обаче злодѣецъ-тъ всѐ пакъ бѣше дълженъ да даде глоба нѣколко оки восѫкъ, или дървено масло, или дърва и въглища, или пари въ брой, за черкова-та или школьо-то, като сѫщоврѣменно му се напомняше, че, за да му се прости съвършенно грѣха, трѣбва да раздаде и милостиня на „потайни-тѣ сиромаси“ (бѣдни хора, които не ходѭтъ да просѭтъ). Само въ случаи-тѣ, когато се искаше „кръвь за кръвь,“ — да се накаже убиецъ-тъ съ смърть, нѣщо което рѣдко ставаше, работа-та се отнасяше въ Т.-Пазарджикъ прѣдъ *кадията* (сѫдия-та) и *меджлиша* (съвѣтъ-тъ), разбира се за случаи слѣдъ танзимата, защото по-прѣди такива работи е сѫдилъ санджакъ-бейя (войнишки главатаръ) и то откакъ векиле-тѣ му дадѭтъ *мазбатà* (писменно излагание обстоятелства-та на работа-та). Обаче такива виновници, като се държѣхѫ по нѣколко мѣсеци, или най-много една година въ зàтвора у Т.-Пазарджикъ, кадия-та и меджлисъ-тъ ги освобождаваха по сама-та проста причина, че *гявуринъ* (невѣрникъ) е убилъ тоже гявуринъ, та не щѭтъ да си мърсѭтъ рѫцѣ-тѣ съ кръвь-та му. Колкото и да бѣхѫ небрѣжни въ такива случаи, турски-тѣ сѫдии бѣхѫ много издирчиви и строги, когато е набѣдяванъ българинъ, че убилъ турчинъ. Набѣдений гявуринъ, много пѫти безъ никакви основателни доказателства, веднага биваше обѣсенъ или закланъ на моста възъ Марица. Това положение на работи-тѣ трая и продължавà се дори и слѣдъ урѣждание-то на вилаети-тѣ (1864—1866 год.), макаръ и да бѣше вече обнародванъ още прѣзъ 1857 год. турския законъ за наказания-та, който, до колкото не противорѣчи на основния ни законъ (конституция-та), и днесь е въ сила и дѣйствие у наша-та Държава. А пакъ, прѣди и слѣдъ танзимата, за намѣрени въ панагюрско-то землище трупове-тѣ на убити турци, татар-пазарджишки-тѣ власти макаръ и да сѫ искале глоба

гюрище, отъ село, стана *касабà* (градецъ), а панагюрский забитинъ се нарѣче *мюдюринъ* и сеймене-тѣ, — *забтиета* и *жандаре*, които всѐ пакъ се назначаваха и испращаха отъ пловдивския управитель, ала вече на мюдюрина се назначаваше особенъ *кетипинъ* (писаръ), а не молла, безъ да испжлнява и жандармска джлжность, както по-прѣди. Такива кетипе бѣхж, повечето, арменци отъ Пловдивъ. Сега подъ полицейско-то вѣдомство на панагюрския кжрагасж се оставиха още десеть близни села. Сжщоврѣменно въ Панагюрище се урѣди и *беледиè* (градски сжвѣтъ), на което четирма-та членове и прѣдсѣдатель-тъ бѣхж ужъ избираеми отъ население-то, ала, въ сжщность, всѣкога се избираха посочени-тѣ отъ пловдивския управитель лица. Приходи-тѣ на това учрѣждение при-

---

за кржвнина, село-то никога не имъ е давало такава, та много пжги сж се повдигале прѣпирни и работа-та се е отнасяла дори до Цариградъ, дѣто се свжршвала за въ полза на панагюрци. — До освобождение-то на страна-та немислимо бѣше въ Панагюрище щото и джщери-тѣ да диржтъ дѣлъ отъ наслѣдство, останало отъ родители-тѣ имъ. Когато, и то тврърдѣ рѣдко, — по внушение и подстрѣкавание отъ мжжа, сж се повдигале такива тжжби, община-та ги не разглѣдваше, а тжжителка-та бѣше прѣдмѣтъ на одумвание и присмивание на всѣкждѣ низъ село-то. Такава, волно и неволно, макаръ и „да е срамота на жена да ходи да са сжди,“ — не само при община-та, ами и при турци-тѣ, — се е отнасяла до кадия-та въ Т.-Пазарджикъ, ала едва-ли се е случвало щото нѣкоя да бжде удовлетворена, както щемъ да видимъ по-доле: прѣди всичко, ищца-та трѣбва да плати на кадия-та пжтни, дневни и за други разноски пари, та така да дойде той въ Панагюрище да ѝ разглѣда сждба-та, а освѣнъ тия, и *ре́симъ* (сждебни мита) за количество-то на пари-тѣ или стойность-та на имоти-тѣ, които иска. А като пристигне тука, кадия-та е хитжръ, та най-напрѣдъ се допитва до векиле-тѣ и чорбаджие-тѣ, иска мнѣнието имъ, па каквото му тия кажатъ и расправатъ, той така вжрши, защото „въ старò селò не бúва новъ законъ“. Въ случай, че кадия-та не послуша селски-тѣ пжрвенци, та разглѣда и сжди работа-та, тия послѣдни-тѣ скоро му се отплащаха, както си знаятъ, — съ сладки и раболѣпни, а по нѣкога и горчиви и остри *лакжрдии* (думи, разговори) съ пловдивския мютесарифинъ, — и той, кадия-та, веднага ставаше *азилъ* (уволняваше се). Когато по такжвъ начинъ не сполучваха, — поради фанатичество-то на мютесарифина, или по други причини, — то, като му се свжршеше срока (понеже кадии-тѣ се не држжѣхж повече отъ 18 мѣсеци на едно мѣсто), та го замѣсти другъ, чорбаджие-тѣ накарваха новия кадия да издаде другъ *илямъ* (рѣшение, присжда), съ който се унищожаваше пжрвия, издаденъ отъ прѣдшественника му, и се даваше право на по-прѣди осждена-та страна, само и само да не става *адѐтъ* (обичай) джщеря да дири бащино и майчино наслѣдство, когато има синове. Въ такжвъ случай на джщеря-та не оставаше друго, освѣнъ да отиде въ Цариградъ, та при Шеих-юл-Исляма да обтжжи втория

бираше татар-пазарджишко-то управление. Вмѣсто нѣкогашния селски съвѣтъ (община-та) се урѣди, или по-право, сжщий съвѣтъ се прѣименува *ихтиар меджлиси* (старѣйшински съвѣтъ), въ който пакъ участвуваха и двама-та векиле, понеже устройство-то на управление-то, сжбирание-то на данжци-тѣ и сждение-то пакъ си останаха сжщи-тѣ, прѣдишни-тѣ, до врѣме-то на русско-турска-та война (1877-1878 год.).

Г-нъ М. Дриновъ, който прѣзъ 1875 год. е дохождалъ тука, ето що казва за тогавашно-то управление въ Панагюрище: „Турска-та власть въ Панагюрище се представлява отъ мюдюринъ, при който се нахождатъ четери заптиета. Мюдюринъ-тъ управлява града и сжди съ помощь-та на народни-тѣ представители, които той, въ повечето случаи, самъ назначава. Обаче, при всѣка вжз-

илямъ, защото прѣдъ друго лице и мѣсто не може да се обтжжва кадийския илямъ, а пжкъ такова обтжжвание, като всѣкога бива послѣдвано съ тежки разноски и губение много врѣме, то и не ставаше, за това пакъ всичко се свършваше по воля-та и искание-то на чорбаджие-тѣ, пжрвенци-тѣ. Имало е добри братя, които сами, доброволно, сж отстжпяле на сестри-тѣ си по една часть отъ наслѣдство-то, останало отъ майка имъ, ала не и отъ онова отъ баща имъ. По причина на тоя *мѣстенъ законъ,* тука е обичай щото, когато се жени джщеря, родители-тѣ ѝ, колкото могатъ, даватъ ѝ много покжщнина и дрѣхи, съ които може да помине нѣколко години, нанизи и скжпоцѣнни нѣща, у които има такива, както и подаржци отъ жива стока (овце, или говеда), а така сжщо и земя (нива, ливада, садъ), защото слѣдъ смжрть-та имъ тя нема право да дири нищо отъ братя-та си. Не ще ни дума, че когато немаше мжжки чада, всичко-то наслѣдство оставаше на женски-тѣ. Тоя обичай още, въ голѣмъ размѣръ, и до днесь си го има въ Панагюрище. Тжжби отъ мжжки чеда за наслѣдство се допущаха, слушаха и разглѣждаха, дори и по представление (когато синъ-тъ, който е оставилъ дѣца, умрѣлъ прѣди баща си), ала вече въ тоя послѣдния случай се не слушаха нито векиле-тѣ, нито чорбаджие-тѣ, нито община-та, ами икономъ-тъ, а повечето пжти духовникъ-тъ, разрѣшаваше сждба-та съ кормчие-то, което е законъ, „написанъ отъ свети отци по Божие вджхновение,“ нъ всѐ пакъ се забравяха женски-тѣ чада, дори и когато тая книга се четеше; пазеше се да се не вжвожда обичай да наслѣдватъ и тѣ. — Най-сѣтне, щж да споменж и това, че слѣдъ смжрть-та на нѣкого, когато имаше непжлнолѣтни дѣца, въ Панагюрище не дохождаше кадия-та, както по други мѣста ставаше, да описва и да запечатва останали-тѣ отъ умрѣлия имоти, та да му се плащатъ извѣстни даждия, нито когато умрѣлий не е ималъ наслѣдници сж вземани имоти-тѣ му (освѣнъ земи-тѣ, и то ако не можехж да се скриятъ) за въ полза на хазна-та. Отъ такива имоти една часть се даваше на прѣживѣла-та сжпруга, а останала-та се записваше и ставаше имотъ принадлежащъ на черкова-та. Имоти-тѣ на непжлнолѣтни-тѣ, „доде порастжтъ“, се пазеха отъ близни-тѣ имъ роднини.

можность, народъ-тъ отбѣгва да се сѫди при мюдюрина, нъ се сѫди прѣдъ народния съвѣтъ, който се сѫстои отъ нѣколко свещенници и граждане, избирани отъ народа. Тоя съвѣтъ се грижи за поддържание-то на черкови-тѣ, училища-та и разглѣжда подлѣжащи-тѣ на черковния сѫдъ тѫжби; нъ той разглѣжда и почти всички-тѣ тѫжби на граждане-тѣ, които въ рѣдки случаи се отнасятъ къмъ турския сѫдъ. Панагюрци сѫ горди, ала честни и искренни хора. Турци-тѣ глѣдѫтъ на тѣхъ, като на сѫщи черногорци; така ги наричаше пловдивския мютесарифинъ. Панагюрци си сѫ заслужиле такава слава, защото се не оставятъ да ги обиждатъ турци-тѣ" [73]).

Слѣдъ освобождение-то на страна-та, освѣнъ споменѫти-тѣ седемь извѣстни села, като бидоха присѫединени къмъ Панагюрище 16 села, именно: Демирдишли, Яхларе, Масатларе, Елшица, Ерелия, Сарѫгйолъ, Лѣсичово, Кепелие, Караплие, Ферезлие, Юруци-тѣ,

---

[73]) Славянскій Сборникъ, Санктпетерсбургъ, 1877 год. — Тука щѫ забѣлѣжѫ, че като казва какво въ повечето случае мюдюринъ-тъ самъ назначавалъ народни-тѣ представители, макаръ и съ други думи, г. Дриновъ утвърждава, че членове-тѣ на градския съвѣтъ сѫ избирани по посочвание отъ висша-та власть, а пѫкъ погрѣшно е казалъ, че мюдюринъ-тъ „и сѫди", защото, — независимо отъ казвание-то на г-на Дринова, че народъ-тъ отбѣгва да се сѫди при мюдюрина, ами се сѫди при народния съвѣтъ, който разглѣжда и всички-тѣ тѫжби на граждане-тѣ, които въ рѣдки случаи се отнасятъ къмъ турския сѫдъ (както споменахъ и азъ въ 72-та забѣлѣжка), — както е извѣстно, званична-та турска сѫдебна власть въ онова врѣме принадлѣжеше на кадия-та и на меджлише-тѣ (съвѣтн) *хукукъ* (граждански), *тиджарѐтъ* (търговски) и *дженаѐтъ* (углавенъ, наказателенъ), отъ които въ първия и послѣдния всѐ пакъ участвуваше кадия-та (мохамеданския вѣрозаконенъ сѫдия). Всеизвѣстно е, че въ Панагюрище немаше нито кадия, нито казанни-тѣ три сѫдебни съвѣти, ами имаше съвѣтъ на община-та, или народенъ съвѣтъ, който разглѣждаше всички-тѣ спорове на панагюрци, както вече казахъ по-прѣди и за който г. Дриновъ споменува. Видѣхме, че рѣшения-та на панагюрския съвѣтъ бѣхѫ безвъззивни и задължителни за страни-тѣ; хора-та бѣхѫ си навикнале на тая нарѣдба отъ незапомнени врѣмена; тя бѣше святъ законъ за тѣхъ, а пѫкъ рѣшения-та на казанни-тѣ турски сѫдебни съвѣти подлѣжехѫ на обтъжвание. По заповѣдь на селския векилинъ, забитинъ-тъ, а напоконъ мюдюринъ-тъ, испълняваше рѣшения-та или присѫди-тѣ на панагюрския съвѣтъ, тогава когато ония на турски-тѣ сѫдебни съвѣти, до дѣто се не утвърдѣха отъ каймакамина, или мютесарифина, или валия-та, не можѣхѫ да се турѫтъ въ испълнение. Щѫ притурѫ още, че подиръ учрѣждение-то на Българска-та Екзархия, съгласно съ уставъ-тъ ѝ, народний съвѣтъ неможѣше вече да разглѣдва подлѣжащи-тѣ на черковния сѫдъ тѫжби, погрѣшно казано отъ г. Дринова.

Джумая, Щжрково, Абдуларе, Душанци и Лжжане, образува се *кантонъ* (околия), съ главенъ градъ Панагюрище. Кантонъ-тъ захвана да се управлява по установения отъ дѣйствуващи-тѣ закони редъ. Управление-то му се вжзложи на околийския началникъ; сждебна-та власть — на околийския сждникъ, съ сждебни-тѣ засѣдатели; парични-тѣ работи — на финансови-тѣ службаше и на мѣстно-то ковчежничество, а чисто мѣстни-тѣ, градски работи, — на мѣстно-то общинско управление, на чело съ кмета.

Подиръ сждинение-то на Источна Румелия съ Сѣверна Бжлгария (въ 1885 г.), по сила-та на единъ законъ, отъ 1-й Януария 1890 год. села-та Душанци и Лжжане, които и въ турско врѣме бѣхж въ златишка-та околия, бидохж присждинени кжмъ Пирдопска-та Околия (по-прѣди златишка), а Щжрково и Абдуларе — кжмъ Татаръ-пазарджишка-та, вмѣсто които кжмъ Панагюрска-та Околия биде присждинено само село-то Калагларе, и така, освѣнъ града Панагюрище, споредъ изброяване-то на 1-й Януарий 1888 год., съ 8,757 жители бжлгаре, православни, съ исключение на нѣколко протестантски домородства, Панагюрска-та Околия сега се сжстои отъ 20 села, както щж ги опишж по-сѣтне, съ 14 селски общини, които иматъ 18,878 жители [74]). Подиръ сждинение-то,

[74]) Прѣзъ 1819 год., както вече видѣхме, попъ Константинъ казва, че сж биле около 600 кжщи (домородства); прѣзъ 1843 година Фотиновъ ги вжскачва на 1000 домородства, а Илиевичь — до 4000 жители; въ дописка-та въ в. *Бжлгария* отъ 1863 год. е казано, че има до 3000 домородства, обаче това трѣбва да е погрѣшно напечатано, защото никой не знае и не помни да е имало Панагюрище толкова многобройно население. Прѣзъ 1865 год. Чолаковъ казва, че въ врѣме-то на кжрджалие-тѣ, много по-рано отъ попъ Константина, село-то имало до 800 кжщи, отъ които половина-та сж биле изгорѣни, обаче когато е писалъ прѣзъ 1866 год., жители-тѣ биле до 7000, а домове-тѣ — до 1500, па и Захариевъ прѣзъ 1870 година казва, че кжщи-тѣ сж 1500. Въ описание-то въ в. *Денъ* отъ 1876 година сж показани до 2500 домородства, а жители отъ 8 до 10 хиледи души. Въ статия-та, обнародвана въ Сборника *Родное Племя* (Москва, 1877 год., Книга 2), е казано, че домородства-та сж 2000, а жители-тѣ около 10 хиледи души. Споредъ источно-румелийско-то изброяване прѣзъ 1880 година, кжщи-тѣ сж 1694 съ 8426 жители. — Трѣбва още да се има прѣдъ видъ, че въ врѣме на вжзстание-то сж загинале близо около 500-600 души, а слѣдъ освобождение-то много домородства се прѣселиха въ Пловдивъ и въ Срѣдецъ. — Печатание-то на тая книга бѣше се започнало, когато се обнародва число-то на население-то въ Бжлгарското Княжество, споредъ прѣброяване-то на 1-й Януария 1893 година. Споредъ това послѣдно-то прѣброяване, въ Панагюрска-та Околия има 14426 мжже и 14859 жени, всичко 29285 души, включително съ града

кантонъ-тъ се прѣименува на *околия* и, като се введе Закона за устройство-то на сѫдилища-та въ Бѫлгария (отъ 1880 год.), околийский сѫдникъ стана *Мировий Сѫдия*, който вече самъ разглѣдва и рѣшава сѫдби-тѣ, безъ сѫдебни засѣдатели.

5.

Въ Панагюрище има три черкови: Свети Теодоръ, Вѫведение въ храмъ Света Богородица и Свети Георгий. Г-нъ Иречекъ казва: „Най-стара-та сграда е черковица-та Св. Теодоръ, която отъ 1876 год. стои като развалина. Тя е сѫградена отъ камикъ и греди въ видъ на четверожгѫлникъ, въ сѫвсѣмъ скромнички размѣри. Въ стѣни-тѣ ѝ е имало праздни гѫрнета, или стомни съ тѣсни отводи, каквито нарочно се туряха за по-добѫръ звукъ и въ стари западни черкови и въ кубета-та на турски джамии. Никой не помни кога е била сѫградена тая старина. На вѫншна-та стѣна, на дѣсно отъ врати-тѣ, чете се крайя на нѣкакѫвъ надписъ: **ΔΙΟΝΗϹΙΑ**, може би име на нѣкой владика. Букви-тѣ сѫ голѣми и сѫставени отъ тѫнки керпиче по сѫщия начинъ, както надписа на Хреля (1335 год.) вѫрху пирга на рилския монастиръ. До сама-та тая черковица е сѫградена голѣма-та черкова Вѫведение Пресветия Богородици отъ 1818 год. Има още една голѣма черкова Свети Георги отъ 1856-1860 год., съ видни слѣди отъ топови гюллета отъ врѣме-то на вѫзстание-то. Тогава турци-тѣ бомбардираха Панагюрищё, изгориха и осквѫрниха черкови-тѣ и училищата, и подпалиха всички-тѣ по-лични кѫщи, на които още стоѭтъ развалени-тѣ стѣни. Рѫкописи сѫ се преписвале и пазиле, та ги е имало много, додѣто вѫзстание-то въ 1876 год. съ катастрофи-тѣ си е принесло пагуби и за тѣхъ. Тогава пропаднаха и много стари рѫкописи, които се пазеха въ черкови-тѣ и въ читалище-то; само нѣколко сѫ уцѣлеле у г-на Дринова, който прѣди вѫзстание-то бѣше ги взелъ съ себѣ-си да ги изучи. Литургия-та се четеше по бѫлгарски рѫкописания до 1820 год., отъ когато сѫ наченале да употрѣбяватъ русски-тѣ печатни черковни книги.

Панагюрище, а собственно въ градъ-тъ Панагюрище има 9003 жители. — Прочее, въ продѫлжение на 5 години, намножиле сѫ се 246 души.

Грѫцки се пѣяло въ врѣме на грѫцко-то черковно владичество, само по нѣкогажъ, отъ една страна въ черкова“ 75).

Кѫмъ тия хубави бѣлѣжки на г-на Иречека, азъ щѫ да притурѭ още нѣколко. Наистина, че никой не помни и незнае кога е сѫградена черкова-та Св. Теодоръ, нито по предание се приказва нѣщо за нея, обаче, по направа-та, градежъ-тъ си, тая черкова трѣбва да е била сѫградена прѣди 250—300 години и то вѫзъ нѣкакви стари основи, както се указа и при послѣдно-то ѝ поправяние. Когато, за послѣденъ пѫть, презъ 1808 или 1809 год., кѫрджалие-тѣ нападнале Панагюрище (това е било въ врѣме на русско-турска-та война, когато и панагюрци ходиле съ Гаванозоглу въ Шуменъ), тѣ, между друго, обрале и черкова-та, като се опитале и да я изгорѫтъ и растурѫтъ, ала не успѣле; само една малка часть откѫмъ югозападна-та ѝ страна растуриле, или изгориле 76). Развалена-та страна на-скоро била поправена и черкова-та

---

75) За черкова-та Св. Теодоръ не е споменѫто нито въ земеописания-та на Илиевича и Фотинова, отъ 1843 год., нито въ обнародвана-та въ вѣстникъ *Бѫлгария* дописка, нито въ описание-то на Панагюрище отъ Чолакова отъ 1866 год., както и въ описание-то на Татар-Пазарджишка-та каза отъ Захариева отъ 1870 год., нито пѫкъ въ описание-то въ вѣстникъ *День* отъ 1876 година. Види се, че не е споменувано за тая черкова, защото бѣше стара, вехта и малка.

76) *Кѫрджалие-тѣ*, а напоконъ *делибашие-тѣ*, сѫ минували три-четири пѫти прѣзъ Панагюрище въ голѣмъ брой. Както едни-тѣ, така и други-тѣ сѫ грабиле и опустошавале не само въ чисто-бѫлгарски, ами и въ турски, и въ смѣсени съ турци и други народности градове и села. Кѫрджалие-тѣ сѫ азиатски турци, нарѣчени *даали*, нѣкога прѣселени отъ Малка Азия и заселени по край рѣка-та Арда въ Хасковско Окрѫжие. Тѣ сѫ повече отъ триста села, на които е срѣдище село-то *Кѫрджали*, на лѣвия брѣгъ на рѣка Арда. Както е извѣстно, въ това село бѣше и сѣдалище-то на началника на кѫрджалийска-та околия, прѣди сѫединение-то, а слѣдъ 1885 год. цѣла-та кѫрджалийска околия, съ една часть отъ харманлийска-та, мина пакъ въ Турско. Напрѣдъ наши-тѣ прѣдѣли бѣхѫ около 16 часа далече отъ турски-тѣ, а сега сѫ едвамъ два или три часа. Покойний Раковски е писалъ за кѫрджалие-тѣ въ *Горский Пѫтникъ*, 1857 год., стр. 279—284. За кѫрджалие-тѣ е писалъ и г-нъ Заимовъ въ издаваемо-то се у Срѣдецъ мѣсечно литературно списание *Денница*, Книжка 9, отъ 1891 год., стр. 390 до 400. Кѫрджалие-тѣ носѫтъ название-то си отъ село-то Кѫрджали, отъ което е билъ и главатаръ-тъ имъ Еминъ ага. Споредъ Раковски, турска-та рѣчь *кѫрджали* значи *скитникъ по поле-то*, но по-добрѣ, мислѭ, *по гори-тѣ* и по друмове-тѣ. Макаръ и да сѫ се появиле най-напрѣдъ въ хасковско-то окрѫжие, кѫрджалие-тѣ сѫ буйствували и разбойничествували и въ нѣкои мѣста отвѫдъ Родопа — кѫдѣ драмско, неврокопско и другадѣ нататакъ. — А пакъ *делибашие-тѣ*

се осветила изново отъ Дионисия Агатоникийски, епископъ на филипополския митрополитъ. Прѣди възстание-то, отъ дѣсна страна надъ врата-та на тая черкова, именно на поправена-та отъ къмъ западъ страна, имаше надписъ съ голѣми червени букви отъ керпиче, както казва и г-нъ К. Иречекъ, вградени въ стѣна-та, —

сж били единъ видъ ужъ доброволни войници конници, отъ разни страни на Азиатска Турция, смѣсь отъ мохамедански народности, но повечето кюрди и зейбеци. Тѣ сж нарѣчени така отъ турски-тѣ рѣчи *делй,* — лудъ, и *башъ,* — глава, — луда глава *делйбашъ,* — лудоглавъ, множествено *делибашилàръ,* лудоглáви, въ смисълъ на юнаци, страшни, дързостни. Делибашие-тѣ минували въ Европа въ военно врѣме, но много пжти и въ мирно врѣме ходиле по села-та и градове-тѣ да ги хранатъ. Като минували въ Европа, къмъ тѣхъ се присъединявале и други още готовановци, разбойници и всѣкакви нехранимайковци и недоволници, па отъ кждѣто заминували, защото ужъ отивале на война, до колкото сж могле, грабиле. Ако негдѣ имъ се противило население-то, въ случай че надвиягъ, никого и нищо не пожалвале, всичко опустошавале, всичко на прахъ и пепелъ преобръщале. Мнозина хора, които, по приказвание отъ бащи-тѣ си, сж запомниле нѣщо за кърджалие-тѣ, а пакъ сами сж видвале делибашие-тѣ, казватъ, че и между първи-тѣ и между послѣдни-тѣ имало християне, бжлгаре, „ала сѐ турски хоратиле, да се непознаватъ; делибашие-тѣ сж биле по-харни отъ кърджалие-тѣ, ами само това имъ било лошо-то, чи зимале *диш-хакж*“ (заплата за зжби-тѣ си, защото ѣле и пиле). Делибашие-тѣ носиле високи калпаци отъ черно сукно, или отъ кримски агнешки кожи. Кърджалие-тѣ сж правиле много пакости въ Панагюрище; по едно врѣме половина-та отъ село-то направиле на прахъ и пепелъ; поради тѣхъ много хора сж пропждиле, та живѣеле въ колиби по гори-тѣ; еднаждъ хора-та се скриле и запазиле отъ кърджалие-тѣ въ единъ долъ, който сега се нарича „Честитъ Долъ“. Чолаковъ казва, че кърджалийско-то врѣме се простирало 12 години, а делибашкйско-то около 10—15 години, обаче, споредъ казванне-то на стари хора и споредъ писано-то за кърджилие-тѣ въ *Денница,* тия врѣмена сж се простирале повече и това е истина, като се има прѣдъ видъ, че кърджалие-тѣ сж се появили во врѣме-то на султанъ Селимъ 3-й (1792 год. и довършени сж биле прѣзъ 1810-1812 г.), а подиръ тѣхъ се появиле делибашие-тѣ, на които султанъ Махмудъ 2-й унищожилъ *оджака* (около 1835-1838 год.). — Освѣнъ казвание-то на стари-тѣ хора, че между кърджалие-тѣ и делибашие-тѣ имало и бжлгаре, обстоятелство, което се подтвърдява и отъ статия-та въ *Денница,* по отношение къмъ кърджалие-тѣ, тукъ се пѣятъ много и разни пѣсни, отъ които се вижда какво и между едни-тѣ и между други-тѣ е имало панагюрци. Въ Панагюрище и до-сега сжществува голѣмо-то домородство *Делибашови.* Спорѣдъ прѣдание-то, панагюрецъ-тъ Иванъ Папазоглу, на когото още се пѣе пѣсень-та въ врѣме на жътва, като сполучилъ да побѣгне изъ тъмница-та, у която го затвориле селски-тѣ векиле на-прáвина (безъ да е билъ виноватъ), отишълъ та станълъ кърджалия, па довелъ въ

ДІОНИСІА АГАѲОНИКІИСКІИ. Отъ тоя надписъ, слѣдъ вѫзстание-то, бѣше останало само име-то ДІОНИСІА обаче, когато прѣди двѣ години се поднови черкова-та, като се растури сѫвѫршенно пукната-та стѣна, заедно съ нея се растури и изгуби показанния отъ г-нъ Иречека остатѫкъ отъ надписа.

Панагюрище кѫрджалие-тѣ, които истрѣпале хора-та и изгориле село-то. Най-сѣтне той билъ убитъ, когато вече се покаялъ и вѫрнялъ у дома си съ много пари. Отъ Иванъ Папазоглу има останалъ още и до сега живъ внукъ, именуемъ Иванъ, около 50—55 годишенъ човѣкъ, който е зидаринъ. Отъ друга пѣсень се вижда, че като попитале нѣкого-си Стояна, който на младость билъ сиромахъ, защо на старость станалъ джелепинъ, тежѫкъ тѫрговецъ, той отговорилъ, че додѣто билъ ергенинъ, ходилъ кѫрджалия, билъ золумджия, много хора расплакалъ, тежки гряхове сторилъ зарадъ имане-то, което спечелилъ, ала като се вѫрналъ у дома си и се оженилъ, Богъ му далъ седемь чеда, разоралъ нивя широки, напѫлнилъ седемь хамбаре съ белȁ ченица, па кога настанала гладна година, на сиромаси-тѣ харизвалъ, на срядна рѫка хора заималъ, а на богати-тѣ продаватъ едно кило за жѫлтица костадинка. Другъ панагюрецъ, Карадимо, станалъ делибашия поради нѣкои домашни нещастия. По едно врѣме се вѫрналъ въ Панагюрище заедно съ нѣкои отъ другаре-тѣ си, турци и бѫлгаре, да се ожени за Ружа или Ружка. Вдигнала се тежка свадба: турци биле девере, стари делие сватове, а христиене кумове, па ги вѣнчалъ новъ запопенъ попъ, попъ Недѣлйо, който по-рано билъ кѫрджалия. Домородства-та на Карадимо и Ружка, както и онова на попъ Недѣлйо още сѫществуватъ въ Панагюрище, представляеми отъ внуци-тѣ и правнуци-тѣ имъ. Карадимово-то и Ружкино-то доморододство носи, имена-та имъ, — има два прякоре: *Димáнови* и *Ружини*, или *Ружáйкини*. Двама отъ синове-тѣ имъ, Иванъ и Киро, и единъ внукъ, Димо, загинаха въ вѫзстание-то, а́ другий имъ синъ, Петръ, се помина прѣди 5-6 години. Откакъ се прибралъ и задомилъ, Карадимо се захваналъ тукъ на работа, можялъ да закрѣпи останала-та му часть отъ бащиния си имотъ и го намножилъ. Той билъ около 50-годишенъ, когато го избрале за селски векилинъ. Еднаждъ, когато го билъ повикалъ Махмудъ Гаванозоглу въ Т.-Пазарджикъ, като го служилъ кахве, на завръщание-то си въ Панагюрище, Карадимо умрѣлъ по пѫтя, та тука мѫртавъ го донесле. — (Както видѣхме по-горѣ, кѫрджалия-та Иванъ Папазоглу билъ убитъ, а пакъ делибашия-та Карадимо—утровенъ, и то слѣдъ като се вече прибрале у дома си). — Попъ-тъ „Недѣлйо *Докузáнъ* въ млади-тѣ си години ходилъ кѫрджалия, та като се прибралъ, оженилъ са, задомилъ са и опопилъ са, за да му се простѫтъ грѣхове-тѣ. Той знаялъ дѫлбока книга, та се прѣпиралъ и съ духовници-тѣ.“ Види се, че наскоро слѣдъ запопвание-то му се е случило да вѣнчее Карадимо съ Ружка. За душа-та си, попъ Недѣлйо е сѫградилъ една голѣма и хубава по врѣме-то си чешма, която и до-сега сѫществува въ Панагюрище край марешка-та рѣка и се нарича *Попъ Недѣлйова-та чюшмѫ.*

Черкова-та Въведение въ Храма Св. Богородица, прилѣпена откъмъ сѣверна-та си страна до южни-тѣ стѣни на черкова-та Св. Теодоръ, била захваната да се гради прѣзъ 1818 год. и е свършена слѣдъ 4—5 години. Тя е осветена тоже отъ споменѫтия епископъ Дионисий, който ималъ сѣдалище-то си въ Татар-Пазарджикъ [77]). Тя бѣше сѫградена подобно на оная въ Хилиандарска-та обитель на Света Гора (Атонъ); кроежъ-тъ ѝ е билъ даденъ отъ находящия се тогава въ Панагюрище хилиандарски дудуховникъ-таксидиотинъ. Тя бѣше много ягка, голѣма и хубава черкова; едва ли въ онова врѣме турци-тѣ сѫ позволявале да се градѫтъ и да се намиратъ такива черкови въ градове-тѣ и села-та у Турска-та Държава. Майсторъ-тъ (инжинеринъ и архитектъ) и работници-тѣ, които сѫ я градиле, биле отъ Брацигово (българско село въ Татар-Пазарджишка-та Околия), а икони-тѣ и изображения-та по сводове-тѣ и стѣни-тѣ ѝ, цѣли вѫтрѣ, бѣхѫ писани отъ Самоковци-иконописци.

Черкова-та Свети Георги, въ махала-та Марешъ, се започна прѣзъ 1856 и се свърши прѣзъ 1860 год., когато се освети отъ Иларионъ Левкийский [78]), тоже епископъ на филипополския (гръцки) митрополитъ, за 6,000 гроша (1,200 лева), освѣнъ платени-тѣ му пѫтни разноски и доброволни-тѣ подаръци отъ благочестиви-тѣ християне. И тя бѣше ягка, голѣма и хубава черкова, подобна на оная въ Срѣдецъ (Света Недѣля, или както сега я наричатъ — Свети Кралъ).

---

[77]) Епископъ-тъ Дионисий е билъ „родомъ българинъ, споредъ Захариева, отъ село Мелекхатунъ, $1^1/_4$ часъ далече отъ Т.-Пазарджикъ; той не билъ високоученъ, нъ билъ ученолюбивъ и ревнивъ за народно-то просвѣщение; той нужда ради служилъ смѣсено български и гръцки, но всѣкога поучавалъ християне-тѣ и приказвалъ слово Божие на български. Той се упокоилъ въ 1827 год.“ (Описание на Т.-Пазард. казà, 1870 год., стр. 34, 51 и 52). Дионисий починалъ въ голѣма старость и слѣдъ него филипополски-тѣ митрополити не сѫ вече оставяле епископъ въ Т.-Пазарджикъ. Додѣто билъ живъ Дионисия, татар-пазарджишки-тѣ деребейове Гаванозовци не сѫ допущале филипополския митрополитъ да ходи низъ владовища-та имъ. Особенно Асанъ бей, който обичалъ българе-тѣ, билъ покровителствувалъ Дионисия, като българинъ, а митрополитъ-тъ мразялъ, види се, по политически причини (Записки, 14, 16 и 19, на стр. 383 и 385 въ Сборника, кн. VI).

[78]) Иларионъ бѣше отъ българско потекло, роденъ въ българско-то село Радилово (Татар-Пазарджишка Околия). Откакъ се младъ покалугерилъ въ нѣкой светогорски монастиръ, старецъ-тъ му го испратилъ да се учи въ гръцко-то богословско училище на островъ Халки, при Цариградъ, когато покойний Неофитъ Рилски билъ преподаватель въ

Както казва и г. Иречекъ, въ врѣме на вѫзстание-то пѫрки-тѣ двѣ бидохѫ изгорени и растурени, та останаха само основи-тѣ и нѣкои отъ стѣни-тѣ имъ, а на тая послѣдня-та, Свети Георги, само вѫтрѣшность-та изгорѣ и до нѣкѫдѣ се растури покривъ-тъ й. Обаче още на друга-та година слѣдъ вѫзстание-то [79]),

това училище на черковно-бѫлгарския езикъ. Иларионъ бѣше около 40 годищенъ човѣкъ; всѣкога служеше литургия на черковно-бѫлгарския езикъ; говореше, четеше и пишеше, като всѣкой бѫлгаринъ, ала по работи-тѣ си бѣше повече фанариотинъ и отъ самия патриархъ. Макаръ въ много села хора-та да си имаха потрѣбни-тѣ за въ черкови-тѣ имъ апостоли и евангелия, преосвещенний или боголюбивий Иларионъ имъ продаваше по 2 и по 3 турски лири всѣка една книга отъ апостоли-тѣ и евангелия-та, които бѣше напечаталъ Александръ (Ст. Б. Екзархъ.

[79]) Въ издаваемия се у Цариградъ вѣстникъ *Зорница* (брой 35, отъ 1890 год.) единъ пѫтникъ, между друго, пише за Панагюрище: „Отъ числото на крѫчми-тѣ, човѣкъ може да си сѫстави понятие — и то право — че тука население-то не е предадено толкова на пиение, както въ други околийски градове. Тоже и набожность-та на тукашното население стои доста високо отъ много градове. Като доказателство на това служѫтъ 15-тѣ оброчища, които сѫ около града. Едно отъ най важни-тѣ оброчища, което се намира тука, превѫсходствува други-тѣ богомолни мѣста и то носи име-то *Оборище*. Превѫсходствува, защото на горни-тѣ оброчища сѫ се обричале и колиле жѫртви отъ животни, а на послѣдно-то въ старп-тѣ врѣмена е била обричана човѣшка крѫвь! . . . . . Панагюрище въ много нѣща надминува други-тѣ околийски градове, напримѣръ, въ отношение кѫмъ нравственность-та, набожность-та, трудолюбие-то и пр.“ — Азъ щѫ притурѫ, че на тая сѫщата мѣстность, Оборище, за която споменѫхъ и въ 35-та забѣлѣжка, въ нови-тѣ врѣмена е рѣшавано да се пролива човѣшка крѫвь за освобождение отъ човѣшко робство. На Оборище се сѫбра и тамъ трая отъ 14 и до 16-й оприлия 1876 год, народно-то сѫбрание отъ 4-я Революционенъ Окрѫгъ, на който срѣдище бѣше Панагюрище; на тая мѣстность се избра комисия, която „да замине за Панагюрище и тамъ да се занимае съ изработвание-то уставъ-тъ и программа-та на вѫзстанието, както и да опредѣли деня, въ който ще да избухне бунтъ-тъ“ (Записки на З. Стояновъ, Томъ I, отъ 1884 год., стр. 390, 404 и 410), обаче, поради показани-тѣ причини въ спомената-та 35 забѣлѣжка, избухна прѣдиврѣменно, — на 20-й Априлия 1876 год. — Половина-та отъ мѣстность-та Оборище, което се намира въ Срѣдна Гора, а не въ Стара Планина, както нѣкои погрѣшно мислѭтъ и казватъ, влиза въ панагюрско-то землище, а друга-та половина, — въ онова на село Мечка; раздѣля се отъ една малка рѣкица или долъ. — Не ще е излишно да притурѫ още, че въ сѫщия Томъ I-й на записки-тѣ си, стр. 168, покойний З. Стояновъ е казалъ, че „нема отчаяни пияници въ чисто бѫлгарско-то село Панагюрище, тука не сѫществуватъ мрачни вертепи крѫчми; трудолюбиво-то Панагюрище още не е родило ге-

прѣди всичко се захвана поправяние-то и подновяване-то на черкови-тѣ, отъ които Св. Теодоръ и Св. Георги се съвършенно поправиха, а Въведение Св. Богородица въ храма приврѣменно се поправи съ простъ градежъ. Колкото пъкъ се отнася за срутени-тѣ мостове и развалени-тѣ чешми, направени нѣкога отъ добросторци хора, тепърва ще се мисли за тѣхъ, макаръ че повече-то отъ сами-тѣ черковостроители захванаха да се нуждаятъ за вода и да си я доставятъ отъ далечни мѣста, а пъкъ когато дотече Луда Яна да нема отъ гдѣ да се мине.

Има още стари хора, които си припомнюватъ когато въ двѣ-тѣ черкови (Св. Теодоръ и Въведение въ храма Св. Богородица) се чело на ръкописни български книги, ала сега едва-ли се намира парче отъ такива[80]). И азъ помнѭ, когато се употрѣбяваха

рои за послѣдни-тѣ тия завѣдѣния". И, дѣйствително, набожность-та, трудолюбие-то и трезвенность-та на панагюрци, сѫ рѣдкость.

[80]) Дирилъ сѫмъ да найдѫ нѣкоя ръкописна книга, та едва у Хаджи-Анастасови, стара кѫща, нѣкога-си богаташка и чорбаджийска, между разни гръцки, турски, и тогава съврѣменни български и черковни книги, намѣрихъ единъ листецъ, окъсанъ по краища-та, отъ дебела гладка хартия, която може да е отъ крайя на 18, или отъ начало-то на тоя вѣкъ. Отъ една-та страница на тоя листецъ можахъ да препишѫ слѣдующе-то: Сѹдѝ сѝротѹ ѝ смирéнѹ, да не прилóжитъ къ томѹ̀ величáтиса чьловѣкъ на землѝ. Ꙗ҆ко сѹдїи предстоѧщѹ попецыса дѹшѐ, ѝ стрáшнаго дьнѐ чáсъ помышлѧй: сѹ́дъ бо̀ немѝлостивъ ѐстъ, не сътвóршимъ мѝлости. Възопїй ѹ҆бо Хр҇тѹ Бóгѹ: сьрдцевѣ́дче, сгрѣшѝхъ, прéжде дáже не ѿсѹ́диши, вѝждь смирéнїе мóе, ѝ спасѝ ѝ помѝлѹй мѧ̀. Нѣколко редове не могѫтъ да се четѫтъ, заличени отъ измокрюване, слѣдъ които пакъ се чете: О҆во Бг҇а слáвитъ с аг҇глы в кѹ́пѣ, ѝ превьзноситъ, ѝ вьспѣвáтъ велѝкимъ глáсомъ ѝ аг҇глы подражáетъ: О҆вогда бѣ́сы кленéтъ ѝ прогонѧ́етъ. На друга-та страница се прочетоха тия редове: Е҆дѝнъ день живóта нáшегѡ, ꙗ҆ко тысѧща лѣ́тъ, а҆ тысѧща лѣ́тъ, ꙗкѡ е҆дѝнъ дéнь. Свѣ́тъ той врѣменнїй, а҆ко кóло врьтѝса. Днéсь слн҇це, а҆ ѹ҆тре тьмно, ѝ дóждъ, ѝ снѣ́гъ. Днéсь пѝрове, весéлїѧ ѝ свáдбы, а҆ оутрѣ плачь ѝ сѣ́тованїе. Каква е била тая книга, не можѣхъ да разберѫ. А пъкъ въ кѫща-та на попъ Никола Чорбаджи-Райковъ Матановъ (починалъ прѣзъ 1865 г.), намѣрихъ една книга съ заглавие: Божéственна слѹ́жба Златоѹ́стагѡ и Поѹчéнїе какъ їерей и дїáконъ слѹжéнїе въ цéрковь да свьршаетъ и да приготóвѧтса въ священнодѣ́йствѹ. Его по единъ откѫслекъ и отъ двѣ-тѣ части на тая книга: а) Ѡ благорастворéнїи вóздѹховъ, ѡ изобѝлїи плодѡвъ зéмнихъ

въ черкова-та „Вжведение въ храма Св. Богородица“ нѣкои ржкописни книги, като Часословъ, Послѣдованіе вечерно, утрѣнно, усопшихъ и други още нѣкои такива части отъ общи-тѣ служебници и мѣсечници (минеи). Макаръ и да бѣха замѣстени по-сѣтне съ съ печатанитѣ въ Русия, тия книги се пазеха въ черкова-та дори до вжзстание-то. Пожари-тѣ въ вжзстание-то сж истрѣбиле всички стари спомeници, — ржкописни книги на кожа и на хартия, находивши се въ скривалище-то на черкова-та Св. Богородица, отъ дѣто нѣкои бѣхж пренесени въ училищна-та книжница и у много други хора. Освѣнъ това, и прѣди вжзстание-то сж изнесени изъ Панагюрище много стари ржкописни книги. Освѣнъ монети-тѣ, за които споменжхъ въ 10-та забѣлѣжка, покойний В. Априловъ е взелъ отъ Хаджи-Кирилъ, отъ други нѣкои чорбаджие и отъ черкова-та Св. Богородица много и разни книги, писани на кожа. Тоже и покойний В. Чолаковъ взелъ такива книги отъ черкова-та и отъ нѣкои хора, безъ да се знае и до-сега що ги е сторилъ и гдѣ се намиратъ. А колкото за ржкописи-тѣ, за които споменува г. Иречекъ, че ги взелъ г. Дриновъ, ето що казва самъ тоя послѣдния: „При голѣмо-то мжжко школйо сжществуваше библиотека, която имаше до 2000 томове бжлгарски и русски книги. Въ тая библиотека азъ намѣрихъ около 15 сжрбски и бжлгарски ржкописи, отъ които нѣкои се отнасятъ кжмъ 14 вѣкъ. Отъ тия ржкописи особенно ме заинтересува единъ сборникъ, който, съ позволение-то на граждане-тѣ, взехъ съ себе-си и слѣдъ врѣме да имъ го повжрна. Благодарство на това обстоятелство, тоя паметникъ, който се пахожда и до-сега у мене, избѣгна участь-та, постигнала останали-тѣ панагюрски ржкописи: както тѣ, всички-тѣ, така и всичка-та библиотека, изгорѣхж заедно съ школйо-то което тур-

---

и врѣменехъ мирнихъ, Господу да помолимса. Ликъ: Господи помилуй. Ѡ плавающихъ, путешествующихъ, недугующихъ, страждущихъ, плѣнєнихъ, и ѡ спасєніи ихъ, Господу да помолимса. Ликъ: Господи помилуй. Ѡ мирѣ всего міра, благосостоянии светихъ Божїихъ церквей, и соединеніи всѣхъ, Господу да помолимса. Ѡ избавитиса намъ ωтъ всякїя скорби, гнѣва и нужди, Господу да помолимса. б) Въ благодатномъ законѣ Спасителя нашего Іисуса Христа, Света Церковь има седемъ таинства: крещеніе, миропомазаніе, причащеніе сїесть комка, покаяніе, свещенство, бракъ сїесть свадба, маслосвещеніе, и вси въ храмъ свършаетса.... Храмъ, сїесть церковь, въ собраніе молитвенное и благодарственное Богу всетворцу....

ци-тѣ запалиха, когато разбиха и опустошиха, Панагюрище." [81]).
— Въ замѣна на ръкописни-тѣ книги, които Априловъ вдигналъ отъ

Свещенникъ да бѫде человѣкъ избранъ, честенъ, вѣдѫщъ священная писмена, правилно рѫкоположенъ отъ архіерея, сіесть священноначалника. . . Многo сгрѣшихъ, Господи, прости мя. Въ млади-тѣ си години, тая книга е писалъ Хаджи Дяконъ Поликарпъ, панагюрецъ, синъ на башъ байрактаря Ненчо Чуклйовъ, за когото се спомена на стр. 68. Както смѣтамъ, книга-та е прѣписвана около прѣди 50—55 години, нъ не знае се отъ какѫвъ пѫрвообразъ е преписана тя и да ли правописание-то е било сѫщо-то, или преписвачъ-тъ го е измѣнилъ, когато преписвалъ. По врѣме-то си, Хаджи Дяконъ Поликарпъ бѣше доста просвѣтенъ човѣкъ. Когато го запомнихъ, той, като учитель въ село-то Стрѣлецъ, употрѣбяваше правописание-то на Найденъ Геровъ, а на ученици-тѣ си преподаваше граматика-та на Якимъ Груевъ. Всеизвѣстно е, че и двама-та тия извѣстни бѫлгарски писатели и книжовници употрѣбяватъ буква-та ы, която се не срѣща въ книга-та, и вѫзвратното мѣстоимѣние пишѫтъ съ ѧ — сѧ, а не са, както е преписано отъ Хаджи Дяконъ. Както и да е, правописание-то въ книга-та много различава отъ онова въ сегашни-тѣ черковни книги, печатани въ Русия; азъ предполагамъ да е било такова и въ пѫрвообраза, който писачъ-тъ се е пазилъ да не измѣнува, и то за това, защото, както казахъ, тоя послѣдния употрѣбяваше сѫвсѣмъ друго правописание.

[81]) Славянскій Сборникъ, Санкпетерсбургъ, 1877 год. — Г-нъ М. Дриновъ споменува въ една забѣлѣжка на Пер. Спис. на Бѫлг. Книж. Дружество, — (Книжка XI и XII, Год. I, стр. 115) и за другъ рѫкописенъ сборникъ отъ 14-я вѣкъ, който му подарилъ въ Панагюрище г. Цвѣтко Хаджи-Томйовъ прѣди три години (разбира се въ 1871 г., понеже статия-та му, за която е прѣдмѣтъ забѣлѣжка-та, е писана прѣзъ 1874 год.). Той е обнародвалъ въ казанна-та забѣлѣжка слѣдующия изводъ: Борису прьвому цару Блъгарскому нареченному въ стѣмъ крщении Михаиль. . . Сімеону сну его и Петру цру стому внуку его, Плѣнимиру, Борису, Роману, Самуилу, Радомиру, Гавріилу, Владимиру, древніимъ блъгарскім црем. . . . ї вѣчная памет. Както се види г. Дриновъ много по-рано е изнесѫлъ отъ Панагюрище тоя послѣдний сборникъ, а по-кѫсно е взелъ пѫрвия да го прѣгледа и да го повѫрне на граждане-тѣ. — Понеже се споменува въ горния изводъ и за Симеоновия синъ Свети Царь Петръ, тука щѫ кажѫ, че въ сграда-та (изгорѣла въ вѫзстание-то), въ която живѣеше рилския таксидиотинъ-духовникъ, на една стѣна бѣхѫ изобразени, — отъ дѣсна и отъ лѣва страна на врата-та, прѣзъ която се влѣзваше въ голѣма-та стая за исповѣдване, — Сватый царь Петръ Блъгарскый и Стый Давидъ црь Болгарскій. Пѫрвий отъ тѣхъ, облѣченъ въ царско облѣкло, дѫржи скиптръ, а вторий, облѣченъ въ иночески дрѣхи, дѫржи свитѫкъ, на който бѣше написано: всяко царство само

тука, по-сѣтне биле испратени отъ Русия на панагюрска-та община едно тѣло черковни книги, единъ катъ свещенически одѣжди и за училище-то единъ печатъ. Вжзъ печатъ-тъ бѣше издлжбанъ стоящъ вжзъ една сграда петелъ, който си отворилъ уста-та да пѣе, а задъ петела едно окастрено држво, което пожарва младо клонче съ шумица. Стари хора утвждяватъ, че тия сж пжрви-тѣ печатани книги, които биле донесени отъ Русия въ Панагюрище. — Не се знае обаче на-вѣрно отъ кога сж вжведени печатани-тѣ черковни книги, отъ които по-вехти-тѣ сж биле печатани въ Влашко и Богданско, — у Букурещъ, или Яшъ[82]), — а по-сѣтне сж започнале да донасятъ и употрѣбяватъ такива отъ Руссия, и то слѣдъ война-та прѣзъ 1828-1829 год., около или слѣдъ 1840 год.

въ себѣ раздѣлаласѧ, запустѣетъ. Види се, че по грижа-та на нѣкой духовникъ е изобразенъ единия, отъ една-та страна на врата-та, и по грижа-та на другъ е изобразенъ и вгория, на друга-та страна на врата-та. Че тия изображения не сж станале едноврѣменно, вижда се и отъ правописание-то на надписи-тѣ. Любопитно-то е, че се случило щото двама-та тия царйове да сж отъ двѣ-тѣ бжлгарски царства: Петръ, отъ източно-то (Симеоново-то), а Давидъ отъ западно-то (Самуилово-то).

[82]) Отъ такива черковни книги, азъ намѣрихъ въ Карапетрова-та кжща единъ Ѱалтѵ́рь и единъ Часосло́въ, печатани прѣзъ 1824 и 1825 г. Вжзъ пжрви-тѣ листове на тия двѣ книги, между друго, е напечатано: Повелѣнїемъ Благочестѵ́вѣйшагѡ и҆ высочаи҆шагѡ Господа́рѧ на́шегѡ Григо́рїа Дими́тровича Ги́ка воево́да, и҆ съ благослове́нїемъ Преѡсвѧщеннѣйшагѡ на́шегѡ Митрополи́та Оу҆нгровлахі́йскагѡ Господи́на Григо́рїа, напеча́та сѧ кни́га сїѧ Ѱалтѵ́рь, въ лѣто ѿ сотворе́нїѧ мі́ра ҂зтлв, ѿ рождества̀ жѐ по пло́ти Бо́га сло́ва ҂аѿкд. Індикта ві, мца І҆ꙋнїи, а друга-та, съ сжщи-тѣ надписи, Часосло́въ. въ лѣто ѿ сотворе́нїѧ мі́ра ҂зтлг. ѿ рождества̀ же по пло́ти Бо́га сло́ва ҂аѿке. І҆нди́кта гі. мѣсеца І҆ꙋлїа. — Нема никакво сжмнѣвание, че бжлгаринъ е напечаталъ тия книги, защото на друга-та страница вжзъ сжщия листъ на Часослова е напечатано и слѣдующе-то: Предстои́тели Часосло́ва сегѡ. А҆наста́сїа Х: Геѡ́ргїе Поли́зовъ, До́брѧ Х: І҆ѡа́нна Бака́логлꙋ, Стефа́нъ Е҆ѵста́тїа По́повичь, а на пжрвия листъ на Псалтира е казано по-прѣди: поправле́нїемъ, и҆ждиве́нїемъ и҆ трꙋ́домъ, па тогава слѣдватъ имена-та на сжщи-тѣ троица. Че предстоители-тѣ и издатели-тѣ на казанни-тѣ книги сж бжлгаре, доказва се и отъ обстоятелство-то, че по-кжсно Анастасъ Стояновичь Кипиловски е посветилъ кратка-та си Всеобща История (отъ Ивана Кайданова), прѣведена отъ русски и печатана въ Будинъ прѣзъ 1836 год., „Господину Иоанну Добрьову Х. Бакалоглу“, който, безъ никакво сжмнѣвание, е синъ на споменжтия по-горѣ Добря Х: Іоанна Бакалоглу.

Въ панагюрски-тѣ черкови никога не се е употрѣбявалъ гръцкия языкъ, нито се е пѣяло по нѣкогаждъ гръцки отъ една страна въ черкова-та, както казва г. Иречекъ. Едвамъ се помни, когато само на нѣкои господски, голѣми праздници, ужъ за по-голѣма слава и честь, духовници-тѣ [83]) сѫ челе евангелие-то и на гръцки, па пѣяле и нѣкои тропаре на тоя языкъ, а не мѣстни-тѣ попове, които не по гръцки, ами и по бѫлгарски едва-ли сѫ могле да четѫтъ, както е трѣбвало. Тоя обичай обаче се прѣмахна още прѣди 35-40 години, — прѣди да се повдигне бѫлгаро-гръцка-та черковна распра.

[83]) Повече-то отъ духовници-тѣ (таксидиоте на Хилиандарския и Рилския Монастире), които, до освобождение-то на страна-та, се испращаха въ въ Панагюрище да сѫбиратъ отъ христиене-тѣ волни помощи за монастире-тѣ си и да исповѣдватъ, по врѣме-то си сѫ биле и бѣхѫ доста просвѣтени, начетени хора и съ примѣрно повѣдение. Всѣкога тѣ проповѣдваха, а на голѣми праздници, за да стане богуслужение-то потържественно, служеха и литургия. Вѣрни-тѣ се исповѣдваха само прѣдъ духовници-тѣ, които имъ позволяваха да се комкватъ, или не; немислимо бѣше въ онова врѣме щото свѣтски-тѣ, мѣстни-тѣ попове да исповѣдватъ, да разрѣшаватъ, или не, за причащавание. Между духовници-тѣ имаше и такива, които по нѣкога се прѣпираха съ даскале-тѣ за извѣстни, въ онова врѣме, книжовни и научни работи; тѣ всички-тѣ знаяха и гръцка книга. Когато зарадъ нѣкоя сѫдба трѣбваше да се чете Кормчие-то, макаръ и да бѣше това работа на иконома, но понеже векиле-тѣ и чорбаджие-тѣ твърдѣ му се недовѣряваха (защото не билъ по-ученъ отъ други-тѣ попове за да разбира добрѣ писано-то въ книга-та), тѣ често викаха нѣкого отъ духовници-тѣ да имъ чете и тълкува Кормчие-то, както споменахъ и въ крайя на 72-та забѣлѣжка. По нѣкога чорбаджие-тѣ караха *Плешка-та* да имъ каже нѣщо зарадъ сѫдба-та и отъ гръцка-та книга на Солунчанина. Предполагамъ, че тая книга, тоя Солунчанинъ, да сѫ биле сѫбрани-тѣ въ шесть книги (Ἑξάβιβλος, — Шестокнижие) византийски закони отъ извѣстния Константинъ Арменопуло, солунски сѫдия около прѣди 550 години, макаръ русси-тѣ и да сѫ ги вмѣстиле въ словенско-то кормчие. (Чорбаджие-тѣ наричаха *Плешка* единъ хилиандарски духовникъ, Харалампий, който бѣше доста начетенъ по врѣме-то си човѣкъ; не бѣше и прѣдирчивъ като рилския, ами повечето пѫти прощаваше грѣхове-тѣ и позволяшаше на хора-та да се комкватъ). — Обичай бѣше у панагюрцитѣ, както и сега до негдѣ сѫществува, да ходѫтъ на монастире-тѣ, та всѣка година ходѣхѫ у Рилския Монастиръ и у Света Гора, гдѣто ги завождаха и предвождаха духовници-тѣ, които сѫщоврѣменно занасяха и сѫбрани-тѣ прѣзъ година-та отъ христиене-тѣ милостини и пожъртвувания „за монастира“. Като е ходилъ нѣкой на Свети Иванъ Рилски и на Св. Гора, не му остава друго, освѣнъ да го „сподоби Господъ и Света Богородичка милостивна да иде и на *Русалимъ* да види Бо́жи гробъ“. Когато се испращаха и посрѣщаха поклонници-тѣ,

Освѣнъ казанни-тѣ три православни черкови, въ Панагюрище има и една протестантска черкова, тжй като тука, както се каза по-горѣ, се нахождагъ около 4-5 доморродства (20 до 30 души) протестанти [84]).

6.

Прѣзъ 1839 год. е вздигната въ Панагюрище голѣма сграда за мжжко училище. До тогава селско-то общо школйо [85]) се по-

излѣзваше цѣло село, а попове-тѣ се облачяха съ черковни одѣжди, пѣяха черковни пѣсни, носѣхж се хоржгви, свѣщници и желѣзни-тѣ клепала клепеха, — тогава немаше камбани, като сега. На вжрнали-тѣ се отъ Бо̂жи гробъ, щомъ попове-тѣ ги вжведжтъ въ кжщи-тѣ имъ, млади невѣсти поднасятъ чисти калаисани (ганосани) леченъ и ибрикъ, та омиватъ крака-та имъ. Нѣкои се прѣварятъ по-скоро да пинжтъ отъ вода-та, съ която сж омиени крака-та, „чи е светена водица", безъ да се глѣда на това, че, откакъ *хаджие-тѣ* сж се кжпале въ света-та рѣка Юрданъ, не сж се дори и преоблачале. Спорѣдъ „закона", додѣто се вжрнатъ у дома си, хаджие-тѣ не бива нито да се преоблачатъ, нито да си миятъ крака-та. (Прѣди 25-30 години сжобщения-та, пжтувания-та въ Турско, не бѣхж лесни; за това всѣкога прѣзъ мѣсецъ Юния, въ най-голѣми-тѣ горѣщини, хаджие-тѣ се вржщаха въ Панагюрище, а пжкъ въ Юрданъ сж се кжпале прѣзъ мѣсецъ Априлия). Като се свжрши омивание-то, който има уши, нека да слуша какви глупости и бабини деветини се говоржтъ за „Божии-тѣ работи", а най-вече когато хаджие-тѣ казватъ, че чуле души-тѣ на мржтви-тѣ, които бржнчеле като мушици. Една хаджийка бѣше чула душа-та на сина си, който умрѣлъ прѣди нѣколко години, че пиукала като пиле.

[84]) Още въ турско врѣме тука е имало протестантствуващи, та, за да се спрѣ распространявание-то на протестантство-то, по настоявание-то на тогавашния въ Панагюрище учитель, покойний Василий Чолаковъ, прѣзъ 1867 год., на Лазарова-та сжббота, пазаренъ день, бидоха сжбрани и изгорѣни на срѣдъ пазарище-то, колкото се намѣриха въ кжщи-тѣ на хора-та книги, издадени отъ протестантски-тѣ общества на бжлгарски езикъ, включително съ старня и новия завѣти. Горкий Чолаковъ бѣше забравилъ тогава, че новий завѣтъ е преведенъ на бжлгарския езикъ отъ неговия любимъ, почитаемъ и уважаемъ приятель дѣдо Неофитъ Рилски, а пжкъ когато се е превождалъ стария, между други православни бжлгаре, най-голѣмо участие сж взеле нѣкогашни-тѣ наши книжовници и учители, Христодулъ Сичанъ-Николовъ и П. Р. Славейковъ.

[85]) Отъ незапомнени врѣмена въ Панагюрище е имало общо школйо. Въ това школйо дѣца-та се училе на черковно четение и писание, практическа числителница, псалтиръ, часословъ, апостолъ, житиета и по-кжсно

мѣщавало въ двѣ отъ стаи-тѣ на една сграда въ черковния дворъ. Новопостроено-то мѫжко училище било на два ка̀та, ала слѣдъ двѣ-три години тая голѣма и хубава сграда се запалила, та изгорѣла. Вѫзъ сѫщи-тѣ запазени ягки основи, прѣзъ сѫща-та година, па-

---

рибения букварь на Петръ Х. Беровичъ (Беронъ) отъ 1824 год. Тоя букварь е билъ послѣдня-та книга за учение; които го изучвале отъ кора̀ до кора̀, минувале вече за учени. Освѣнъ тия, каквито новонапечатани на бѫлгарския езикъ книги се поевявале, тогавашни-тѣ даскале ги употрѣбявале за учебници. Около 1835-1839 г. даскалъ Кесарий е преподавалъ въ това школйо и словенска граматика, както се вижда отъ единъ рѫкописъ: *„Изявленіе-то на Славе́нска-та Грама́тіка. Славе́нска-та Грама́тіка 'е 'една наука що мо́же да нѝ научи славе́нски добрѣ да думаме 'и пра́во да писуваме. 'Оглавле́ніе за да позна́ваме писмена́-та. Числѡ на писмена́-та славенскія 'іазы́къ ги 'и́ма четеридѣсятъ 'и двѐ букви: а, б, в, г, . . .“* и така нататакъ. Това *„изявленіе“* е написано доста красно съ граждански букви, на които по́черкъ-тъ е сходенъ, ближенъ, съ по́черка на тия, съ които сега пишемъ. Отъ ученикъ, който е училъ въ споменѫто-то школйо, има написани и нѣколко *„слова“* (рѣчи) за праздници. Рѫкописъ-тъ е смѣсенъ съ черковни и граждански букви. Его единъ откѫслекъ отъ него: *„. . . Така̀въ до́баръ адѐтъ има́ле фарисе́и, пости́ле билѐ поне-де́лникъ и чертве́ртакъ, да смирявать плѡ́дъ свою, защѡ ся курва̀р-ство ражда отъ млого іаде́ніе и отъ піянство. И милостиня давале по сиромаси и по нѣмощни людіе и не веднѫ̀жъ у година-та, ами млого пати. Давале от пе́рвія си плодъ и от перворо́дни-те си аганца приносиле же́ртва Богу, и долже́нъ оставяле, и на заемъ давале безъ лихви, робе избавяле и дополовина дялъ от стока-та си биле́ раздавале по милостиня. . . .“* Житїе Свѧтаго Алексїа человѣка Бо́жїѧ, сочине́но на стїхи на ıазыкъ Славено-Болгарскїй отъ Константїна Огнѧновича, ро́домъ Се́рба, печатано въ Будинъ прѣзъ 1833 год., тоже, види се, служило като учебникъ, заедно съ предисловие-то, както се вижда отъ написано-то вѫзъ единъ листъ на тая книга, че *„и предни-те шесъ листе сякуи трябува да чете и да научи че тия са алилодаскалическо* (аллилодидактическо?) *учѐние“*. Показани-тѣ шесть листове сѫ пѫрви-тѣ дванадесеть страници отъ книга-та, въ които се сѫдѫржа доста интересно по врѣме-то си патриотически поучително и назидателно предисловие. — Когато изучвале всичко въ школйо-то, та немало вече що да учѫтъ, синове-тѣ на богати-тѣ хора сѫ ходили въ Пловдивъ, или Одринъ, да се доучватъ, — да се научѫтъ турски и грѫцки да пишѫтъ, четѫтъ и говорѫтъ. Освѣнъ това селско, общо (общинско) школйо, имало е почти въ всѣка махала и други, частни даскале, които въ кѫщи-тѣ или дукяни-тѣ си училе дѣца-та, колкото да си записватъ и прочитатъ, защото повече имъ не трѣбвало, че нема да ставатъ даскале и попове. Такива даскале, които сѫщоврѣменно си работехѫ и занаяте-тѣ, — шивачъ, обущаръ, кожухаръ, бакалинъ или крѫчмаръ, — имаше дори до освобождение-то.

нагюрци въздигнале нова сграда за мѫжко училище [86]), която трая до възстание-то (1876 год.), когато турци-тѣ я съвършенно изгориха и растуриха. Слѣдъ възстание-то, макаръ и да бѣхѫ обрани, панагюрци веднага (прѣзъ 1877 год.) побързахѫ да си съградѭтъ училище-то изново. Сграда-та се издигна пакъ на сѫщо-то мѣсто. За съграждание-то на ново-то училище помогнаха съ пари и прѣдставители-тѣ на американски мисионерски общества, г. г. Лонгъ и Кларкъ.

Още прѣзъ първа-та година на отваряние-то му, въ новосъградено-то мѫжко училище, посветено на Света Тройца, е въведена нова-та нарѣдба за преподавание (ланкастерска-та метода). Учитель билъ нѣкой-си Отче Генадий Рилецъ, роденъ въ Разлога, Неофитовъ ученикъ; подиръ него дошълъ Кесарий Василйовъ отъ Казанлѫкъ, който, слѣдъ нѣкой-си Отче Гаврийлъ отъ Света Гора, е билъ по-прѣди даскалъ въ общо-то школйо [87]); слѣдъ Кесарий дошле панагюрци-тѣ: Радуловия дяконъ Савва и Чуклойвия дяконъ Поликарпъ [88]), които напоконъ наслѣдилъ свещенноинокъ Атанасий

---

[86]) Въ земеописания-та си отъ 1843 год., Савва Илиевичь и Константинъ Г. Фотиновъ казватъ, — първий: „аллилодидактическо училище, великия и редкия красоти здание", а вторий: — „добро порядочно училище".

[87]) Кесарий Василйовъ е сѫщий оня, за когото споменѫхъ въ 85-та забѣлѣжка. Въ Кн. VI на Сборника сѫ обнародвани нѣкои отъ писма-та му, които е испращалъ отъ Панагюрище до Неофитъ Рилски въ Габрово.

[88]) Откакъ остави иночество-то, Савва Илиевичь Радуловъ е станалъ извѣстенъ поради написани-тѣ и издадени отъ него много учебници и разни полезни книги на български езикъ, още отъ 1843 год. до прѣди 5-6 години, когато се помина въ дълбока старость. Той е оставилъ на Панагюрска-та Община около 5-6 хиледи лева, на които отъ лихви-тѣ въ бѫдѫще да се поддържа въ странство единъ ученикъ отъ Панагюрище въ висше училище (университетъ). — Чуклйовий дяконъ е оня, за който се спомена въ забѣлѣжка 80-та, — Хаджи Дяконъ Поликарпъ Ненчовъ Чуклйовъ, когото прѣкоросваха и *Кйосе-то*, понеже немаше въси и брада. Най-напрѣдъ, той билъ слуга въ Панагюрище при единъ духовникъ Епифания Рилецъ, който го пратилъ въ Рилска-та Обитель да се учи при Неофита, послѣ отишълъ на Света Гора (Атонъ), та въ Зографска-та Обитель се рѫкоположилъ за *свещенноdяконъ*. Благодарство на единъ добъръ инокъ, дяконъ Поликарпъ билъ испратенъ да се учи въ богословско-то училище въ Карея (тоже въ Атонъ). Тука той между други-тѣ науки, изучилъ много добрѣ и еллинския езикъ. Откакъ се върналъ въ Зографъ, той билъ произведенъ въ чинъ *архидяконъ*. Старци-тѣ го пращале по монастирски работи въ Одесса, та ималъ случай да изучи добрѣ и русския езикъ. Откакъ се завърналъ отъ Руссия, Дяконъ Поликарпъ се поболялъ, та по съвѣтване отъ [illegible]ре-тѣ, дошълъ въ родно-то си мѣсто Панагюрище. Като оздр[illegible] панагюрци го *главиле* (условиле, цаниле, пазариле) за *иподи*[illegible]

Чолаковъ Хилнандарецъ [89]). Когато, по распорѣждание-то на бѫлгарска-та община въ Пловдивъ, Атанасий замина за учитель

(подучитель), да помага на Радулова. Подиръ нѣкое врѣме, поради нѣкакво-си нещастие, Дяконъ Поликарпъ оставилъ Панагюрище, та отишълъ въ близно-то село Стрѣлецъ, гдѣто е учителствувалъ цѣли 23 години, и въ това врѣме ходилъ въ Иерусалимъ, та станалъ *хаджия*. Послѣ е отишълъ въ село-то Попинци да учителсгвува, гдѣ-то го завари 1876-та година. Въ това село той е приготвювалъ работи-тѣ за вѫзстание-то, както попъ Груйо въ село-то Баня. Слѣдъ прогласяване-то на вѫзстание-то, Хаджи Дяконъ Поликарпъ се прибра въ Панагюрище, гдѣто турци-тѣ го заклаха, на 65-68-годишна вѫзрасть, въ кѫща-та на братовия му синъ — Попъ Нейко Чуклйовъ, когото бѣше усиновилъ. Тоя дяконъ имаше доста богата книжница, сѫстояща се отъ гръцки, русски и бѫлгарски книги, печатани въ начало-то на тоя вѣкъ, отъ които повечето сѫ запазени у внука му Поликарпъ Попъ-Нейковъ. Има и нѣкои румѫнски книги, напечатани съ словенска азбука, — кирилица. Както споменяхъ и по-прѣди, Хаджи Дяконъ на врѣме-то си бѣше единъ отъ учени-тѣ хора; той бѣше и добъръ *псалтъ* (черковенъ пѣвецъ), та сами пишеше псалтикии, прѣведени отъ гръцки, понеже тогава немаше такива печатани на бѫлгарски.

89) Атанасий Чолаковъ Хилиандарецъ бѣше роденъ въ гр. Дубница. Погрѣшно е казано въ книжка-та „Пѫтуване около свѣта", стр. 67, печатана въ Цариградъ, прѣзъ 1873 год., че е роденъ въ Панагюрище. Въ дѣтинство-то си той отишълъ въ Хилиандарския Монастиръ на Света Гора да се покалугери. Споредъ монастирския обичай, най-напрѣдъ той станалъ *чиракъ* (ученикъ, или по-вѣрно, слуга) на единъ ученъ священноинокъ, — Хаджи Невталимъ, роденъ въ Скопия, — който на-скоро билъ испратенъ за духовникъ въ Панагюрище. Като дошълъ тука, Хаджи Невталимъ довелъ и чирака си, когото пращалъ на школйо-то да се учи, кога немало работа въ метоха, а слѣдъ нѣколко години го испратилъ на учение въ Руссия. Нема сѫмнѣние, че Атанасий се е училъ въ нѣкое духовно училище въ Москва. Когато се изучилъ, той се вѫрналъ въ Панагюрище, та стана тука учитель, ала не седѣ повече отъ двѣ-три години, защото му се явила друга, по-хубава работа. Понеже вече бѣше се почнало вѫзраждание-то на бѫлгарщина-та въ Пловдивъ и околни-тѣ му градове и села, то, по настояване-то на бѫлгарска-та община (или по-вѣрно, нѣколко влиятелни чорбаджие бѫлгаре) въ тоя градъ, който бѣше захваналъ да става срѣдище на всички тракийски бѫлгаре, Атанасий остави Панагюрище, та отиде за учитель въ вѫзраждающия се тогава градъ Хасково. Той поведе съ себе-си, за подучители, и двама отъ главни-тѣ си ученици, — Кирилъ Хаджи Симеоновъ (Панагюрецъ) и диаконъ Хрисантъ (Сопотненецъ), които се учехѫ при него въ Панагюрище и сѫщоврѣменно, съ други още двама, бѣхѫ му помощници, или, както се казваше тогава *иподидаскале*, — подучители. Атанасиево-то пристигание въ Хасково поразило тамошни-тѣ гъркомане и филипополский митрополитъ Хрисантъ. За да се избавятъ отъ Атанасия, тѣ подкупиле нѣкои турци да го убиѭтъ. По едно врѣме, когато Атанасий, заедно съ казанния

въ Хасково, панагюрци си повикаха за такъвъ Еленчанинъ-тъ Юрдановъ Неновъ (сега още живъ), който тогава бѣше учитель въ Тат.-Пазарджикъ. Юрданъ учителствува тука отъ 1852 до 1856 год., като имаше за помощници Маринъ Стояновъ Дриновъ и Нешо Бончовъ, бивши Атанасиеви ученици, които сѫщеврѣменно се и учехѫ при него, Юрдана. Откакъ тоя послѣдния остави Панагюрище, Дриновъ и Бончовъ учителствуваха сами около двѣ години, па прѣзъ 1858 год. отидоха въ Руссия да се учѫтъ [90]), — съ парична помощь отъ панагюрска-та община до три години. И така, въ продѫлжение на 19 години, — отъ 1839 до 1853 год., въ Панагюрище сѫ се мѣнили осемъ главни учители, включително съ Дринова и Бончова. Отъ 1858 год. до освобождение-то (1877 г.) е имало вече разни добри и не добри главни учители. Между добри-тѣ, на пѫрво мѣсто бѣхѫ: Найденъ Попъ-Стояновъ и Кон-

Кирилъ Х. Симеоновъ, отивале по нѣкаква-си работа въ Стара-Загора, биле нападнати по пѫтя отъ подкупенитѣ, които убиле Атанасия (26 Марта, 1853 г.). Макаръ и да успѣлъ да побѣгне и се вѫрналъ въ Хасково, обаче отъ страхъ, или по други причини, Кирилъ се разболѣлъ, та си дойде боленъ въ Панагюрище. Подиръ нѣколко дни, тоя благонадѣжденъ момѫкъ се помина въ родно-то си мѣсто въ цвѣтуща младость, — не остана човѣкъ да го не пожали, да го не оплаче. Тѣло-то на покойния Атанасий, — единъ отъ пѫрви-тѣ мѫченици за народно-то ни вѫзраждание, е погрѣбено въ Хасково, ала гдѣ му е гробъ-тъ не знае се. Когато учителствуваше Атанасий въ Панагюрище, тука бѣха надошле и много вѫзрастни ученици отъ разни градове и села да се приготвюватъ за учители; дошле бѣхѫ и нѣколко иноци отъ разни обители да се учѫтъ въ тукашно-то училище, което бѣше се прочуло. Покойний Атанасий е радилъ и за бѫлгарска-та книжнина: той прѣвелъ отъ русски и прѣзъ 1851 год. е напечаталъ на бѫлгарски „Введеніе въ всеобща-та історія", отъ Шлецера. — Дяконъ-тъ Хрисантъ остана въ Хасково до смѫрть-та си; прѣди нѣколко години той се помина въ тоя градъ, въ качество-то си на архимандритъ.

[90]) Маринъ Стояновъ Дриновъ и Нешо Бончовъ сѫ панагюрци. Послѣдний е писалъ много хубави статии въ нѣкои отъ наши-тѣ поврѣменни списания; той е превелъ отъ русски и повѣсть-та „Тарасъ Булба", отъ Гоголя, обнародвана (въ притурка) въ книжки 7 до 10 на Периодическо-то Списание на Бѫлгарско-то Книжовно Дружество и напоконъ на особна книжка, — прѣзъ 1882 година въ Срѣдецъ, — почти на панагюрски говоръ. Нешо Бончовъ се е поминалъ прѣди 15-16 години въ Москва, гдѣто, откакъ свѫршилъ учение-то си въ университета, craналъ прѣподаватель въ една отъ тамошни-тѣ гимназии. На смѫртния си часъ покойния Нешо незабравилъ родината си: той подарилъ хилядо рубли на панагюрски-тѣ училища. А Маринъ Ст. Дриновъ, сега професоръ въ харковския университетъ въ Руссия, е извѣстния бѫлгарски историописецъ.

стантинъ Десимировъ Копривщенецъ, Василий Чолаковъ, Искрйо Цв. Мачовъ и Павелъ Ст. Бобековъ, Панагюрци [91]).

---

[91]) Откакъ стана свещенноинокъ въ рилска-та обитель, Василий Чолаковъ се преименува на Константий Рилский. Той се помина прѣзъ мѣсецъ Октомврия 1885 год. Прѣзъ 1872 год. той е напечаталъ въ Болградъ „Бѫлгарски Народенъ Сборникъ", отъ народни обичаи и пѣсни. — Найденъ Попъ Стояновъ е учителствувалъ два пѫти въ Панагюрище, — прѣди и слѣдъ В. Чолакова. Въ врѣме-то на вѫзстание-то той взе живо участие въ работа-та. Той бѣше и представитель отъ Копривщица въ „Велико-то Народно Сѫбрание" на Оборище, което трая отъ 13 до 16 Априлия 1876 год., и членъ на избрана-та комисия, за която казахъ въ 79-та забѣлѣжка, както и З. Стояновъ споменува въ записки-тѣ си по бѫлгарски-тѣ вѫзстания (Томъ 1-й, стр. 407 и 430). По-сѣтне откакъ се избави отъ копривщенския затворъ (забѣлѣжка 35) и побѣгналъ, Найденъ е хванатъ въ планина-та между Троянъ и Ловечъ; турски-тѣ стражаре сѫ го толкова немилостиво и тежко биле, щото, додѣто да го заведѫтъ до Тѫрново, той издѫхналъ по пѫтя отъ биение. Вѣченъ му споменъ! Мѫченически умрѣ за свобода-та на народа си, въ млади години; остави на Бога да се грижи за стара-та му майка, млада-та му невѣста и пелиначе дѣтенце, — безъ никакви срѣдства за живѣяние! Макаръ и да не му е мѣсто-то тука, щѫ кажѫ, че другаръ-тъ му Тодоръ Лулчовъ Каблешковъ, тоже копривщенецъ, е хванатъ въ троянска-та планина и заведенъ въ Габрово, гдѣто се самоубилъ въ затвора. — Константинъ Нешовъ Десимировъ се училъ въ Загребъ; слѣдъ завръщание-то си, той станалъ учитель въ Панагюрище, алà учителство-то му не траяло дѫлго врѣме, защото се поболялъ и на-скоро се поминалъ. — Искрйо Цвѣтковъ Мачовъ бѣше тоже представитель отъ Панагюрище въ сѫщо-то „Велико Народно Сѫбрание" на Оборище и членъ на комисия-та, както и Найденъ Попъ Стояновъ. Той е живъ. Слѣдъ освобождение-то, Искрйо Мачовъ много врѣме занимавà държавни дѫлжности, а сега е адвокатъ въ Панагюрище. — Павелъ Станйовъ Бобековъ бѣше свършилъ 4-я класъ въ военно-то турско медицинско училище у Цариградъ, ала, по болѣзнени причини, той престана да се учи повече и напустна учение-то. Откакъ оздравя, той стана учитель въ Панагюрище, гдѣто напоконъ дѣятелно участвувà въ приготвювание-то на вѫзстание-то и биде назначенъ за главатаръ на хилядо души, — хилядникъ, споредъ Зах. Стояновъ (Томъ I-й отъ записки-тѣ му, стр. 387, и томъ 2-й, стр. 59). Когато вече турци-тѣ надвиха и навлѣзоха въ Панагюрище, П. С. Бобековъ, съ други още двама отъ главатаре тѣ на панагюрски-тѣ вѫзстанници (забѣлѣжка 35) сполучи да побѣгне прѣзъ планина-та кадѣ Тѫрново и отъ тамъ заминалъ въ Румѫния. Казватъ, че ходилъ въ Сѫрбия, гдѣто участвувалъ въ сѫрбско-турска-та война съ други-тѣ бѫлгарски доброволци и пакъ се върналъ въ Румѫния. Въ врѣме-то на русско-турска-та война, както и много други бѣжанци, Бобековъ дойде въ Бѫлгария, служащъ въ русска-та войска, като прѣводачь, ала не бѣ честитъ да види родно-то си мѣсто, защото, прѣди освобождение-то на Панагюрище, болѣсть го

Немаме никакви вѣрни данни за по-високи-тѣ предмѣти, които сѫ прѣподавани въ училище-то, отъ Генадия до Атанасия Чолакова. Отъ нѣкои записки на книги се вижда, че тоя послѣдний, Савва Илиевичь (Радуловъ) и Дяконъ Поликарпъ Чуклйовъ сѫ преподавале бѫлгарска история отъ „Разговорникъ Грекоболгарскій, при когото и една кратка болгарска історія“, отъ Христаки П. Дупничанина, печатанъ въ Бѣлградъ, 1835 год., и отъ „Царственникъ, или Історія Болгарская“, печатана въ Будинъ, 1844 год.; „Кратко начертаніе на Всеобща-та Історія“ (отъ Ив. Кайданова), която превелъ отъ русски на бѫлгарски Анастасъ Стояновичь Кипиловски и напечаталъ въ Будинъ, 1836 год., е служило за учебникъ. Намѣрихъ три рѫкописни листове, откѫслеци отъ бѫлгарска грамматика, която е преподавана въ врѣме-то на Юрданъ Неновъ и слѣдъ него отъ Дринова и Бончова, — 1852 до 1858 год. [92]). Юрданъ Неновъ и други-тѣ слѣдъ него учители,

застави въ Тѫрново, гдѣто се и помина на 24-25 годишна вѫзрасть прѣзъ 1877 год. На стара-та му майка, безъ никакви срѣдства за живѣяние, Народно-то Сѫбрание е отпустнало по 30 лева мѣсечно за прехрана. Увѣряватъ, че Павелъ Бобековъ е издавалъ въ Букурещъ и вѣстникъ *Всъкидневенъ новинаръ*, нъ азъ не сѫмъ го виждалъ. — Тука щѫ притурѭ, че, когато съ два-та си другаре, Манйовъ и Хорчовъ пристигналъ въ Тѫрновско и откакъ участвувале въ боя у Дрѣновския монастиръ, турци-тѣ хванале Хорчова, а Манйовъ и Бобековъ се обезорѫжиле въ село-то Самоводене, у дома на Тодоръ Тенджурковъ, па тогава подириле пѫтища за Румѫния. Макаръ и да се изминало около 15 години отъ тогава, не прѣди много врѣме синове-тѣ на Тенджуркова, който се поминалъ, предале на Манчо Манйовъ оставени-тѣ двѣ пушки: една-та *лафоше*, която била Манчова-та, а друга-та отъ нѣкаква си американска система, която била Бобекова-та.

[92]) Его единъ изводъ отъ споменѫти-тѣ листове отъ рѫкописна-та грамматика, която е преподавалъ Ю. Неновъ: „когато въ крайя на единъ редъ се не сбира сичка-та дума, тогава останала-та часть се преноси въ другъ редъ и дѣто се прекѫсва, туря се прѫчица (-), а това става по тия правила: 1) едносложны-тѣ думы немогѫтъ да са пренесѫтъ отъ единъ редъ въ другъ, като: *братъ, дъждъ, вълкъ;* а така и кога сѫ съ членъ, членъ-тъ са не дѣли въ другъ редъ; 2) думы-тѣ, които сѫ сложны съ предлозы, или съ другы, като; *остро-умъ, черно-окъ, русокосъ;* 3) колкото думы са свършватъ на *ство, стіе, рый, скый,* като: *пріятел-ство, ща-стіе, ста-рый, българ-скый* и други такива. Между членове-тѣ и думы-тѣ, за да е отдѣлена рѣчь-та отъ члена, който въ всѣкои случаи се не туря, пише се прѫчица (-), като: *человѣкъ-тъ, жена-та, дѣте-то,* защото членове-тѣ не сѫ отъ думы-тѣ; членове-тѣ сѫ едносложни думы, които притуряме слѣдъ сѫществителны-тѣ и прилагателны-тѣ имена за да покажемъ, че прѣдмѣтъ-тъ, за който сме хоратиле, е знаенъ или опрѣдѣленъ, като напримѣръ: кога рѣчемъ: *че-*

до появявание-то на кратка-та бѫлгарска история отъ Добре П. Войниковъ (1861 год.) и всеобща-та история отъ Якимъ Груевъ (1860 год.), преподаваха тия истории по рѫкописни учебници, сѫставени отъ сами-тѣ тѣхъ, учители-тѣ, както и всички-тѣ други учебници, които ученици-тѣ си преписваха, тѫй, като както е извѣстно, печатани учебници имаше дипъ рѣдко и едвя-ли отговаряха на назначение-то си. Бѫлгарска-та грамматика тоже се преподаваше по рѫкописъ. Едва около 1858-1860 г. се захвана преподавание-то по печатани учебници и то пакъ не по всички-тѣ прѣдмѣти. Между други-тѣ прѣдмѣти, въ панагюрско-то училище всѣкога се преподаваха русския (съ черковния) и грѫцкия езици; около 1865 г. се захвана прѣподавание-то на турския и френския езици, които замѣстиха грѫцкия. За изучвание-то на бѫлгарския езикъ, на бѫлгарска-та грамматика, и особенно на правописание-то, най-много сѫ радиле Юр. Неновъ, Дриновъ и Бончовъ, В. Чолаковъ и Найденъ Попъ-Стояновъ. Ученици-тѣ имъ още помнѭтъ биение-то съ жилави-тѣ вѫрбови прѫчки, когато не знаяхѫ гдѣ да турятъ почивателни-тѣ знакове и кои рѣчи да пишѫтъ съ *і, ы, ь, ъ, ѣ, ѫ* и *ѭ*. Извѣстно е, че въ онова врѣме безъ разни-тѣ кратки и пространни православни катихизиси и священни истории, — рѫкописни или печатани, — се неможѣше въ училища-та.

Справедливость-та ни налага да признаемъ, че, по врѣме-то си, учители-тѣ Савва, Атанасий и Юрданъ сѫ сториле голѣми

ловѣкъ-тъ дойде, показва знаенъ человѣкъ, а пѫкъ кога рѣчемъ: *человѣкъ дойде,* показва неопрѣдѣлено, сир. нѣкой незнаенъ човѣкъ. — Възвратно-то мѣстоименіе *са*, ако са нахожда предъ глагола, пише са особно, ако ли слѣдъ глагола, пише са залѣпено съ него, като: *да са учѭ; учѭса.* — Вмѣтно предложеніе са нарича онова, въ което има относително мѣстоименіе: *кой, коя, кое,* или притежателно, напримѣръ: мость-ть, презъ *който* заминахме вчера, падналъ; бѣдна Българія, *която* са е въ стары тѣ врѣмена славила, намира са въ тьмнота на непросвѣщение. — Примѣры за прості-тѣ періоды: Българія, която ны е отечество, нѣкога си была много широка, силна и доста страшна държава за съсѣдны-тѣ народы и царства; Българскый-тъ царь Борисъ, който пьрвъ отъ българскы-тѣ царье пріѧ крьщеніе, просвѣти Българія съ трудове-тѣ на Св. Кирила и Методія, които бѣхѫ родомъ Българе и които прѣведохѫ отъ грѫцкы священно-то писаніе за Българе-тѣ. — Сложны періоды: математическа-та наука не само ны доказва много знанія, които сѫ необходимы въ общо-то живѣяніе, нъ, между това, истѫнчява умственны-тѣ ны способносты, като ны пріучва къмъ способа на мыслы-тѣ, къмъ основателность-та въ сѫжденіе-то и явленіе-то, къмъ ясность-та въ изричваніе-то. . . . ."

услуги на Панагюрище, не само въ училищно, ами и въ други отношения. Макаръ и да сѫ се училе въ нѣкогашно-то общо школйо на каквито имъ паднале нá-рѫцѣ книги, — черковни, старо-и-ново-бѫлгарски, жития, истории, соломонни и александрии; макаръ по-кѫсно и да сѫ сѫградиле мѫжко и женско училища; макаръ чорбаджие-тѣ и да сѫ биле влиятелни и силни при власти-тѣ, прѣдъ които сѫ браниле сиромаси-тѣ и християне-тѣ, макаръ и да е имало доста развити и разбрани хора (повечето отъ чорбаджие-тѣ), ала, освѣнъ Цвѣтко Хаджи-Георгйовъ[93]) и нѣкои

---

[93]) Въ врѣме на русско-турска-та война, прѣзъ 1809—1812 год., като войникъ, Цвѣтко Хаджи Георгйовъ е ходилъ въ Шуменъ. Его три записки, отъ които една-та на турски, останале отъ него за ходение-то му въ тоя градъ: 1) додохме вафъ шѹмленъ сасъ воеводата гаванозъ асан беї и млого хора са разболѧха и дрѹги ѹмрѧха и азъ са разболѧхъ и воїводата са разболѧ и маѧхме са година и половина: гѹлѧма битва имаше съ московеца и зе ни на маасаре санкимъ от сѧкаде ни забиколи и млого си патихме: цветкѡ синъ хаџи геѡргѡвъ. 2) лето: 1812: цветкѡ хаџи геѡргѡвъ от панагюрище: сирѣчь по тѹрски атлѷкюї: разболѧхса вовъ шѹмленъ. та си додохъ боленъ. па и воеводата са разболѧ та го докарахме сасъ кола вѷвъ пазарџикъ. Бѹди знатиса: аминъ. 3) *1811 сене шумла казасѫнда ески станбол кюй бир вакѫт булгар патишахларѫн па и тахте олуп кендисинюн ади преслава булгар падишахлиги урумларѫн недине гечтикде бушехри азим бозулмуштур ве булгар патишахларѫн па и тахте тѫрнова олмуштур малюм олмак юзре хаджи георгиоглу цветко тарафѫндан язѫлмѫштѫр бу себептен шумленин владикасѫна преслава дерлер.* Его я и въ преводъ на бѫлгарски: 1811 година. Въ шуменска-та казà, село-то Вехтий (старий) Станболъ, когато едно врѣме е било столица на бѫлгарски-тѣ царйове, именувало се е Прѣслава, а откакъ се завладѣло бѫлгарско-то царство отъ ромеи-тѣ (византийци-тѣ), тоя голѣмъ градъ се растурилъ и столица на бѫлгарски-тѣ царйове станалъ Тѫрново. За да се знае, това се написа отъ страна на хаджи-Георгйовия синъ Цвѣтко. (Тука щѫ притурѫ, че съ преписана-та по-горѣ турска записка на Цвѣтко Хаджи-Георгйовъ, понеже става дума за Прѣславъ, трѣбва да се разбира само източно-то бѫлгарско царство, което византийци-тѣ завладѣха прѣзъ 971 год., въ царувание-то на царя Борисъ 2-й, синъ Петровъ, и въ онова на византийския самодѫржецъ Иванъ Цимисхий. Знае се, че на западно-то бѫлгарско царство (Самуилово-то), основано отъ Шишманъ-Мокръ, послѣдня-та столица бѣше Охрида и византийский самодѫржецъ Василъ 2-й Бѫлгароубиецъ го завладѣ въ 1019 г., слѣдъ смѫрть-та на царя му Иванъ-Владиславъ, Самуиловъ братовчедъ). — По-кѫсно, прѣзъ 1818 г., Цвѣтко Хаджи-Георгйовъ написалъ пѫрвия бѫлгарски Кален-

по-учени чорбаджие, рѣдко сѫ биле ония панагюрци, които прѣди 50-60 години сѫ знаяле що значи именование-то *Бѫлга-*

дарь или месецословъ вѣчнїи, собранъ от много страни въ кратцѣ, ради леснота Бѹлгарскомѹ народѹ, положихъ малїи трѹдъ, азъ Цветко Хаџи Геωргωвъ, родомъ от панагюрища, в 1818, месецъ Октоврїа, и начертанїю посласѧ въ Бѹдимѣ. На тѵпъ издатъ трѹдомъ Г. Нешомъ Марковичемъ, родомъ от Кратова. Его на какѫвъ езикъ е написанъ тоя календаръ: Єдни христїѧне незнаѧтъ ами постатъ и оу сѹботата и оу неделѧ, та вовь понеделникать са пречестѧватъ. анџекъ ако е от нѹжда, мане деиль, ако ли е от небреженїе, стае итаатсѵсъ на заповедите христови. защо отцы свѧти заповедаха оу сѹбота и оу неделѧ да нема пость и метанїе. ама не месо и дрѹго да едеме, ами зехтинъ и дрѹги такива работи на зехтина подобни. защо постъ не е салтъ за месо. ами и от зехтинь бива пость и от вино, и от дѹма и от дрѹги работи подобни.... Освѣнъ тогавашния бѫлгарски писменъ езикъ, Цвѣтко Хаджи-Георгйовъ е знаялъ много добрѣ писменно турския и грѫцкия езици; знаялъ е още „да хорати алисъ като арнаутинъ“, а споредъ нѣкои, той знаялъ и „талиански“. Той е билъ доста начетенъ човѣкъ на врѣме-то си, както се вижда не само отъ шуменски-тѣ му записки, особенно отъ турска-та, ами и отъ сѫдържание-то на календара му. Календаръ-тъ е напечатанъ на единъ голѣмъ листъ дебела хартия, и отъ двѣ-тѣ страни малко по-голѣмичѫкъ отъ сегашни-тѣ стѣнни календари. Цвѣтко е билъ много уменъ и хитѫръ човѣкъ. Въ Панагюрище се знае, че когато арнауте-тѣ се бунтували противъ султана, подъ началството на Янинския Али паша Тепеделенъ, та не давале данѫкъ, нито бегликъ, Цвѣтко самъ написалъ, или му е помогналъ и другъ нѣкой, единъ ферманъ, ужъ испратенъ отъ султана до арнауте-тѣ. Въ тоя ферманъ се заповѣдало да се платѫтъ нему данѫци-тѣ. Какъ е постѫпилъ, що е сторилъ, не се знае, ала той сполучилъ да сѫбере нѣщо и пари-тѣ занесѫлъ въ Цариградъ. Ужъ половина-та отъ занесени-тѣ пари биле харизани нему и заповѣдано било щото за въ бѫдѫще само нему да се продава беглика. И, дѣйствително, додѣто е живѣлъ Цвѣтко, така било, а слѣдъ смѫрть-та му неговий братъ Тома (по-сѣтне Хаджия), както и нѣкои отъ синове-тѣ на тоя послѣдния, като че наслѣдиле права-та на покойния си братъ и чичо, та около 10-15 години наредъ тѣ сѫ сѫбирале беглика въ Арнаутлука, обстоятелство, което мнозина панагюрци още помнѭтъ и приказватъ. (Горѣприведени-тѣ три записки сѫ обнародвани въ Сбор. на Мин. на Нар. Просв., Кн. VI, Науч. Отд., стр. 381, 382). — Цвѣтко Хаджи-Томйовъ, който подарилъ г-ну Дринову рѫкописния сборникъ (забѣл. 81) е синъ на споменѫтия по-горѣ Тома (по-сѣтне Хаджия), съ други думи, братовъ синъ на Цвѣтко Хаджи-Георгйовъ, на когото е кръстенъ. Цвѣтко Хаджи-Томйовъ е още живъ; и той е ходилъ нѣкога-си въ Арнаутлука.

ринъ, Блжгаринъ, Бугаринъ. Мнозина сж се признавале и препоржчале за вѣрни царски хора и благочестиви христиене; обаче малко ги е било грижа за повече нѣщо, като си сж живѣле охално, не притѣснявани отъ турци, — не сж знаяле що е турски гнѣтъ, благодарство на самоуправление-то, което сж имале. Мисжль-та за народность, за народно-то честолюбие, между всичко-то панагюрско население, захвана постжпенно да се развива отъ врѣмена-та на казанни-тѣ трима учители; за всичко това предварително тѣмъ се джлжи, па напоконъ на сжбития-та отъ тоя вѣкъ, които сжбития разбудиха и повлѣкоха хора-та кжмъ народно сжзнание и стрѣмление за запазвание народность-та си. До онова врѣме панагюрци знаѣхж, че сж христиене, че сж войници, че турчинъ неможе да бөрави въ Панагюрище, че никой неможе да имъ се намѣсва въ домашни-тѣ (общински-тѣ) работи, ала, както казахъ, малцина бѣхж оння отъ тѣхъ, които знаѣхж че сж и *бжлгаре,* макаръ и да бѣше всичко у тѣхъ бжлгарско, макаръ и да наричаха *гржкъ* всѣкой чуждинецъ бжлгаринъ, който дойдеше тука съ фесъ, както до много врѣме наричаха гржкъ и учитель-тъ Юрданъ Неновъ, защото носѣше фесъ. — Още въ врѣме-то на на Атанасия (около 1851 г.) се изобразиха въ мжжко-то училище на видно мѣсто образи-тѣ на Кирилъ и Методия, држжащи въ ржцѣ-тѣ си азбуке-то, а пжкъ въ Юрданово врѣме, благодарство на Королеовия календаръ [94]) се захвана празднувание-то на 11-й

---

[94]) Велко Радовъ Каролеовъ, роденъ въ Панагюрище, още живъ, около 85-годишенъ, здравъ и ягкъ старецъ, прѣзъ 1853 г. написалъ и печаталъ въ Цариградъ „*Мѣсецословъ или Календаръ вѣчный*“. Отъ много-то бжлгарски календарописаче; той е пжрвия, който казва въ календара си (на страница 74), че въ „мѣсяцъ Майй, день 11-й, творимъ пáмятъ святыхъ преподóбныхъ ѻ҆тéцъ нáшихъ Меѳóдїа и҆ Константїна, нарече́ннаго Кѵрїлла, е҆пїскоповъ Морáвскихъ, оучителей Бóлгарскихъ, и҆ всѣхъ Славя́нскихъ нарóдовъ, и҆ брáтїе є҆дноутрóбнїи, ѿ рóда бóлгарскагѡ, които са и҆змыслиле славено-бóлгарскихъ бꙋ́квахъ, и҆ са потрꙋ́диле че превéле свяще́нное писáнїе ѿ грéческагѡ ꙗ҆зыка, на нашегѡ славяно-бóлгарскагѡ. . .“ И, наистина, не се мина много врѣме, когато захвана не само да се споменуватъ имена-та на двама-та тия словенски учители въ бжлгарски-тѣ храмове, ами и да се празднува 11-й день на мѣсецъ Майя за тѣхна-та память. Прѣди освобождение-то на страна-та ни отъ турско-то владѣние, тоя день бѣше единственний тжржественъ день, въ който всичкия бжлгарский народъ празднуваше и пируваше. Споредъ казвание-то на дѣдо Велко Королея, той най-напрѣдъ е чулъ и се научилъ за Кирилъ и Методия отъ Плешка-та (хилиандарский духовникъ Хара-

Майя. Нъ то пакъ се не празднуваше както прилича, защото население-то нищо не знаеше за тоя новъ праздникъ, *„измисленъ отъ Юрданъ и отъ Королея“*, та макаръ и да се служеше литургия, на която присѫтствуваха само учители-тѣ, ученици-тѣ и бездѣлници чорбаджие, баби и старци, — всѣкидневни черковници, пакъ всѣкой си работеше. Едва слѣдъ 6-7 годиини (около 1860 год.) захвана вече дѣйствително да се празднува деня на 11-й Майя съ прилично-то тържество.

По прѣдначинание-то на Атанасия, подкрѣпено напоконъ и отъ Юрдана, съ помощь-та на училищни-тѣ настоятели въ ония врѣмена, — Хаджи-Манчо Попъ Неновъ, Радъ Ив. Гешановъ, Симеонъ Хаджи-Кириловъ, Крѫстйо Стеф. Балабановъ и Динчо Ст. Рапонджийски, — прѣзъ 1851 година се захвана урѣждание-то и, въ продължение на 3-4 години, се нарѣди при мѫжко-то училище доста богата книжница (библиотека), сѫстояща се отъ разни русски, гръцки и български книги, до колкото отъ тия послѣдни-тѣ бѣхѫ се появиле на свѣтъ, както и отъ черковно-български книги, между които и много рѫкописни. Напоконъ тая книжница постоянно се снабдяваше не само съ всички-тѣ издаваеми се български книги, ами и съ много хубави на чужди езици, особенно на русски, но въ въстание-то, заедно съ училище-то, и нея отнесоха пламѫци-тѣ.

Подиръ мѫжко-то училище, слѣдъ четери години, прѣзъ 1843 год., Панагюрци сѫградиле тоже голѣмо и хубаво женско училище. Додѣто изгорѣ, въ въстание-то, въ него *даскалици-тѣ* (учителки-тѣ) бѣхѫ всѐ инокини, — калугерки отъ сопотския и калоферския женски обители. Прѣди да се сѫгради тò, женско-то

лампий, за който се спомена въ заб. 83), а напоконъ и отъ Гавриилъ Крѫстйовичъ, който му расправилъ на-дѫлго и на-широко история-та имъ. Още отъ млади години, дѣдо Велко е много скиталъ и обиколилъ цѣло Турско. Най-сѣтне съ двама-та си голѣми синове отишълъ въ Бессарабия, гдѣто много години даскалувале и вършиле дребна търговия въ Болградъ и нѣкои околни села, па като спечелиле, върнале се въ Панагюрище. Единъ отъ синове-тѣ му, Иванъ, който бѣше съ него въ Бессарабия, биде убитъ въ врѣме на въстание-то. Сега дѣдо Велко се е затворилъ въ една стая, въ която не пуща никой да влѣзва, защото тепърва и той захваналъ да описва друмове-тѣ и скришни-тѣ пѫтеки въ Стара-Планина, та да му не открадне нѣкой написано-то. Когато Князь Стефанъ Богороди испратилъ Гавр. Крѫстйовича за свой намѣстникъ въ островъ Самосъ, между прислужници-тѣ на тоя послѣдния, имало само двама турци и единъ българинъ, Велко Королея, а всички-тѣ други биле гърци. Дѣдо Велко казва, че Гавриилъ ефенди (Крѫстйовичъ) всѣкога български хоратилъ съ него и го наричалъ *войникъ*.

училище се е помѣщавало въ наета отъ община-та частна кѫща. — Когато прѣзъ 1843 г. панагюрци си сѫградиле „*женско школйо*“, нема сѫмнѣвание, че на много български общини едвамъ е дохождало на умъ за такова нѣщо.

Слѣдъ освобождение-то, изново се сѫградихѫ и приспособихѫ още три сгради за мѫжки и една за женско училища. Прѣзъ мината-та учебна 1890—1891 година, панагюрски-тѣ училища се посѣщаваха отъ 1200 ученици, отъ които около 800 момчета и останали-тѣ момичета. Имаше 20 души учители и 5 учителки, на които заплати-тѣ, заедно съ трима слуги, бѣхѫ приблизително 22,000 лева, плащани отъ община-та. За момчета-та има училище съ 4 класове, а за момичета-та, — съ 1 класъ.

Още прѣзъ 1865 година тука се отвори *Читалище*, у което въ недѣлни и праздничии дни млади-тѣ се сѫбираха да прочитатъ вѣстници и всѣкакви полезни книги. Това читалище си бѣ сѫбрало доста пари и нарѣдило доста богата книжница съ отборъ хубави стари и нови книги, поврѣменни списания и сбирки (колекции) отъ всички-тѣ издаваеми се български вѣстници въ чужбина и въ Турско. Понеже книжница-та се намираше въ една отъ стаи-тѣ на мѫжко-то училище, то прѣзъ 1876 год. постигна и нея сѫща-та участь, както и това послѣдно-то, — изгорѣ. — (Описание на село Панагюрище, отъ В. Чолакова, както споменѫхъ въ 1-та забѣлѣжка, е напечатано съ пари-тѣ на читалище-то). — Нá-скоро слѣдъ освобождение-то сѫщо-то читалище се поднови, подъ название „*Видѣлина*“; то и до-сега сѫществува. Сега читалище-то има една малка книжница съ около 800 томове разни книги. Тая година прѣзъ мѣсецъ марта имаше приблизително 1500 лева, — на лице и записи. Членове-тѣ му сѫ около 150.

Сѫществуватъ още четире: мѫжко, женско, ученическо и дѣвическо дружества, подъ названия: *Леита*, *Развитие*, *Надѣжда* и *Китка*. Тѣхни-тѣ цѣли сѫ доброторни.

7.

Въ Панагюрище всѣко домородство си пази прякоре-тѣ още отъ незапомнени врѣмена. Г-нъ Иречекъ казва, че „въ езика и живота на тия срѣдногорски бѫлгаре (разбира се панагюрци и копривщене) се срѣщѫтъ пѫлно старински чѫрти. Родове-тѣ дѫржѫтъ свои-тѣ прякоре по цѣли столѣтия и то нѣкога имена сѫ-

всѣмъ старобѫлгарски, та и помнѭтъ свое-то родословие на много поколения назадъ“ 95). Мѣстни-тѣ обичае и нрави-тѣ сѫ чисто старобѫлгарски. Панагюрци-тѣ си помнѭтъ и извѫршватъ всички-тѣ

95) Ето нѣкои отъ прякоре-тѣ въ Панагюрище: Аза́пови или Азапчио́ви, Антови, Байрякови, Балаба́нови, Би́нбашови, Бра́ткови, Бѣлопи́тови, Варади́нови, Войси́лови, Вѫлнийови, Го́сподови, Делибалто́ви, Делибашо́ви, Джанба́зови, Доле́некови, Ени́чарови, За́гарови, Кехайо́ви, Ма́слийови, Мехсе́рови, Нягулови, Самохо́дови, Сола́кови, Страхи́нови, Трѫкала́нови, Хайду́тови, Ха́рбови, Чакѫрджи́ови, Черве́нкови. Шишкови, както и много други съ *кара́* и *дели́,* па и доста *хаджиовци.* Между горѣпоказани-тѣ прякоре има нѣкои такива, каквито сѫ биле названия-та на нѣкои турски пѫлкове, а пѫкъ прилагателни-тѣ *кара́* и *дели́,* буквално значущи на бѫлгарски *черн̃ъ* и *лудъ,* а въ обширна смисъль: *твѫрдъ, якъ, силенъ, юнакъ, страшенъ, смѣлъ, дѫрзостенъ,* турци-тѣ сѫ давале на юнаци хора за извѣстни услуги, а по нѣкога и за извѣстни пакости. За домородства-та Азапови и Делибашови се каза въ 62-та и 76-та забѣлѣжки, както по-горѣ се говори и за домородство-то Байрякови, у което се пазилъ войнишкия *байрякъ* (знаме), обаче тука щѫ забѣлѣжа, че турци-тѣ наричатъ знаме-то и *санджа́къ, лива́,* па по нѣкога и съ чужда-та рѣчь *иандера.* Прякоръ-тъ на домородство-то Бинбашиови е отъ турски-тѣ рѣчи *бинъ* и *башъ,* — *бинбаши,* главатаръ на хилядо души войска, хилядникъ, днесь у насъ *майоръ.* Това домородство отъ памтивѣка до вѫзстание-то се занимаваше съ изработване пушки, които още мнозина употрѣбяватъ, ножове и разни други желѣзарски работи. Въ врѣме-то на вѫзстание-то „главний майсторъ на черешови-тѣ топове бѣше панагюрецъ-тъ Никола Бинбашовъ. Тия топове имаха дѫлжина 2 до 2$^1/_2$ метри калибръ, като горски-тѣ топове, стегнати на три-четери мѣста съ якги желѣзни халки и поставени вѫрху двѣ колелета, както обикновенно биватъ сѫщински-тѣ топове“ (Записки на З. Стояновъ, Томъ II-й, стр. 66). Подиръ смѫрть-та на споменѫтия Никола Георгийовъ Бинбашовъ, наслѣдници-тѣ му напустнаха занаята, съ който сѫ се поминували много години тѣхни-тѣ прѣдѣди. Прякоръ-тъ Делибалтови е отъ турски-тѣ рѣчи *дели́* и *балта́,* — луда, люта, остра сѣкира или брадва; имало е и до-скоро сѫществуваше пѫлкъ-тъ на *Балтаджие-тѣ,* които бѣха вѫоржжени съ брадви съ кѫси дрѫжки; тоя пѫлкъ е устроенъ отъ Мурадъ 2-й. Балтаджие-тѣ сѫ биле единъ видъ прѣдня стража на султана; тѣ, съ брадви-тѣ нарамо, всѣкога сѫ вѫрвѣле прѣди него, когато отивалъ на война, а напоконъ останале въ палата, като тѣлопазители. До когато се вѫцари султанъ Абдулъ-Азисъ (1861 г.), балтаджие-тѣ, на коньe и съ кѫси брадви на-рамо, дѫржащи ги съ една-та си рѫка, предшествуваха султана, когато отиваше да се моли въ джамия-та, или другадѣ на расходка. Прякоръ-тъ Джанбзови е отъ название-то на пѫлка на джанбазе-тѣ, на които назначение-то било да се качватъ, въ военно врѣме съ стѫлби, съ вѫжя, или по другъ начинъ, вѫзъ стѣни-тѣ на неприятелски-тѣ крѣпости; *джанбазъ* значи човѣкъ, който играе съ душа-та си, та, види се, че това название имъ е било дадено поради опасна-та имъ служба. Загарови, отъ пѫлка на загарджие-тѣ; *загаръ* значи куче на

стари бѫлгарски обичае, както утвърдява и Чолаковъ, че „тука се държѫтъ много стари народни обичае, като пѣсни, хорà, праздници и проч., което явно доказва на нѣмци-тѣ и на други, че не

ловецъ, ловчийско куче, слѣдователно, хора-та, които сѫ назначени да пазѫтъ тия животни-ловци, сѫ се наричале *загарджи,* — кучетаре, псетаре, за това и войници-тѣ отъ пѫлка Загарджи сѫ биле ловци, каквито сѫ биле и ония отъ пѫлкове-тѣ *самсонджи и сейменъ* (забѣлѣжка 69) и, сѫ биле вѫорѫжени съ пушки, но сѫ се бúле по нѣкога и съ сабли. Тия три пѫлкове послѣ сѫ замѣстиха отъ войска-та *авджѝ* — ловци и *нишанджи* — стрѣлци. Мехгерови, отъ пѫлка на *мехгерджие-тѣ,* които сѫ биле вѫорѫжени стражаре на великия везиръ и негови ближни прислужници. Солакови, отъ пѫлка на *солаци-тѣ,* които биле вѫорѫжени съ *сулици,* — островърхо копие, което отъ двѣ-тѣ си страни, по-долу отъ върха, е прѫлично на двѣ острокрайни брадви. Харбови отъ пѫлка *хáрбаджи,* така нарѣченъ отъ турски-тѣ рѣчи *харб,* или *харба,* отъ които първа-та значи война, бой, ратъ, а втора-та е название-то на едно крѫпо копие, мѫждракъ, — слѣдователно, харбаджие-тѣ сѫ биле бойци, или войници, вѫорѫжени съ кѫси копия, или мѫждраци. Чакърджиови водятъ прякора си отъ пѫлка *чакърджи,* леги конници, за които се каза въ 23-та забѣлѣжка. Мислѭ, че и отъ показани-тѣ турски прякоре се установява какво панагюрци сѫ ходиле на дѣйствителна военна служба. Най-послѣ, понеже между прякоре тѣ се споменува и оня на Еничарови, щѫ кажѫ нѣколко думи и за *еничари-тѣ:* Когато се вѫцарилъ Орханъ 1-й, вторий турски султанъ, той назначилъ по стария си братъ Алляединъ на дѫлжность-та великъ везиръ, понеже, когато щѣлъ да умрѣ баща му Османъ 1-й, тоя послѣдний заръчалъ щото по-младия му синъ Орханъ да го наслѣди, той да стане султанъ. Щомъ станѫлъ везиръ, Алляеддинъ се погрижилъ да намѣри приходи, да насѣче пари и да урѣди войска-та. До тогава турци-тѣ немале (не сѣкле) пари, а пѫкъ войска-та имъ се сѫстояла отъ леги вѫорѫжени конници, именуеми *акънджѝ* (забѣлѣжка 23) и *нефрáнъ* (души, лица, единственно число *нефѐръ,* — душа), които се сѫбирале само въ военно врѣме. (Види се, че тая войска е била такава, каквато прѣди 30—40 години турци-тѣ сбирахѫ отъ всѣко село, мохамедане и християне, *потеря*, за да гони разбойници, или да се опѫлчи на неприятеля, и я наричаха *нефрамъ*). Войскаре-тѣ, акънджи и нефранъ, не сѫ имале заплата, ами сѫ се храниле отъ себѣ-си, та много плячкосвале и грабиле отъ побѣдени-тѣ. За това Алляеддинъ урѣдилъ една постоянна пѣша войска, която нарѣкѫлъ *яя,* или *пиядѐ.* За храна на всѣкой войникъ се опрѣдѣлило по една аспра ($^1/_4$ драмъ сребро) за день. Но по едно врѣме, откакъ и тая войска захванала да чини пáкости, брусенский кадия Карахалилъ Джандерели, като взелъ прѣдъ видъ, че, споредъ закона, всички-тѣ побѣдени и завладѣни сѫ робе на султана, който, слѣдователно, става господарь на имоти-тѣ, на жени-тѣ и на дѣца-та имъ, предложилъ да се сѫберѫтъ всички-тѣ християнски момчета отъ още малка-та тогава османска държавица, да се научѫтъ и привикнатъ на мохамеданство-то, па отъ тѣхъ да сѫставатъ войска, огдѣлна отъ османци-тѣ, която може

сме мними бжлгаре, както тѣ ни наричатъ, ами сме чисти бжлгаре, происходящи отъ словенско плѣме". Това се подтвърдява и съ описание-то въ вѣстникъ *День*, гдѣто, между друго, е казано,

да стане вѣрна и привързана султану. Като всѣкой мохамеданинъ, Карахалилъ рѣкжлъ още, че „ще се стори голѣма добрина, ако тия млади момчета приематъ истинска-та вѣра, защото всѣкой човѣкъ когато се ражда е расположенъ, наклоненъ кжмъ *исляма* (истинска-та, права-та вѣра). Като нематъ доморoccтва и родствении сврѫзки помежду-си и съ сжщински-тѣ турци, тия войници щжтъ да сж вѣрни и прѣданни султану, който ще да ги храни, облачи и да се грижи за всичко, щото имъ е потрѣбно за служба-та." Султанъ Орханъ и везиръ-тъ му Алляеддинъ приеле Карахалилово-то предложение. Когато се вече сжбрале христиенски-тѣ момчета, султанъ-тъ, заедно съ тѣхъ, отишжлъ нá-госте у дервишина Хаджѝ Бекташъ, който живѣялъ близо при града Амасия. Султанъ Орханъ помолилъ Хаджи Бекташъ да благослови момчета-та, да имъ даде знаме и именование. Като турилъ вжзъ глава-та на едного отъ тия млади момчета ржкава отъ джубѐ-то си (горна дрѣха), дервишинъ-тъ рѣкжлъ тия пророчески думи: „име-то му да е *енѝ чарѝ* (новъ войникъ); лице-то му да свѣти; ржката му да побѣждава; сабля-та му да е остра, рѣзлива; стрѣла-та му да пронизва; той ще надвива въ всички-тѣ бойове, и всѣкога ще се вржща побѣдитель!" За споменъ на тая благословия, вжзъ плжстена-та (отъ бѣла вжлна) гугла (калпакъ) на нови-тѣ войници се турило и едно проджлжено, висящо платно, което напомнювало дервишкия ржкавъ. За това, види се, повечето отъ еничари-тѣ сж биле бекташи (забѣлѣжка 108). А защото заплата-та и храна-та, които се давале на нова-та войска, биле повече отъ колкото на друга-та войска, то еничари-тѣ взеле за отличителенъ знакъ котелъ-тъ, съ който имъ сж раздавале храни-тѣ, та за това котелъ-тъ е билъ за тѣхъ така святъ, както знаме-то е свято сега за всички днешни редовни войници. По тая причина и нѣкои отъ главатаре-тѣ имъ сж се наричале *ахчѝ башѝ* (главатаръ на готваче-тѣ), *чорбаджѝ башѝ* (главатаръ на ония, които приготвюватъ чорба-та), *сакà башѝ* (главатаръ на водоносачи-тѣ), а най-главний заповѣдникъ — *еничари агасж* (началникъ на новата-та войска). Военни-тѣ еничарски отдѣления (пжлкове, дружини, чети), сж се наричале *оджаци* (огнища), а началници-тѣ имъ — *бюлюк башѝ* (главатаръ на дружина) и *агà* (бате, байчо, бае, а въ дадения случай *началникъ*). Вмѣсто друго украшение на войнишка-та си капа, еничари-тѣ сж носиле по една дрѫвена лажица. Така се е сжставила най-напрѣдъ нова-та войска (еничари), чрѣзъ която почти петь вѣкове турски-тѣ султане сж владѣяле. Най-напрѣдъ тя била само хилядо души и всѣка година като притуряле по нѣколко христиенски момчета, въ врѣме-то на султанъ Мохамедъ 4-й (1649—1687 година), който заповѣдалъ да се наложи мохамеданство-то на много христиенски войници, бройя на еничари-тѣ достигналъ до 40 хиледи души. До извѣстни години на еничари-тѣ е било забранено да се женжтъ, но около врѣме-то на тоя султанъ (Мохамедъ 4-й), като вече захванале да се женжтъ и дѣца-та имъ да постжпжтъ въ войска-та, захванале сжвжршенно да се развращаватъ и упадатъ. Еничари-тѣ сж биле джлжни

че „панагюрецъ-тъ има всички-тѣ добрѝ качества на словенина. . . .“ — И до-сега още тука се празднуватъ „вълчи-тѣ праздници“ (отъ 11-й до 21-й Ноемврия); за души-тѣ, освѣнъ всѣка сѫббота,

да живѣѭтъ въ общи тѣ си *одай* (стáи). Ония отъ тѣхъ, които не биле юнаци и страшливи-тѣ, изваждани сѫ изъ оджака; такивато вече не смѣяле да се наричатъ еничари. Освобождавани сѫ обаче ония, за които се доказвало, че сѫ неспособни, негодни, за военна-та служба. Такива се оженвале и плащало имъ се по три аспри на день за храна, па да се молѭтъ Богу да дава здравие и животъ султану, да усилва и да уголѣмява държава-та. Обвиняеми-тѣ бюлюкбашие, аги и други главатаре за лошо повѣдѣние, сѫ сѫдиле отъ единъ *диванъ* (сѫвѣтъ), сѫстоящъ се отъ военния сѫдия и всички-тѣ главатаре на оджаци-тѣ, и се изваждале отъ служба, а за други, тежки прѣстѫпления и злодѣяния, въ повечето случаи, биле смъртно наказвани. Еничари-тѣ отъ долни-тѣ чинове биле сѫдени и наказвани отъ главатаре-тѣ на оджака, отъ който билъ виновния. Откакъ, въ врѣме-то на сѫщия султанъ Орханъ (1327—1360 година), преминале въ Европа, турци-тѣ прѣстанале вече да вематъ еничари отъ грѫци-тѣ, а само отъ бѫлгаре-тѣ и бошнаци-тѣ, по-кѫсно и отъ арнауте-тѣ, а въ Азия — отъ арменци тѣ. Това станало по распорѣждание-то пакъ на Карахалилъ Джандерели, който, въ царувание-то на Мурадъ 1-й (1360—1389 год.), е билъ назначенъ главенъ военъ сѫдия, а по-сѣтне — великъ везиръ, подъ име Хайрединъ паша. Споредъ нови-тѣ нарѣдби, които тоя послѣдния вѫвелъ въ нова-та войска, като вече се не вемале еничари отъ грѫци-тѣ, то заробени-тѣ (побѣдени-тѣ) отъ тия послѣдни-тѣ биле потурчвани и способни-тѣ отъ мѫжки-тѣ сѫ вѫвождани въ войска-та да вършѫтъ извѣстни работи, да слугуватъ. Така, по тия нови нарѣдби, турци-тѣ като захванале да вематъ по едно отъ петь-тѣ (20 на 100-тѣ) отъ всички-тѣ християнски (арменски, бѫлгарски, бошнашки и арнаутски) здрави дѣца, случвало се е щото отъ нѣкое доморордство да вематъ всички-тѣ здрави дѣца, а отъ друго да се не веме ни едно. Дѣца-та сѫ вемани не по-млади отъ 10-12-годишна възрасть, а додѣто пораствѫтъ и станатъ способни за войници, стари и опитни войници отъ пѫлка на турнаджие-тѣ ги отхранвале и обучавале въ султански-тѣ градини и садове у Бруса, Одринъ и сѣтне въ Цариградъ. Пѫлкъ-тъ се наричалъ *турнаджи,* отъ рѣчь-та *турнà,* по бѫлгарски *жеравъ,* — жераваре. Еничари-тѣ отъ пѫлка на турнаджие-тѣ сѫ сѫбирале отъ бѫлгаре-тѣ и момчета-та, които приготвювале за еничари. Пѫлкъ-тъ на турнаджие-тѣ е унищоженъ около прѣди 270 години, по причина, че убихѫ 17-годишния султанъ Османъ 2-й. По-кѫсно, ужъ сами родители-тѣ захванале да даватъ доброволно по едно дѣте, или по 25 аспри откупъ и ужъ на такива момчета не било налагано мохамеданство-то, освѣнъ ако нѣкой доброволно желаялъ да стане *ислямъ.* Все споредъ Хайрединови-тѣ нарѣдби, както мохамедански-тѣ, така и християнски-тѣ еничари сѫ имале еднакави правà и длъжности: споредъ достоинство-то си, всѣкой можалъ да занимава разни служби. — Отъ казанното до тука се установява, че дѣйствително и отъ бѫлгаре-тѣ сѫ вемани *еничари,* ала до кога е било това, не се знае. А пѫкъ че и отъ бѫлгаре-тѣ е имало

когато раздаватъ коливо (варена пшеница), ѣдения и пиения, празднуватъ се и двѣ голѣми задушници, — въ сѫбботи-тѣ прѣди заговѣвание (мѣсно) за Вѫскресение Христово и Петдесетница (Русáля), и други двѣ малки, — около Никулъ-день и Атанасовъ-день; за болни-тѣ се празднуватъ свети-тѣ Косма и Дамянъ (1-й Ноемврия); за баба шарка (сипаница-та), — Св. Варвара (4-й Декемврий); за волове-тѣ, и вѫобще за ѣдрия рогатъ добитакъ, празднува се Св. Власий (11-й Февруарий); за конье-тѣ, — сѫббота-та на пѫрва-та седмица отъ великия постъ (Св. Теодоръ); за овце-тѣ и агнета-та, — Св. 40 Мѫченици (9-й Марта); за змии-тѣ и за хайдуци-тѣ [96]), — Благовѣцъ (Благовѣщение, 25-й

еничарски главатаре, вижда се и отъ пѣсень-та за Слáвъ бюлюкбашия, башъ еничаринъ, който, по прѣдателство отъ попъ Никола, взелъ и три-тѣ си синове за еничари, безъ да пожалилъ жена-та си Стойна Eнинйовка, на която по-прѣди билъ веменъ за такѫвъ братъ ѝ, напоконъ мѫжъ-тъ ѝ (сѫщий Славъ) и най-сѣтне дѣцата ѝ за млади еничари. Славъ заповѣдалъ да заколѭтъ попъ Никола зарадъ прѣдателството му. — Рѣдко сѫ вече оняя стари жени въ Панагюрище, които знаятъ тая пѣсень, ала и оння, които сѫ я запомниле, не пѣѭтъ я еднакво. Така запримѣръ: едни пѣѭтъ Склафъ, Слафъ, — вмѣсто Славъ, а други: Стана Eнинйовска, вмѣсто Стойна Eнинйовка. Подиръ това, нѣкои споменуватъ, че Славъ, башъ еничаринъ, сейменски бюлюкбашия, у попови кондисалъ, а сеймене — по ханове; други пѣѭтъ, че Склафъ (безъ да споменуватъ рѣчи-тѣ: башъ еничаринъ, сейменски бюлюкбашия) е падналъ у попови, момци-тѣ му по сѐ село. Съ рѣчи-тѣ *сеймене* и *момци* се разбиратъ *еничари* (забѣл. 69), на които Славъ или Склафъ е билъ главатаръ. Послѣ, споредъ нѣкои пѣвачки, попово-то име било Никола и че Славъ взелъ и три-тѣ си дѣца за еничари, по предателство отъ попъ Никола, който зарадъ това предателство билъ закланъ, тогава когато други не споменуватъ попово-то име, не казватъ да ли дѣца-та сѫ вземени за еничари, нито пѫкъ, че попъ Никола е закланъ за предателство. — Горѣ-долу, показани-тѣ сѫ сѫществении-тѣ разници въ пѣсень-та, която помнѭтъ сега нѣколко стари жени, бабички.

96) Хайдуци-тѣ всѣка година излазиле спроти Благовѣцъ, прѣзъ нощь-та, та прѣзъ деня да могѫтъ да си накрѫвяватъ ножове-тѣ отъ крѫвь-та на нѣкоя жѫртва, па като лизнѫтъ отъ нея (да си наквасатъ уста-та отъ крѫвь-та), то цѣло лѣто никой не може да ги упушне, или хване и заколи. Нѣкога-си доморoдство-то Хайдутови не е пропущало година да не отиде нѣкой отъ челедь-та хайдукъ и повечето пѫти отъ тѣхъ сѫ биле войводи-тѣ. Какви сѫ биле обаче панагюрски-тѣ хайдуци, съ каква цѣль сѫ излазяле по гори-тѣ, планини-тѣ и друмове-тѣ, — да ли да убиватъ, грабатъ и обиратъ, или да си отмѫстяватъ, нищо навѣрно се не знае, ала все, до колкото е извѣстно, излазяле сѫ повече обидени-тѣ и оскѫрбени-тѣ, отъ които нѣкои напоконъ ставале и разбойници. Въ зимно врѣме тѣ сѫ се прибирале у дома си, ужъ като че прѣзъ лѣто-то ходиле на честна печалба, ала селене-тѣ и селски-тѣ

Марта); за грѫмъ-тъ, дѫждъ-тъ и плодородие-то, — Илийнъ-день (20-й Юлий); за пѫтници-тѣ, — Св. Пантели (27-й Юлий). Въ деня на Петдесетница-та се празднува повече *Русáля*, отъ колкото еврейско-християнский праздникъ, защото, другояче, всички-тѣ зеленчуци изсѫхватъ. Празднуватъ се и други по-маловажни праздници, каквито сѫ „мúши-тѣ праздници“, и други такива[97]). Праздникъ-тъ на Кóледа се празднува, както по всички мѣста низъ Бѫлгария, на Рождество Христово (25-й Декемврий), когато мѫжки-тѣ дѣца, до около 10-годишна вѫзрасть, облѣчени съ чисти празднични дрѣхи, съ хубави приготвени дрѣнови тояги, ходѫтъ въ кѫщи-тѣ да викатъ: „Богъ са родѝ Кóледо, Богъ са родѝ Кóледо-ле!“, а пѫкъ хора-та имъ харизватъ кравайчета и пари. Праздникъ-тъ на Суръ, богъ-тъ на година-та, се захваща, като предпразденство, на 31 Декемврия, когато, откакъ пустне вечерна черкова, около 5 часъ-тъ слѣдъ обѣдъ, моми-тѣ износятъ бѣлъ калаисанъ (ганосанъ) чистъ котелъ, напѫлненъ съ вода, и всѣкоя си пуща въ него по една китка, на която е вѫрзанъ прѫстенъ съ червенъ конецъ. Тогава една мома изважда китки-тѣ изъ котела и на всѣка китка пѣе и пророча (прокобява) да ли ступанка-та ѝ, пуснавша-та я, ще се ожени прѣзъ година-та и за какѫвъ мѫжъ: овчаръ, орачъ, занаятчия, или тѫрговецъ. Подиръ това играятъ хоро, па всѣкоя се прибира у дома си. Тоя обичай, или обрядъ се казва: „да са пѣятъ прѫстене-тѣ“. Прѣзъ нощь-та, щомъ попѣятъ пѫрвѝ пѣтлѝ, около 12 часа (защото по-рано се не излѣзва, че випире-тѣ и самодиви-тѣ още ходѫтъ по улици-тѣ),

---

векиле ги не закачале, защото се боѣле да не би, като чуятъ другаре-тѣ имъ отъ други мѣста, да сторѫтъ пакость и на векиле и на селене, когато пѫтуватъ.

[97]) На тия праздници, ако сѫ въ постни дни, или въ срѣда и петѫкъ, прави се кóливо, нарочно се приготвюватъ особенни хлѣбове и гостби, които, откакъ ги обстоѝ (благослови) попъ-тъ, — въ черкова-та или у дома, — и вземе си дѣлъ-тъ, най-добра-та часть, раздаватъ се на сѫсѣди-тѣ и на дѣца-та; ако ли сѫ пѫкъ блажни дни, то повечето пѫти се колѭтъ за *курбани* (жѫртви) овни или волове у дома и по оброчища-та, които се нарочно приготвюватъ въ голѣми *казане* (котли), попъ-тъ ги обстоява и се раздаватъ на присѫтствуѭщи-тѣ за ѣдение; по-богати-тѣ или раскошни-тѣ жѫртвоприносители доставятъ и вино,—да пие всѣкой колкото иска. Въ врѣме на бездѫждие, суша, или на посветенъ на нѣкой светецъ денъ, какѫвто е за примѣръ св. Архангелъ, който вади на хора-та души-тѣ, или св. Илия, който съ грѫмъ-тъ и свѣткавица-та си разтрясва (убива) хора, добитѫкъ, сѫбаря дрѫвета и кѫщи, дава дѫждъ, и други такива, та се колѭтъ курбане, молебствия-та ставатъ на високи отворени мѣста, или въ нѣкоя кория.

млади момци тръгватъ по кѫщи-тѣ и суроваткватъ хора-та на легла-та имъ, за здрáве съ нарочно приготвени отъ весели дрѣнови клоне суроватки, като казватъ: „Сýрова годѝна, вéсела годѝна, и до годѝна съ здрáве и съ живòтъ“, па удрятъ хора-та съ суроватки-тѣ, а домакине-тѣ имъ даватъ пари, наденици, луканки (свински сиджуци), или каквото и да е насолено, или изсушено свинско мѣсо. Суроваткванне-то се свършва додѣто още не е сѫмнѫло, а щомъ хора-та захванатъ да отиватъ въ черкова, суроваткаре-тѣ хвърлятъ суроватки-тѣ въ рѣка-та, защото, който я не хвърли, прѣзъ цѣла-та година щѫтъ да го ѣдѫтъ бѫлхи и въшки. На бѫдния вѣчеръ, спроти нова-та година, се приготвятъ нарочно особенни гостби, между които всѣкога трѣбва да има свинска глава и тутманикъ (единъ видъ пита отъ брашно, сирене и свинска масть, а не овче или говеждо масло, съ каквото другъ пѫть се готви). На други-тѣ бѫдни вечери, — спроти Коледа (Рождество Христово) и Водици (Богоявление), — гостби-тѣ сѫ постни, ала вече трѣбва да има и зелникъ (точено, баница, съ кисело зелие — пресòлъ, армéя, — и дръвено масло). И на три-тѣ бѫдни вечери, прѣди вечеряние-то, домакиня-та запалва една восѫчна свѣщь, прекадява трапеза-та съ темянъ, бѫбре нѣкаква-си неразбираема молитва, въ видъ на благословия, или благопожелание на доморордство-то, па откакъ отъ всички-тѣ гостби отдѣли по малко, — колкото единъ зáлакъ, — въ чисто блюдо за Света Богородица, за живѝ и здрáви (самодиви-тѣ, или каквито и да сѫ зли духове) и за отсѫтствуѭщи-тѣ по чуждина отъ челядь-та (ако има такива), захваща се вечеряние-то. — На Лазарова-та сѫбота 8-10 годишни момичета ходѭтъ, по 5-6 заедно, въ кѫщи-тѣ да пѣятъ „на Лáзаръ“, а домакини-тѣ ги даряватъ съ пари и съ яйца „за Лáзаръ“. Агне или яре никога се не ѣдеше прѣди Гергйовъ-день (23-й Априлий). Прѣди възстание-то, щомъ захванеха лѣтно врѣме да узрѣватъ овощия-та, най-напрѣдъ се занасяха въ черкова-та у едно блюдо да ги обстой попа, раздаваха се отъ тѣхъ на хора-та, па тогава ступане-тѣ захващаха да ги ѣдѫтъ. Така бѣше и съ цвѣтя-та. Слѣдъ възстание-то обаче, обичайя да се носи въ черкова, плодъ отъ дръвета или цвѣте, се махна; но всѐ пакъ по-напрѣдъ раздаватъ на сѫсѣди-тѣ, па тогава ступани-тѣ ѣдѫтъ. Сега само гроздие-то носѭтъ (на 6-й Августа).

Прѣди възстание-то въ всѣкоя отъ четери-тѣ голѣми махали, въ недѣлни и празднични дни слѣдъ обѣдъ, се сбираха да играятъ хоро, смѣсени: моми, ергене, момичета, момчета, млади невѣсти и мѫже, облѣчени въ празднични-тѣ си дрѣхи, а пѫкъ дру-

ги глѣдѫтъ, — на нѣкои се радватъ, захвалятъ имъ; други одумватъ, осмиватъ и прѣхоратяватъ, — ала отъ вѫзстание-то насамъ хоро-то се сбира само на едно мѣсто.

Езически-тѣ обичаи и обряди, въ врѣме на раждания, крѫщавания, сгодявания, свадби и умирания, пѣсни, приказници, баяния и всѣкакви суевѣрия, за извѣстни случаи, прѣзъ всички-тѣ годишни врѣмена и праздници, които тука сѫ много и доста любопитни, могѫтъ да се опишѫтъ особно, или послѣдователно. Въ своя „Бѫлгарски Народенъ Сборникъ“ отъ 1872 год., покойний В. Чолаковъ е описалъ доста отъ обичаи-тѣ и пѣсни-тѣ.

Хилядогодишно-то християнство още не е надвило на нѣкогашно-то езичество; та и едва-ли ще може да му се надвие и да се изкорени изъ паметь-та на бивши-тѣ му поклонници. Суевѣрие-то е хванало ягки корени: Хора-та повече вѣрваха, па дори и сега нѣкои още вѣрватъ въ самодиви-тѣ, випире-тѣ и разни добри и зли духове, отъ колко-то въ християнски-тѣ проповѣди, въ евангелско-то учение и въ положителна-та наука. Каквото нещастие и да би се случило въ домородство-то, незабавно щѣше да се отдаде на магия-та, която се много вѣрва, и на разни суевѣрни прѣдразсѫдѫци. Случвало се е нощѣ сомнабули да излѣзватъ и да ходѫтъ по гори-тѣ, гдѣто ги намѣрвале хора-та, ала за тѣхъ се увѣрява, че „живѝ и здра́ви“ (самодиви-тѣ) ги водиле [98]. Има хора, които се страхуватъ нощѣ да минатъ по край гробища-та, а пѫкъ други има, — сѫботници-тѣ (които сѫ се родиле спроти сѫббота), та се не боѭтъ нито отъ самодиви-тѣ, нито отъ випире-тѣ, нито отъ мѫртавци-тѣ, нито отъ каквито и да сѫ дяволе. Тѣ дори ги виждатъ и по нѣкога говорѭтъ съ тѣхъ [99].

---

[98]) Когато става дума за самодиви-тѣ всѣкога се казва за тѣхъ „живѝ и здра́ви“, както и когато се говори за сипаница-та — „баба шарка“, наричатъ я „бла́га, ме́дена и ма́слена“. За нея съ особенно благоговѣние хоратѫтъ и когато е дошла „на чести́то“ въ нѣкоя кѫща (когато нѣкой се е разболѣлъ отъ нея), роднини-тѣ и приятели-тѣ казватъ: „честита ви ме́дена и маслена баба шарка каква е хубава! да ѝ са не нарадвате“!

[99]) Споредъ една пѣсень, която се пѣе тука, Стояну дошле на госте деветь кралици, десета Рада царица, която довела мѫжко дѣтенце. То по срѣднощь водица поискало: уста-та да си натопи, сърдце-то да си накваси; ала вода ни капка немало. Майка Стояну рѣкла да вземе двѣ стовни, на самодивско-то езеро да иде, та да налѣе вода студена. Стоянъ взелъ стовни-тѣ, отишълъ на вода на самодивско-то езеро, гдѣто заварилъ три жени, три самодиви. Една-та била леля му, друга-та стрина му, третя-та учиная му; тѣ сваляле мѣсечина-та, бѣла крава я правиле, прѣсно мляко доиле. Като видѣле Стоянъ, тѣ му рѣкле: про-

Обичай е тука щото всѣкога слѣдъ три години да изваждатъ изъ гробове-тѣ кости-тѣ на умрѣли-тѣ и, откакъ ги омиватъ въ осветена вода, за „да сѫ чисти за второ пришествие“, попъ-тъ имъ чете извѣстни молитви и пакъ ги турѭтъ въ гроба. Случвало се е обаче щото нѣкои трупове да не сѫ се сгниле, ала за това не била причина почва-та, прѫсть-та, ами защото хора-та биле грѣшни, та Богъ не щѣлъ да ги приеме „на óня святъ“, и тия са випирясале, а всичко това ставало по Божие прѣдраспорѣждание, — „така било писано“, или „така било рѣчено отъ Бога да стане“ [100]). Въ такива случаи попъ-тъ се не викаше да

клета да е майкя ти, що та въ посряднощь допрати на тая вода студена. Тя се не пие, тя е галатна (мрѫсна, нечиста). Скоро да си идешъ, додѣ сѫ пѣтли не пѣле; майкя ти да та лѣкува съ кравайче отъ коледарче и съ шума отъ бѣла лоза. Стоянъ се назадъ повѫрналъ, люта го треска растресла, глава го блѫснѫла и додѣго въ двора си да влѣзе, той паднатъ, та съ душа-та си се раздѣлилъ. (Пѣвачки-тѣ казватъ, че самодиви-тѣ правиле магия нѣкому да умрѣ, ала като отишѫлъ Стоянъ при тѣхъ, то магия-та него хванала и той умрѣлъ. Нъ тѣ не знаятъ що се разбира въ пѣсень-та съ думи-тѣ: „деветь кралици, десета Рада царица“ и „мѫжко дѣтенце“). — Еднаждъ, когато нощно врѣме самодиви-тѣ играле хоро край банския пѫть, чичо Киро Даманов ги видѣлъ. Тѣ го повикале, поздраввале сѫ и хваналъ се на хоро-то да играе съ тѣхъ; тѣ му дале бѫклица да пие вино, ала още додѣто била бѫклица-та въ рѫка-та му, пѣтли-тѣ попѣяле, та самодиви-тѣ се изгубиле, а той токо видѣлъ, че дѫржи костенурка (костена жаба), която шава въ рѫцѣ-тѣ му. — Една нощь, като отивалъ у леля си, чичо Киро срѣщналъ баба шарка, близо при гробища-та. Тя била съ голѣма глава, като шиникъ, и забрадена съ бѣла крѫпа, па толкова голѣма и дебела, щото захванала цѣлия пѫть, та чичо Киро едвамъ можялъ да се посвие до единъ зидъ за да мине баба шарка. Като сѫботникъ, чичо Киро ѝ рѣкълъ „добѫръ часъ“, а пѫкъ баба шарка го заплювала и си заминала. Дори до вѫзстание-то, когато го убиха, чичо Киро събираше дѣца да ги учи; той отъ всички-тѣ други, като него, даскале по-скоро научваше дѣца-та да пишѫтъ и четѫтъ; заплата-та, която му даваха тѣ за учение-то, му идѣше „като отъ невидѣна страна“, защото сѫщоврѣменно въ даскалница-та си работѣше и занаята, — шиеше дрѣхи. И зимно и лѣтно врѣме чичо Киро не спѣше въ кѫщи; той всѣкога спѣше подъ стрѣха-та и покриваше се, само зимно врѣме, съ тѫнка завивка; ноще му бѣше другаръ „филинта-та“ (делибашийска пушка, която му останала въ наслѣдство отъ баща му Карадимо, за който се спомена въ крайя на 76-та забѣлѣжка); чичо Киро бѣше и добѫръ стрѣлецъ и ловецъ

[100]) Освѣнъ показания случай, умрѣлъ човѣкъ става випирянъ, когато, додѣто още не сѫ го опѣяле, нѣкой го е прѣкрачилъ, или го е прѣскокнала котка. Като го заровѫтъ, той нощно врѣме излази изъ гроба и ходи низъ улици-тѣ, додѣто попѣятъ пѣтли-тѣ, па се врѫща въ гроба.

чете, ами нѣкоя бабичка сѫботница да имъ бае, а сѫботникъ да ги зарови изново въ гроба. — Особенно сѫ любопитни приказвания-та на нѣкои моми и вдовици жени, или на които мѫже-тѣ сѫ отишле по чуждина, за змейове-тѣ [101]), когатоноще влазяле въ кѫщи-тѣ имъ прѣзъ комине-тѣ, та се либиле, или сношавале съ тѣхъ. — Тука се вѣрва още, че всѣка кѫща, нива, ливада, градина, лозие, или какѫвто и да е недвижимъ имотъ, си има по единъ *сахибия* (ступанинъ), който го пази, а такѫвъ ступанинъ е смокъ (единъ видъ змия), когото хората пазѫтъ да го не убие

Само сѫботници-тѣ и кучета-та видватъ випире-тѣ, които сѫ като човѣшка сѣнка. Една нощь кучета-та нападнале на единъ випиринъ, та го распокѫсале. На зарань-та на мѣсто-то имало единъ купъ пихтия (гѫсто смѣшение отъ вода, крѫвь и разни мазни вещества), ала и кучета-та я не ѣле! — Тука хора-та не знаятъ за каракончовци и самовили, за които се говори по други мѣста.

101) Змей-тъ е като свѣткавица, нѣщо такова като дяволъ и като голѣма змия съ криле и съ крака, па полека-лека се спуща на-долу въ коминя, а по нѣкога и прѣзъ прозореца влѣзва въ кѫщи и вѫрши си каквото ще; никой не смѣе да вика, че той удушва човѣка. Жени-тѣ и моми-тѣ съ страхъ и благоговѣние глѣдатъ на оная, при която ходи змей, на когото име-то се не споменува, ами се казва „либовникъ“. Змейове-тѣ живѣятъ по гори-тѣ и по високи-тѣ могили; тѣ могѫтъ да грѫмѫтъ и да пущѫтъ стрѣли (мѫлнии), като свети Илия; тѣ си иматъ жени, които сѫ отвлѣкле отъ нѣкое село и непропущатъ никого, дори и сѫботници-тѣ, да ги видѫтъ, ала пакъ си иматъ въ села-та и либовници, у които ходѫтъ ноще. Както има змейове, които либѫтъ моми и жени, така има и змеици, които либѫтъ мѫже. Това се вижда и отъ двѣ пѣсни, отъ които, споредъ една-та, змей либилъ нѣкоя-си Стана, която сѫхнала и вехнала, защото я било страхъ отъ змейя кѫсканджия съ моми-тѣ да ходи и сминъ китка да носи. Споредъ друга-та пѣсень, Стоянъ майци си думалъ, че при голямо-то му стадо дохождала дѣвойкя съ белѝ сукмане, а майкя му му отговорила, че това не е девойкя, ами е змейца златнокрилица. . . . Ако ми се позволява, азъ щѫ притурѫ: въ затѫнтени мѣста змейове-тѣ ходѫтъ и дене. Едва помнѫ, дѣте бѣхъ, когато цѣло-то село бѣше викнало противъ селския векилинъ, — Чорбаджи Маринъ Юруковъ, че пращалъ нѣколко нощи пандуре-тѣ да забикалятъ една кѫща, въ която влѣзвалъ змей. Макаръ змейя и да усѣтилъ това, та се прѣдпазвалъ, ала най-сѣтне падналъ въ рѫцѣ-тѣ на пандуре-тѣ, които го закарале на конака. На зарань-та цѣло село отива да види змейя, който бѣше единъ младъ, приличенъ ергенинъ, около 22-23 годишенъ. Не ще ни дума, че змейя-тъ си получи наказание-то, — строгий чорбаджи Маринъ ни най-малки погрѣшки не прощаваше, — ала хора-та все пакъ не вѣрваха, че сѫщий момѫкъ е билъ змейя, ами казваха, че когато се врѫщалъ отъ сѣдянка, пандуре-тѣ го хванале, па излѫгале, че той влазилъ въ кѫща-та.

нѣкой, защото имотъ-тъ ще се развали и растури, при всичко че това животно лѣтно време бозае (суче) млѣко-то на крави, овце, кози, ала на това обстоятелство се не обржща внимание. Нѣкои сгради си иматъ и *таласжмъ*, който по нѣкога се чуе нощно врѣме да ходи, да реве, лае, блѣе, или да говори, ала той не чини пакость. както се мисли, че други-тѣ самодиви, випире, змейове, сж пакостници, макаръ и до-сега да не е показанъ нѣкой, комуто тия зли духове да сж сториле зло, обаче, по суевѣрни прѣдразсждъци, така се мисли. Таласжмъ-тъ [102]) е сѣнка, която пакъ само сжботници-тѣ могжтъ да виждатъ въ извѣстни дни.

Тука и до-сега се е запазилъ обичая, или по-право на́вика, спорѣдъ който хората да рѣжжтъ (бѣлѣжжтъ) и смѣтатъ на *ржбошъ*, каквито и да сж голѣми, цѣли, или дребни бройове (числа). За да се помнжтъ имена-та на ония, за които се държжтъ смѣтки-тѣ, на всѣкой ржбошъ има изрѣзанъ по единъ особенъ знакъ, който означава лице-то, име-то му. Има нѣкои, които записватъ съ мастило вжзъ ржбоша имена-та на лица-та. На врѣтища съ храни, на мѣхове съ сирене, на каци съ масло, на пжлни съ лой шкембета, или на вржзски сушена *пастжрма*, както и на всѣкакви други сждове и вржзски, въ които се намиратъ каквито и да сж вещи, вмѣсто да се надписватъ отъ горѣ, завжрва се по единъ ржбошъ, на който е забѣлѣжено количество-то или стойность-та на прѣдмѣта. Има много хора, които, при всичко че знаятъ да четжтъ и пишжтъ, па и добрѣ да смѣтатъ, по-лесно имъ иде, или така навикнале, да си правжтъ смѣтки-тѣ на ржбошъ, отъ колкото на хартия.

Тука повечето отъ пѣсни-тѣ сж жаловити или любовни; твърдѣ на-рѣдко се срѣщатъ весели. Жаловити-тѣ се отнасятъ все до нѣкои юнашки, хайдушки, войнишки и други такива сжбития, или пжкъ за отпжтувание по чуждина. — Приказници-тѣ сж

[102]) Таласжмъ-тъ е станалъ отъ това, че, когато е правена сграда-та, за да бжде тя здрава и якга, да се не растуря отъ нищо, работници-тѣ сж измѣриле сѣнка-та на нѣкое животно, или на нѣкой човѣкъ, па сж я вградиле въ зидове-тѣ. По тая причина нощно врѣме, — въ деня на годишнина-та, когато е вграденъ, — отъ каквото е животно, таласжмъ-тъ такжвъ гласъ издава, а ако е отъ човѣкъ — говори. Въ мжжко то училище, което изгорѣ въ вжзстание-то, била вградена сѣнка-та на единъ орѣхаръ, та нѣкои ученици го чували, когато по нѣкога и дене викалъ: „ха орѣи, ха орѣи", а пжкъ азъ макаръ и да сжмъ спалъ много нощи въ училище-то, не можѣхъ да го чуя нито еднаждъ нощe, а колко повече дене, ала все пакъ, до дѣто бѣхъ малжкъ, страхувахъ се да остана дори и дене самъ въ училище-то!

прѣдмѣтъ тоже на такива случки, ала и много отъ тѣхъ сѫ за самодиви, за випире, за змейове и други зли духове, които ходѫтъ нощe, додѣто попѣятъ пѣтли-тѣ. — Езикъ-тъ въ пѣсни-тѣ, у които има много рѣчи отъ други гóвори, като че се отклонява отъ говоримия въ повечето случаи, като че има друго устройство (конструкция) и то не само въ староврѣмски-тѣ и исторически-тѣ, ами дори и въ ония пѣсни, които се нагласяватъ и пѣятъ отъ моми-тѣ, по нѣкога доста се измѣнява.

Въ Панагюрище доста правилно се говори бѫлгарския езикъ. Г-нъ Иречекъ споменува, че „езикъ-тъ принадлежи къмъ источно-то нарѣчие и се отличава по особна правилность въ самогласни-тѣ и множество хубави стари изражения и фрази“. Между каквито бѫлгаре отъ други-тѣ страни на Бѫлгария да живѣѭтъ, панагюрци си не измѣняватъ и не забравятъ гóворъ-тъ [103]), макаръ и да могѫтъ лесно да навикватъ на други нарѣчия и да изучватъ чужди езици. Въ Панагюрище има хора, които не сѫ излѣзвале изъ града на вѫнъ, па се научиле да говорѫтъ турски отъ ходивши-тѣ по чуждина, и едва-ли ще да има мѫжъ, който

---

[103]) Тука говоратъ: мля́ко, ви́но, вóда, мáсло, мéсо; белò, чернò, жѫлтò, синйò, старò, младò, новò, вехтò и така нататакъ, тогава когато на други мѣста въ Бѫлгария, ударение-то се измѣнява, като: млѣкò, винò, водà, маслò, мѣсò, бя́ло, чéрно, си́нио, жѫ́лто, стáро, млáдо, нóво, вéхто. Така сѫщо и крайници-тѣ на нѣкои собственни имена иматъ видъ (форма) на звателенъ, а не на дателенъ падежъ, като: Бѣлч*о*, Велк*о*, Генч*о*, Донч*о*, Енч*о*, Живк*о*, Здравк*о*, Иванк*о*, Петк*о* и проч., когато другадѣ казватъ: Бѣлч*у*, Велк*у*, Генч*у*, Донч*у*, Енч*у*, Живк*у*, Здравк*у*, Иванк*у*, Петк*у*. И въ други собственни именна, както и въ нѣкои рѣчи, крайници-тѣ не сѫ еднакви, за примѣръ: Дóбре, Радъ, Дѣлчо, Дѣлйо, Недѣлйо, Пѣйо, Велйо, Крѫстйо и пр.; такà, тóя, тáя, товà, óня, онáя, оновà, които другадѣ се произнасятъ: Вéлю, Дѣлчю, Дѣлю, Дóбри, Недѣлю, Пѣю, Крѫстю; тѫй, тóзи, тѫзи, туй, óнзи, онѫзи, онуй. Вмѣсто членъ-тъ *тъ* отъ мѫжкия родъ, който едва ли се чува по нѣкога, въ именителния падежъ се произнася *а*, като: чивяк'*а* додè, кóн'*я* е червèнъ, би́вол'*а* е чèръ, вóл'*а* е бялъ; вмѣсто човѣкъ-*тъ*, конь-*тъ*, биволъ-*тъ* волъ-*тъ*. Мегка-та *йо*, или *ьо*, стари-тѣ сѫ писале, па и до сега още нѣкои я пишѫтъ и замѣнѭтъ съ старобѫлгарска-та ѡ, като за примѣръ: Недѣлѡ, Крѫстѡ, вмѣсто Недѣл*йо*, или Недѣ*лю*, Крѫст*йо* и така нататакъ. — Освѣнъ тия, има още нѣкои особенности въ гóвора, особенно въ ударения-та и крайници-тѣ, за примѣръ: éдене, пи́ене, кѫпане, здрáве, пранè; рабóтехъ, работѝхъ, писàхъ, а другадѣ: ѣдение и ястие, пи́ение, ми́ение, кѫпание, здрáвие, прáние, рáботѭ, пишѫ, рáботехъ, рáботихъ, пи́сахъ, както и други нѣкои особенности, обаче издирвание-то и сравнявание-то всестранно гóворъ-тъ въ това отношение може да бѫде прѣдмѣтъ на особенъ любословенъ трудъ.

да не знае турски, а пакъ гръцки знающи-тѣ сѫ мнозина. — Сравнително съ други бѫлгарски градове и села, панагюрский го́воръ е много по-чистъ отъ гръцки и турски рѣчи, и не само у жени-тѣ, ами и у мѫже-тѣ.

СЕЛА-ТА НА ПАНАГЮРСКА-ТА ОКОЛИЯ.

Всички-тѣ села, отъ които се сѫстои Панагюрска-та Околия, се нахождатъ въ Срѣдна Гора. Освѣнь на едно, жители-тѣ на тия села сѫ бѫлгаре, православни. Както въ Панагюрище, така и въ села-та жени-тѣ работѭтъ шаекъ и приготвюватъ всички-тѣ потрѣбни нѣща за обличание на доморородства-та и за покѫщнина-та, безъ да употрѣбяватъ нѣкакви чужди платове. Нрави-тѣ, обичаи-тѣ, суевѣрия-та и го̀воръ-тъ сѫ почти сѫщи-тѣ [104]), каквито сѫ и въ Панагюрище. Брой-тъ на жители-тѣ е записанъ споредъ прѣброяване-то на 1-й Януария 1888 год. — Ето кратко описание на тия села:

1) *Стрѣлецъ*, турски *Стрѐлча* [105]) отстои около 12 километри на истокъ отъ Панагюрище. Има 1855 жители, 1 черкова, 1 училище и 1 баня съ горѣща рудна (минерална) вода, доста лѣковита за вѣтѫръ (ревматизмъ), та много страждущи отъ такава болѣсть дохождатъ да се кѫпѭтъ въ нея. Жители-тѣ сѫ земедѣлци, скотовѫдци и мнозина по-имотни хора тѫргуватъ съ жива стока и други мѣстни произвѣдѣния. Тукъ се ражда доста хубаво зелие, рапо̀нъ (ряпа) и други още зеленчуци, които се донасятъ за проданъ въ Панагюрище. И това село е останки отъ нѣкогашенъ градъ, заселенъ въ незапомнени врѣмена. За доказателство на това, освѣнъ казанно-то въ горня-та (105-та) забѣлѣжка, служѭтъ и находящи-тѣ се около него развалини отъ крѣпости или стра-

---

[104]) Само въ село Стрѣлецъ, вмѣсто *ѫ*, у рѣчи-тѣ се чуе повече *а*, като: ка́ща, га́ба, бі̀чва, даждъ, ба́клица и пр., вмѣсто кѫща, гѫба, бѫклица, бѫчва, дѫждъ. И въ много други случаи го̀воръ-тъ е близенъ до копривщенския.

[105]) Г-нъ Конст. Иречекъ прѣдполага да е било старо-то му „бѫлгарско име Стрѣльчь-градъ (Стрѣлцевъ-градъ), както се види отъ нинѣшно-то прилагателно *стрѐлешки* (покрай по-ново-то *стрѐлченски*). Турци-тѣ сѫ заварили градъ-тъ, като единственно-то важно укрѣпено мѣсто въ тия предѣли и заради това турилe въ него единственно-то османско поселение (колония), което сѫ основале въ Срѣдна-Гора. . . .“ Г-нъ Иречекъ притуря, че, споредъ както му разказвале въ Копривщица, въ стари-тѣ турски грамоти тя обикновенно се писала „Стрелча касабасѫ“ и „Аврадаланъ махлеси“, сирѣчь Стрелча се представлявалъ като градъ, а Копривщица — като планински колиби. — Стрелчене и до-сега още се каратъ и сѫдѭтъ съ Коприщене, па и съ Панагюрци, за нѣкои мѣста отъ землище-то на тия градове.

жарници, които, по прилика-та, по направа-та и по градиво-то си, принадлежжтъ на римски-тѣ врѣмена. Тия развалини се нахождатъ на мѣстности-тѣ: а) Команичово; б) Смиловене; тука твърдиня-та е градена съ издѣлани (тесани) камжне, обковани или обвързани съ желѣзо и съ олово, ала нищо се не знае за нея; в) Голѣма Буная; г) Черна Бачия; твърдиня-та се нарича „кржжалийско кале“, ала никой не знае защо я наричатъ така; д) „Гржкоджнско кале“; то е било малко и отъ три-тѣ страни стѣни-тѣ му сж естественни, та само отъ една-та страна е градена стѣна; е) около петь километри далече отъ село-то се намира „Кучулатско-то кржжалийско кале“, за което казватъ, че цѣло е сжществувало до прѣди 50-60 години и въ кърджалийски-тѣ врѣмена въ него се криле жители тѣ, — бжлгаре и турци (понеже до освобождение-то на страна-та въ това село имаше около 60 турски и 30 татарски домородства); ж) за находяще-то се на мѣстность-та „Галата“ калѐ, което е градено съ двойни стѣни, зидове, отъ които и сега стърчжтъ остатки на височина отъ земя-та 1 до 2 метри, жители-тѣ на село-то приказватъ слѣдующе-то: За да се запазатъ отъ приближаващи-тѣ кжмъ село-то *душмане* (неприятели), жители-тѣ отъ Стрѣлецъ и отъ околни-тѣ села влѣзле въ него. Нападатели-тѣ хвърляле стрѣли въ кале-то отъ находящи-тѣ се до него двѣ високи могили, ала като несполучиле, тѣ въздигнале до калѐ-то още една, която сега се нарича „Жаба Могила“, и отъ нея захванале да стрѣлятъ. Макаръ и да прѣтърпѣле доста зáгуби и пáкости, обсадени-тѣ се не прѣдале, а пакъ не било възможно да се прѣвземе кале-то. Прѣзъ подземни пжтища обсадени-тѣ си доставяле всичко щото имъ било потрѣбно, ала, най-сѣтне, чрѣзъ тия сжщи-тѣ пжтища било прѣвземено кале-то по слѣдующия начинъ: Една жена, като излѣзла по единъ отъ казанни-тѣ пжтища да налива вода отъ рѣка-та, заедно излѣзла и една свиня, която се вече не върнала съ жена-та въ кале-то, ами останала вжнъ и се навъртала около исхода на пжтя. Като я сжглѣдале, неприятели-тѣ се почудиле отъ кждѣ е дошла тая свиня и защо всѐ около едно мѣсто обикаля, нъ на-скоро намѣриле една дупка: тая дупка била врата-та, исходъ-тъ на пжтя; тогава прѣзъ нея нападатели-тѣ навлѣзле въ кале-то, у което станала голѣма битка. И отъ двѣ-тѣ страни падналe убити повече отъ половината, ала душмане-тѣ прѣвзеле кале-то. Много хубавия веселъ пролѣтенъ люлекъ, съ който сега е почти пжлно калѐ-то, „е поникналъ отъ кржвь-та на убити-тѣ тогава хора, защото много човѣшка кржвь се пролѣла.“ Разказваче-тѣ не знаятъ какви именно сж

биле *душмане-тѣ,* ала може да се вѣрва, че сѫ биле татаре-тѣ на Ногая, които сѫ нападале и на панагюрска-та крѣпость на мѣстность-та Рахманъ (забѣлѣжка 4), или сѫ пѫкъ турци-тѣ, въ врѣме-то когато завладѣвале страна-та, които нападнале и на друга панагюрска крѣпость, на мѣстность-та Душковченинъ, както вече се каза за това на мѣсто-то му. Прѣди вѫзстание-то (1876 год.), близо до „Кучулатско-то крѫжалийско калѐ“, се нахождаше единъ мряморенъ камѫкъ съ латински надписъ [106]), ала слѣдъ вѫзстание-то единъ турчинъ го растрошилъ и вградилъ въ зидове-тѣ на кѫща-та си. — Нѣкои мислѭтъ, че отъ Пловдивъ прѣзъ Стрѣлецъ имало нѣкога пѫть за Златица, обаче не се знае до колко може да се вземе за основателно това мнѣние, понеже никакви слѣди не сѫ останале отъ такѫвъ пѫть. Отъ Пловдивъ за Стрѣлецъ има дири отъ старъ пѫть, ала отъ Стрѣлецъ за Златица нема, нито пѫкъ нѣкой знае и помни да е имало другъ, освѣнъ извѣстний, обикновенний пѫть, който мнува прѣзъ Копривщица и който много заобикаля.

2). *Ерелия,* 21 километри на югоистокъ далече отъ Панагюрище. Има 1 черкова и 1 училище. Брой 1080 жители, които се занимаватъ съ скотовѫдство и земеработение. Близо при село-то има останки отъ твърдиня, която се нарича „Градище“. Селене-тѣ увѣряватъ, че нѣкога-си тука било градъ, ала, споредъ голѣмина-та, пространство-то, както се вижда отъ основи-тѣ ѝ, повече може да се вѣрва, че тия развалини сѫ отъ нѣкоя крѣпость.

---

106) Надписъ-тъ вѫзъ тоя камѫкъ макаръ и да е обнародванъ отъ покойния Ст. Захариевъ въ „Описание на Т.-Пазарджишка-та Казà“, 1870 год., чъртежъ 17, ала защото тая книга вече рѣдко се нахожда, азъ намѣрихъ за добрѣ да го препишѫ, както слѣдва:

C *
Do . . . . AAS . . . . . .
AVRELIOS . . . . ET . . . .
. . . . VTI . . . . VETER . . S
. . AИO . EXEQVTI . . GAIS
. . SVS SIGVIARES o IPRI
N . VIXIT o AИOS . XXV

Отъ тоя надписъ, както и отъ другъ, обнародванъ отъ сѫщия Захариевъ въ сѫщо-то описание, чъртежъ 14, намѣренъ въ Калугеровския Монастиръ Св. Никола (за който се говори въ 14-та забѣлѣжка) вѫрху единъ мряморенъ стѫлбъ, той, Захариевъ, вади заключение, „че когато франги-тѣ сѫ прѣвзеле Цариградъ, владѣния-та имъ може да сѫ се простирале до тия мѣста, или сѫ остатѫци отъ пѫрва-та римска дѫржава на цесари-тѣ“. Споредъ мене, по-вѣрно е послѣдньо-то.

Тука има една висока могила, именуема *Кара̀ Теиѐ* (черна могила, или хълмъ).

3). *Сарѫгйолъ*, български *Жълто блато*, 26 километри на югоистокъ отъ Панагюрище, съ 523 жители скотовѫдци и ораче. Има 1 черкова и 1 училище. Називаема-та „Сухинъ долъ“ рѣка, когато не вали дѫждъ, може да се каже, сѫвсѣмъ прѣсѫхнува, ала въ дѫждовно врѣме тя дотича голѣма и съ бързо-то си течение прави голѣми пакости и опустошения. — Ерелия и Сарѫгйолъ сѫставятъ една община, подъ название *Ерелийска*.

4). *Ферезлие*, 29 километри на югоистокъ отъ Панагюрище, съ 1135 жители земедѣлци и скотовѫдци. Иматъ училище, а черкова нематъ, та въ една отъ училищни-тѣ стаи се извършва богу-служение-то. Прѣди освобождение-то повечето отъ жители-тѣ му бѣхѫ турци. На западъ отъ това село има развалини отъ двѣ сгради: както се вижда отъ основи-тѣ имъ, една-та е била твърдиня, а друга-та, — храмъ, черкова. Селене-тѣ приказватъ, че първа-та е била кале-то на нѣкой-си воевода, именуемъ Георги, който се бранилъ въ него много врѣме отъ турци-тѣ. Най-послѣ, за да превзематъ калѐ-то, тия послѣдни-тѣ сториле тая хитрость: една нощь запалиле и залѣпиле свѣщи по рогове-тѣ на едно стадо овни и ги нагониле кѫмъ крѣпость-та. Като видѣлъ това нощно чудовище, воевода-та си помислилъ, че сѫ „живи и здрави“, или нѣкои „випире“, та излѣзълъ изъ кале-то да бѣга. Когато щѣлъ вече да влѣзе въ близна-та до крѣпость-та обитель, която той билъ съградилъ на Св. Георги, турци-тѣ го пристигнале и убиле. Другаре-тѣ му погрѣбле тѣло-то му въ храма, ала, като се научиле за това, турци-тѣ обрале и монастира и храма, па ги изгориле. По тая причина селене-тѣ отъ това и околни-тѣ села всѣка година на Гергйовъ-день дохождатъ на поклонение, палѭтъ и лѣпѭтъ свѣщи върху останки-тѣ отъ основи-тѣ на храма, за споменъ на Георги воевода. — Надъ това село се нахожда и могила-та, нарицаема *Куюнъ теиѐ* (Овча могила, или хълмъ), на която при поли-тѣ има мѣстность *Росенъ*, гдѣто на Руса̀ля (Петдесетница), рано-рано, прѣди изгрѣвание на сѫлнце-то, дохождатъ жители-тѣ отъ това и отъ околни-тѣ села да лѣжѫтъ и да се търкалятъ по трѣва-та за здравие, а пѫкъ немощни-тѣ, недѫгави-тѣ и жени бездѣткини още отъ вечерь-та дохождатъ за да прѣнощуватъ на само-то мѣсто.

5). *Яхларе*, български *Маслово*, 30 километри на югоистокъ далече отъ Панагюрище, съ 292 жители скотовѫдци и земедѣлци.

Черкова и училища нематъ. Прѣди освобождение-то бѣше населено само съ турци.

6). *Демирдишли*, български *Желѣзнозѫбецъ*, 32 километри на югоистокъ отъ Панагюрище, съ 238 жители скотовѫдци и земедѣлци. Около 3 километри на югъ отъ това село се намиратъ развалини отъ крѣпость, която, споредъ основи-тѣ ѝ, има около 8 до 10 хиледи четвѫртити метри пространство. Селене-тѣ нищо не знаятъ за нея. И това село бѣше чисто турско прѣди освобождение-то. Тука има училище, а черкова нема.

7). *Масатларе*, 38 километри на югоистокъ отъ Панагюрище, съ 252 жители скотовѫдци и земедѣлци. Училище иматъ, а черкова нематъ. Въ турско врѣме е било населено само съ турци. — Тия три села, — Яхларе, Демирдишли и Масатларе, — сѫставятъ една община, подъ название *Демирдишлийска.*

8). *Попинци*, 12 километри на югъ отъ Панагюрище и пѫрво-то село на пѫтя за Т.-Пазарджикъ. Има 1092 жители скѫтовѫдци, земедѣлци и вѫглищаре. Иматъ 1 черкова и 1 училище. На истокъ отъ село-то се нахождатъ развалини отъ твѫрдиня, назиаема „Градище-то". Около тия развалини, казватъ, доста често се нахождале лѫкове, стрѣли, копия, конски плочи (подкови на конье) и други староврѣмски войскарски принадлежности. И Попинци е било войнишко село.

9). *Елшица*, 19 километри на югъ отъ Панагюрище, съ 719 жители скотовѫдци и ораче. И около това село има доста развалини отъ староврѣмски сгради, ала жители-тѣ нищо не знаятъ за тѣхъ. Има 1 черкова и 1 училище.

10). *Караплие*, 21 километри на югъ отъ града, съ 38 жители земедѣлци и скотовѫдци. Черкова и училище още нематъ, защото прѣди освобождение-то и то бѣше населено само съ турци.

11). *Кепелие*, или, както турци-тѣ го наричахѫ и пишехѫ *Кюпелй*, отъ турска-та рѣчь *Кюпѐ*, — обици, менгуше, та на български може да се нарѣче *Обичникъ*, или *Менгушникъ*. То е 20 километри на югъ отъ Панагюрище, съ 799 жители, които сѫ скотовѫдци и земедѣлци. Иматъ 1 черкова и 1 училище. И тука има развалини отъ крѣпость, назиаема „Градище-то", ала никой нищо не знае за нея. Караплие и Кепелие сѫставятъ *Кепелийска-та Община.*

12). *Калаглáре*, или както турци-тѣ по-право го наричаха и пишеха *Каралáръ*, български *Чернйовци*, 53 километри на югъ отъ Панагюрище и второ село на пѫтя за Т.-Пазарджикъ, съ 1132 жители, които се занимаватъ съ скотовѫдство, земерабо-

тение, лозарство и приготвюване въглища. Има една стара черкова, която се готвѫтъ до подновяватъ, и едно училище. Прѣди освобождение-то тука имаше около 40-50 турски домородства [107]).

13). *Джумаалѫ*, или *Джумая*, бѫлгарски *Петѫчникъ*, или *Петѫкъ*, около 25 километри на югъ отъ Панагюрище. Има 607 жители, които сѫ ораче и скотовѫдци. Има 1 черкова и 1 училище. И тука прѣди освобождение-то имаше около 40 турски домородства. Калагларе и Джумая сѫставятъ *Калагларска-та Община*.

14). *Лѣсичово*, на дѣсния брѣгъ на рѣка Тополница, 23 километри на югозападъ отъ Панагюрище, съ 1406 жители, които сѫ лозаре, скотовѫдци и ораче. Има 1 черкова и 1 училище.

15). *Юрýци-тѣ*, въ турско врѣме четери турски села, или махали, съ особенни названия: Оручлѫ, Дуванлѫ, Джаферлѫ и Окчулѫ, а сега, като повечето отъ жители-тѣ имъ се изселиха, останали-тѣ сѫ се прибрале въ тая послѣдня-та махала, която бѫлгарски сега наричатъ *Срѣдня-та Махалà*. Това село отстои 18 километри на югозападъ отъ Панагюрище; то има 567 жители турци, които иматъ една джамия и едно училище. Около това село се намиратъ развалини отъ два римски твърдѣли, отъ които единий на истокъ, а другий на западъ. Нѣкои увѣряватъ, че нѣкога-си тѣ сѫ биле закачени, чрѣзъ зидове, съ банско-то калè, за което ще се говори по-сѣтне, а други, — че чрѣзъ подземенъ пѫть се сношавале съ това послѣднйо-то калè, обаче юруци-тѣ нищо не знаятъ за това. Както прѣди освобождение-то, така и сега, тия турци сѫ биле и сѫ най-честни-тѣ, работни-тѣ и мирни хора въ Татар-Пазарджишко-то Окрѫжие. Тѣ сѫ лозаре, скотовѫдци, ловци, ораче и мнозина търгуватъ съ жива стока и съ *бáло* (единъ видъ дебелъ шаекъ), което жени-тѣ имъ сами работѫтъ. Юрушки-тѣ жени, както и бѫлгарки-тѣ, сѫ работни и, освѣнъ полски-тѣ работи, както казахъ, тѣ приготвюватъ не само бáло, ами и чорапе, и платно, и всичко щото е потрѣбно за въ кѫщи, тогава когато по други мѣста туркини-тѣ не могѫтъ дори да се закрѫпѫтъ. Колкото и да е богатъ нѣкой Юрукъ, той нема повече отъ една жена. Мнозина отъ юруци-тѣ сѫ *Бекташи* [108]). Въ

[107]) Г-нъ М. Дриновъ погрѣшно е споменѫлъ, че Калагларе не е сѫществувало, когато той челъ лекция-та си, прѣзъ мѣсецъ Ноемврия 1876 год., „Болгарія на канунѣ ея погрома“ (Славянскій Сборникъ, Санктпетерсбургъ, 1877 год.), защото Калагларе не биде опустошено въ врѣме на вѫзстание-то, прѣзъ сѫща-та 1876 год. — По разни причини, това богато село се запази; не се растури и опустоши.

[108]) Бекташи-тѣ сѫ една мохамеданска секта, която се дѣли на двѣ: *истински* и *лѫжливи* бекташи. Първи-тѣ вѣрватъ само въ единъ Богъ;

сѫщность юруци-тѣ като че сѫ пѫрви-тѣ, нѣкогашни-тѣ османови турци. Тѣхна-та честность е дори пословична [109]). Нѣкои казватъ,

Мохамедъ не зачитатъ за пророкъ, пратенъ отъ Бога, ами го иматъ като нѣкой-си великъ, мудрѫ човѣкъ; безъ никаква вѣроисповѣдна омраза, тѣ еднакво глѣдатъ на всички-тѣ народи и вѣроисповѣдания; тѣ се не кланятъ, защото хаджи Бекташъ нѣкога-си се кланялъ зарадъ тѣхъ и това имъ е доста; не піятъ никакви опивателни пития, не лѫжѫтъ, не крадѫтъ и пазѫтъ се да не оскѫрбѫтъ, да не обидѫтъ нѣкого. Втори-тѣ сѫ развратни, пиеници, лѫжѫтъ, крадѫтъ, убиватъ и вѫршѫтъ всѣкакви гнусняви и безчестни работи; тѣ не вѣрватъ нито въ Бога, нито пѫкъ Мохамедово-то име споменуватъ. Истински-тѣ бекташи сѫ по-малко и като че тайно си дѫржѫтъ вѣра-та, макаръ и да ги знаятъ други-тѣ турци, че сѫ такива, тогава когато лѫжовни-тѣ сѫ много и на всѣкадѣ ги има, обаче на тѣхъ всички-тѣ турци глѣдѫтъ прѣзрително. И отъ истински-тѣ и отъ лѫжливи-тѣ бекташи има *дервише* (сиромаси, просеци, скитници), които иматъ и *шехове* (нѣщо като наши-тѣ игумени). Юруци-тѣ минуватъ за истински бекташи. Дервишинъ-тъ шехъ хаджи Бекташъ, който благословилъ еничари-тѣ (забѣлѣжка 95), е основатель на тая секта въ Турско.

109) И до-сега още юруци-тѣ вэематъ-даватъ и тѫргуватъ на честна дума, — безъ никакви писменни сговори и задѫлжителни записи, — както си знаятъ отъ памтивѣка, за каквото и да е парично количество работа-та, тогава когато съ бѫлгарина-селенинъ, подъ страхъ на не испѫлнение задѫлжения-та му и на отказвание, както много пѫти се случва, хората вече захванаха да правятъ писменни сговори. Каквато облага и да би придобилъ, щомъ се спомене на юрука рѣчь-та *сенѣтъ* (записъ), той се обижда, защото това показвало че му се не вѣрва, и се отказва отъ прѣдприятие-то, — каквато и да е тѫрговска или работнишка работа. Юруци-тѣ обаче често взематъ и даватъ на вѣра съ рѫбошъ, отъ който една-та половина се дѫржи у юрука, а друга-та у лицето, съ което взема и дава, и това за да не се забрави нѣщо, отъ колкото по немание вѣра. — Приказва се, че еднаждъ единъ бѫлгаринъ, като билъ на ловъ, случайно, или по невнимание, убилъ единъ юрукъ, който билъ въ гора-та по работа-та си. Другаре-тѣ на убития трѫгнале да гонѫтъ убиеца, който, като бѣгалъ, сѫглѣдалъ че на-близо тамъ другъ нѣкой юрукъ оралъ нива-та си. Убиецъ-тъ отишѫлъ при тоя послѣдния, та му обадилъ за станало-то и че го гонѫтъ. Юрукъ-тъ орачъ скрилъ бѫлгарина татакъ нѣкѫдѣ низъ шумака. Подиръ малко дошле при него другаре-тѣ на убития да го питатъ да ли не е минувалъ нѣкой *кавуръ* (юруци-тѣ така наричатъ всѣкой християнинъ), който убилъ братъ му. Орачъ-тъ хладнокрѫвно имъ посочилъ единъ пѫть, ужъ низъ който заминалъ кавуръ-тъ и казалъ имъ да бѫрзатъ за да го стигнатъ. Щомъ заминале тѣ, той повикалъ бѫлгарина и му рѣкѫлъ: „човѣкъ-тъ, който си убилъ, братъ ми е; нъ защото ти се врѣкохъ да те скрия, азъ те запазихъ и сега те пущамъ да си отидешъ. Наши-тѣ отидоха да те гонѫтъ низъ тоя пѫть, а ти вѫрви низъ оня; отъ сега ако те хванатъ, азъ вече се не мѣшамъ. Препорѫчамъ та Богу . . “ И така убиецъ-тъ се избавилъ.

че юруци-тѣ сѫ прѣселени отъ кѫдѣ Солунъ, ала тѣ сами не знаятъ отъ гдѣ сѫ дошле тука, нито какъ сѫ се заселиле. Макаръ и да иматъ работа всё съ бѫлгаре, юруци-тѣ никога не могѫтъ да научватъ бѫлгарски, — поне колко-годе. — Желателно е да се вземеха мѣрки за неизселяване-то на тия работни, честни и мирни хора, които сѫ прѣдадени само на работа-та си. Причина-та за изселяване-то имъ, което слѣдва постѫпенно, била, както тѣ сами казватъ, че бѫлгаре-тѣ отъ сѫсѣдни-тѣ села имъ чинѫле много пакости по ниви, ливади, лозия и по овощни-тѣ имъ дѫрвета, па не само че ужъ не биле наказвани, ами не биле спрѣни за въ бѫдѫще да имъ не чинѫтъ врѣди.

16). *Бѫта*, 7 километри на югозападъ отъ Панагюрище, съ 601 жители, които сѫ скотовѫдци, земедѣлци, вѫглещаре и ловци. Има 1 черкова и 1 училище.

17). *Бáня*, 8 километри на югозападъ отъ Панагюрище, съ 1114 жители. Има 1 черкова и 1 училище. Жители-тѣ сѫ скотовѫдци и земедѣлци, а нѣкои тѫргуватъ и съ жива стока. На югозападъ отъ село-то извиратъ горѣщи рудни цѣрителни води, та отъ много мѣста постоянно дохождатъ тука хора да се кѫпѫтъ. Срѣщу два-та извори прѣзъ рѣка-та, на вѫрха на единъ ридъ (гористо брѫдо) се намиратъ развалини отъ твѫрдиня, на която основи-тѣ около 1 метръ високо отъ земя-та на много мѣста още стѫрчѫтъ. Прѣди 7-8 години селене-тѣ раскопале по нѣкадѣ развалини-тѣ, та намѣриле една доста голѣма делва (гѫрне, кюпъ), въ която имало смѣсь отъ рѫжь и пшеница. Пространство-то на тая твѫрдиня, називаема, отъ селене-тѣ „Градище-то“, е около 8000 четвѫртити метри. Развалини отъ зидове и отъ други пристройки, закачени за твѫрдиня-та, се намиратъ на голѣмо разстояние, расклонени кѫмъ истокъ и западъ, та, може би, да сѫ се сѫединявале нѣкои отъ тѣхъ и съ ония при Юруци-тѣ, за които се каза по-горѣ. На-близо до село-то се намира една растурена почти, старовръмска черковица, обаче безъ никаква важность. (Въ пѫтни-тѣ си бѣлѣжки и г. Иречекъ споменува за това село Баня. — Пер. Спис., Кн. IX, отъ 1884 год.). — Села-та Бѫта и Баня сѫставятъ *Община Банска*. — Баня е родно-то мѣсто на извѣстния Попъ Груйо, който е взелъ живо участие въ панагюрското вѫзстание прѣзъ 1876 год. Макаръ и селенинъ, Попъ Груйо е принесѫлъ голѣми услуги на дѣло-то. При всичко, че е много разуменъ и всичко разбираше, той въ повечето случаи се правеше като че не разбира отъ нищо и които го не познаваха, вѣрваха, че е наистина простакъ и будала. Много тайни Бенковски крие-

ше отъ други хора, ала отъ Хаджи Дяконъ Поликарпъ Кйосе-то и отъ Попъ Груйо нищо не скриваше. Съ тоя послѣдния Бенковски обичаше и да се шегува.

18). *Мѐчка,* по турски *Павле-кюй* (Павлово село), около 10 километри на западъ отъ Панагюрище, първо село на пѫтя за Срѣдецъ, съ 928 жители, които сѫ скотовъдци, земедѣлци, дръвваре, въглищаре и ловци. Има 1 училище и 1 черкова. Имаше и друга стара черковица, която въ врѣме на въстание-то изгорѣ, та пропаднаха и находивши-тѣ се въ нея староврѣмски рѫкописи на кожа и на хартия. Положително се не знае кога е била градена, отъ кога е останала тая черковица [110]). Въ околности-тѣ

---

[110]) Г-нъ Иречекъ казва, че г. Дриновъ разглѣждалъ тая стара черковица още въ турско врѣме и ето що му писалъ въ едно приятелско писмо: „Съ стара-та меченска черкова азъ имахъ пригода да се опозная, и то на-бързѣ, въ 1871 год. Тя бѣше малка черковица, около 9 аршина на дългъ и около 8 на ширъ, извътрѣ. Прозорци немаше; освѣщаваше я само една *лукарна.* Стѣни-тѣ ѝ бѣхѫ исписани съ библейски сцени и священни образи, между които се намѣрваха образи-тѣ на Св. Петка и Св. Недѣля. Надписи-тѣ при изображения-та бѣхѫ написани съ едно размѣсено правописание, каквото се е употрѣбявало въ Бѫлгария въ 17-я вѣкъ. Въ езика па тия надписи се срѣщаха и такива особенности: пратие, опразь опрадованнаа, намѣсто братие, образъ, обрадованнаа; послѹзьте, намѣсто послѹшаите или послоушьте. Нѣколко думи имаше написани отъ дѣсно на лѣво, както пишѫгъ турци тѣ (Петрь, Ярїа безѹмнаго), — сѫщо както изглѣдватъ букви-тѣ въ едно оглѣдало. Въ олтара на стѣна-та се намѣрваше такъвъ записъ (въ петь редове): д҃ с҃ з҃а | к҃ се п҃а | ст҃ите | Нико | л҃тъ. ҂заїд. Не се сѫмнѣвамъ, че тоя записъ трѣбва да се чете така: Да се знае кога се писа светитель Никола, лѣтъ ҂заїд (1014). Тука е забѣлѣжено, слѣдователно, кога е исписана (изографисана) черковица-та и е забѣлѣжено по турско лѣточисление, което често сѫмъ срѣщалъ и въ други подобни бѫлгарски записи. На турско-то сенѐ 1014, отговаря година 1605 отъ Рожд. Хр. Да ли тогава е построена черковица-та, това не могѫ да кажѫ. Нѣкои панагюрци и меченци ми сѫ казвале нѣкакви прѣдания, въ които се говори, че тая черкова е направена въ врѣме-то на царя Самуила. Но азъ напълно сѫмъ увѣренъ, че тия прѣдания не сѫ стари и сѫ се породиле отъ криворазбрано-то лѣто ҂заїд (1014) въ горѣприведенния записъ. Архитектура-та на тоя починѫлъ вече паметникъ, както и живописъ-тъ му, се виждаха любопитни отъ нѣкои страни, та ми е много жално, че немахъ врѣме да го преглѣдамъ добрѣ и опишѫ подробно“ (Пер. Спис. кн. IX, 1844 год.). — Азъ не могѫ да се съгласѫ съ заключение-то на г. Дринова относително година-та, защото по никакъвъ начинъ неможе да се допустне щото бѫлгаринъ да пише турско сенѐ (година) съ черковно-бѫлгарски бѣлѣзи (букви, цифри)

на това село се намиратъ развалини и отъ други двѣ черкови,— една-та около 10 километри на севѣръ, називаема Св. Троица, а друга-та около 2 километри на югъ отъ село-то, називаема Св. Спасъ, ала нищо се не знае за тѣхъ. Има и други двѣ развалини отъ твърдини: „Койчовичено калѐ“, на сѐвѣроистокъ отъ село-то, и „Градище“, на югоистокъ. На западъ отъ село-то по пѫтя за Поибрене, е проходъ-тъ „Павлова Клисура“, при който има развалини отъ твърдиня, въ която, споредъ прѣдание-то, е убитъ Павелъ воевода, когато се билъ съ турци-тѣ. Воевода-та на тия послѣдни-тѣ билъ единъ везиринъ Шехлала (вѣроятно Лалашахинъ). Като надвиле на Павелъ войвода, турци-тѣ му прѣвзеле владанѐ-то и калѐта-та, па отишле да се биятъ съ царь Иванъ (разбира се бѫлгарский). Споменуваний Павелъ воевода може да е билъ нѣкой болеринъ, който е владѣлъ село-то Мечка, около което му сѫ биле замъци-тѣ и твърдини-тѣ, та затова и турци-тѣ сѫ дале на село-то название *Павле-кюй*, — Павлово село. (Както споменахъ въ 29-та забѣлѣжка, и на 31-й Декемврия 1877 год. тука стана бой между турски-тѣ и русски-тѣ войски, та първи-тѣ бидоха разбити и послѣдни-тѣ навлѣзоха въ Панагюрище.

19). *Пойбрене,* на лѣвия брѣгъ на рѣка-та Тополница, около 17 километри на западъ отъ Панагюрище, съ 2627 жители, 1 черкова и 1 училище. Поибренци сѫ скотовъдци, земедѣлци и търговци съ жива стока. Прѣди 30—40 години тука сѫ дохождале хора отъ кѫдѣ Кратово и Неврокопъ да сбиратъ и измиватъ злато отъ пѣсѫка на Тополница и на други-тѣ рѣкици и долове отъ Поибрене дори до отвѫдъ Златица и Пирдопъ. Отъ това село е и извѣстний тадѣва дѣдо Станоя Братоевъ, който билъ единъ нисичакъ човѣкъ, ала юнакъ, та си сбралъ дружина и тръгналъ да

и то въ черкова. Ако се полага, че дата-та 1014 е турска, тя щѣше да е написана съ турски цифри, и то като се има прѣдъ видъ, че не само прѣди, ами дори и слѣдъ освобождение-то, мнозина отъ по-старитѣ малоучени бѫлгаре всѣкога турски-тѣ цифри употрѣбяваха, па и годината отъ Р. Хр. пишеха съ такива цифри. Сега употрѣбяеми-тѣ арабски цифри за тѣхъ бѣхѫ неизвѣстни, а черковно-бѫлгарски-тѣ никакъ не разбираха. Това е всеизвѣстно и не ще никакво оспоряване. По тия причини, азъ оставямъ на страна питание-то да ли прѣдполагаема-та отъ г-на Дринова турска година е сѫлнчова или мѣсечинна (лунна), тѫй като турци-тѣ употрѣбяватъ по нѣкога и двѣ-тѣ. — Въ сѫща-та книжка г. Иречекъ казва, че жители-тѣ отъ село-то Мечка му показале една римска сребърна монета, съ надписъ Diva Faustina (царица Фаустина, сѫпруга на царя Марка Аврелия, умрѣлъ въ 175 год.), нѣколко мѣдни византийски и една полска сребърна монета съ ликъ-тъ на Сигмунда III-й (16-й вѣкъ).

гони и да трéпе кърджалие-тѣ, отъ които мнозина погубилъ[111]). Въ въстание-то (1876 год.) поибренци взеха най-живо участие, затова турци-тѣ опустошиха по-голѣма-та частъ отъ село-то. Между Поибрене и село Петричъ има едно равнище, поляна, нарицаема „Мъртвица“, защото „когато турци-тѣ превзимале българско-то царство, на тая поляна станъла голѣма битва, та много хора загинале“, а споредъ други, — „защото има мъртвило на змии“. На северозападъ отъ село-то на дѣсния брѣгъ на Тополница, въ землище-то на това село се намира мѣстность, наричаема „Шишманъ“. Тука нѣкои поибренци иматъ кошáри (колиби, гдѣто имъ сѫ ниви-тѣ, ливади-тѣ и жива-та стока), тѫй като повечето отъ тѣхъ иматъ, освѣнъ кѫщи въ село-то, и кошари въ гора-та. Селене-тѣ приказватъ, че „царь Шишманъ до толкова се билъ съ турци-тѣ, които надошле отъ кѫмъ Мечка (село-то, за което се ѝовори по-горѣ), та Тополница дори почервеняла отъ кръвь.“ Найсѣтне, когато вече турци-тѣ щѣле да му надвиятъ, царь Шишманъ едвамъ сполучилъ да побѣгне кѫдѣ София. Като се избавилъ съ хора-та си отъ турци-тѣ, царь Шишманъ се помолилъ Богу и му се поклонилъ. Мѣстность-та, на която е станало поклонение-то близо до 1 километръ на северозападъ отъ „Шишманъ“, сега се нарича „Поклоненка“. Около тая мѣстность има останки отъ градиво и сгради, ала какви сѫ биле, не се знае, а на югъ се намиратъ развалини отъ крѣпость, която се нарича „Градище-то“. На югозападъ отъ село-то при рѣка-та Мѫтивиръ, която се втича въ Тополница, се намиратъ развалини отъ твърдиня, нѣкога-си наричаема „Асѣново калѐ“, ала турци-тѣ на прúсмѣхъ го наричаха „Серсѐмъ калѐ“. Прѣди 40—50 години тука се намирале пари отъ царя Асѣна, па и сега се нахождатъ, нъ на-рѣдко. На мѣстность-та „Курилъ“, гдѣто сега има кошари, сѫществуватъ развалини още отъ една крѣпость, която тоже се нарича „Гра-

---

[111]) Г-нъ Ст. С. Бобчевъ погрѣшно е казалъ, че дѣдо Никола отъ Поибрене е прѣдводителствувалъ отбранителна чета противъ кърджалие-тѣ (История на българския народъ, по Д-ръ Конст. Иречекъ, 1881 г., стр. 209); тоя дѣдо Никола трѣбва да е билъ отъ друго село, защото въ Поибрене, освѣнъ за дѣдо Станоя, никой не знае, никой не помни за нѣкакъвъ-си дѣдо Никола. Обаче въ сѫщо-то село Поибрене, въ Петричъ и въ други околни села се знае и помни, че двама братя, стари хора, дѣдо Никола и дѣдо Цацо отъ село-то Челопечъ (въ Пирдопска-та Околия, петь километри на западъ отъ Златица) биле войводи на голѣми дружини, които само кърджалие-тѣ гониле и мнозина отъ тѣхъ утрéпале, слѣдователно, споменѫтий отъ г-на Бобчева дѣдо Никола може да е единий отъ казанни-тѣ двама братя, прочути по ония мѣста.

дище-то“, а по-далече отъ нея се намиратъ и други развалини отъ голѣма сграда, називаема „Черковище-то“.— Както видѣхме, освѣнъ за мѣстности-тѣ Мжртвица, Шишманъ и Поклоненка, за развалини-тѣ отъ крѣпости-тѣ поибренци нищо не знаятъ.

20). *Петричъ* около 27 километри на сѣверозападъ отъ Панагюрище и второ село на пжтя за Срѣдецъ. Има 1873 жители, 1 черкова и 1 училище. Прѣзъ това село минува рѣка-та Тополница, та го дѣли на двѣ части, сжединяющи се съ единъ голѣмъ хубавъ джрвенъ мостъ. Жители-тѣ сж скотовждци, земедѣлци, ловци и тжрговци съ жива стока. Тѣ сж хора доста развити, умни и прѣдприимчиви. Както поибренци, така и петричене бѣхж отъ най-дѣятелни-тѣ вжзстанници; и петричене имаха черѣшови топове. Въ вжзстание-то (1876 год.) мнозина отъ тѣхъ загинаха, а хубаво-то, многолюдно-то и богато-то имъ село турци-тѣ сжвжршенно ограха и изгориха, заедно съ училище-то и черкова-та. Отъ черкова-та останаха само зидове-тѣ, та слѣдъ освобождение-то я поправиха, а училище-то сжградиха незабавно слѣдъ вжзстанието, съ парична помощь отъ извѣстна-та Леди Странгфордъ. Слѣдъ вжзстание-то жители тѣ се распржснаха да живѣятъ по кошàри-тѣ си (понеже и петричене иматъ кошàри, като поибренци), та подиръ освобождение-то (1877 год.) нѣкои захванаха да си градятъ кжщи въ село-то, а мнозина се прѣселиха въ Златица и въ нѣкои села отъ пирдопска-та околия, по-прѣди заселени съ турци, но слѣдъ война-та се изселиле. Тия петричене прѣселенци повдигнаха и украсиха нѣкогашни-тѣ турски испаднале села. Споредъ прѣдание-то, около прѣди 200 години Петричъ билъ *касаба̀* (градъ) и е билъ заселенъ на „Селище-то“, мѣстность около два километри далече отъ сегашно-то село (Петричъ) на югъ кжмъ Поибрене, на лѣвия брѣгъ на Тополница. На „селище-то“ още сжществуватъ тукъ-тамъ развалини отъ сгради и основи-тѣ имъ; селене-тѣ казватъ, че се намирале по ниви-тѣ (защото повечето е разорано) и наоколо староврѣмски стрѣли. Както въ вжзстание-то прѣзъ 1876 год. е билъ изгоренъ и растуренъ Петричъ, така и нѣкога-си, прѣди 200 години, билъ сжвжршенно опустошенъ отъ турци-тѣ, който отивале на бой или се вржщале, — (това обстоятелство селене-тѣ не могжтъ да обяснжтъ, ала всѐ може да се вѣрва, че растуряние-то е станало въ врѣме-то на нѣкоя война между Турция и Австрия, прѣзъ 17-я и въ пжрва-та половина на 18-я вѣкове, особенно въ царувание-то на Мохамедъ 4-й, 1649—1687 г.), — та, по тая причина, село-то се заселило на сегашна-та мѣстность, по двата брѣгове на Тополница. Пространство-то на селище-то, колкото

е останало сега не разорано, е доста голѣмо; то изглѣдва като да не е било едно село, ами нѣщо повече, — градъ или градецъ. Това обстоятелство би могло да се подкрѣпи не само отъ казванието на селене-тѣ, ами и отъ онова на Захариева, — че „около Панагюрище имало въ бѫлгарски-тѣ врѣмена нѣкои градове“ и че отъ развалени-тѣ около това село (Петричъ) крѣпости, „се вижда то да е било нѣкога градъ„. Независимо отъ тия казвания, като се има прѣдъ видъ, че и само-то название на село-то е грѫцко, *Петрѝчъ*, отъ просто-грѫцка-та рѣчь πέτρα, — камѫкъ, πετρίτζα, камѫчецъ, камѫче, малѫкъ камѫкъ, и побѫлгарена на *Петрѝчъ*, не остава никакво сѫмнѣвание, че още въ византийски-тѣ врѣмена наистина тука е имало градъ, който се именувалъ *Петрѝца*, по грѫцки, — именувание, което може да му е дадено поради каменистата почва на цѣло-то му землище, — а напоконъ побѫлгарено на *Петрѝчъ* 112). Види се, че тоя градъ е пазенъ отъ двѣ крѣпости, между които се е намиралъ той, — „селище-то“, и които се нахождатъ тоже на лѣвия брѣгъ на Тополница, — една-та на северъ, а друга-та на югъ. Пѫрва-та отъ тия крѣпости се нахожда на югоистокъ надъ сегашно-то село Петричъ на вѫрха на единъ високъ ридъ, наsиваемъ „Лѣтний Свети Никола“. И до сега още се намиратъ развалини отъ тая крѣпость, на която зидове-тѣ повече отъ единъ метръ сѫ дебели и нѣкои сѫ здрави. Тя е могла да сѫбира повече отъ хилядо души хора 113). Вѫтрѣ въ ограда-та,

112) У Лука М. Гуговъ, единъ отъ видни-тѣ жители на Петричъ, се намира единъ доста старъ мѣсецословъ, напечатанъ на груба дебела хартия, обаче пѫрви-тѣ и послѣдни-тѣ му листове сѫ се откѫснале, та се не знае ни кога, ни гдѣ е печатана тая книга. Въ срѣда-та на книга-та, гдѣто се случило да останатъ праздни, ненапечатани листове, по сѣхъ сѫ записани извѣстни изрѣчения отъ Стария и Новия Завѣти и тпоменици за покойни-тѣ. Единъ споменикъ е написанъ така: Єпомени Господи в царство твоє грешни твои рабъ раико єреи иже ѿ петрича и ѿца и матери негови попъ влѵко и попадиѧ рада и спомени господи в царство твоє сви благочестиви христиѧни петрички и закрили насъ ѿ бесни агарѧнци. Въ тоя споменикъ вмѣсто *отъ Петрѝчъ* и *Петрѝшки*, както сега петричене говорѫтъ, написано е *отъ петрича* и *петрички*, а така тия рѣчи да ли се не произвождатъ отъ грѫцка-та *петрѝца* и развалено *петрѝча*, — *петрѝчъ*?

113) Покойний Ст. Захариевъ споменува, че „срѣщу това село (Петричъ) надъ рѣка-та Тополница има единъ каменитъ трѫнливъ вѫрхъ, отгорѣ равенъ, дѣто стоѭтъ развалини-тѣ отъ една крѣпость, която наричатъ *Шишманецъ*. Селене-тѣ казватъ отъ прѣдание, че въ завоевание-то царь Иванъ Шишманъ правилъ много сражения съ турци-тѣ въ тия мѣста, дѣто рѣка-та станала червена отъ крѫви. Около това село има

откжмъ источна страна, има други стѣни, които приличатъ да сж отъ олтаръ на источна православна черкова. На 9-й Майя, когато Черкова-та прави споменъ за пренасяние-то мощи-тѣ на Св. Никола, селене-тѣ колжтъ тука волове, овни, или агнета, за курбанъ, донасятъ хлѣбъ и вино; всички-тѣ жжртвоприношения се нарѣждатъ въ споменжтия олтаръ, попъ-тъ освѣщава вода, благославя курбане-тѣ, па тогава се захващатъ ѣдения-та, пиения-та и веселби-тѣ. На югъ отъ казанния каменисто-тржнливий вжрхъ Лѣтний Св. Никола, тоже на лѣвия брѣгъ на Тополница се намира още единъ такъвъ ридъ; и на неговия врхъ сжществуватъ развалини отъ крѣпость наречена „Градище-то", сжщо каквато и оная на Св. Никола. Както за една-та, така и за друга-та селене-тѣ нищо не знаятъ. Споредъ казвание-то на стари петричене, нѣкога си се намирале керемиди на вжрхове-тѣ, дѣто сж крѣпости-тѣ, и селище-то; тия керемиди биле много по-дебели и по-джлги отъ сегашни тѣ. Дирихъ да виджж поне половинка, или часть отъ нѣкоя отъ тия керемиди, нъ не намѣрихъ. — По пжтя отъ Панагюрище за Петричъ, около мѣстность-та „Вранъ Камикъ", тукъ-тамъ се виждатъ купове отъ развалини на нѣкакви стари сгради ала селене-тѣ и за тѣхъ нищо не знаятъ.

и други развалени крѣпости, понеже лежи въ прохода, който води за Златица, та се види да е било нѣкога градъ." Не се разбира за кой проходъ говори Захариевъ и отъ гдѣ да води той за Златица, нъ ако Захариевъ е мислилъ, че отъ Пловдивъ или Т.-Пазарджикъ, той се е мамилъ, защото най-прѣкия пжть отъ тия два градове за Златица, както се знае, е прѣзъ Панагюрище, тжй като Пловдивъ е на югъ, Златица на севѣръ, а Петричъ на западъ и, освѣнъ това, не е имало такжвъ пжть. Другояче, споредъ Захариева, трѣбвало би, като се дойде до Петричъ прѣзъ нѣкои пжтеки, пакъ прѣзъ такива да се отиде близо до село Мирково, па да се вржща човѣкъ отъ севѣрозападъ кжмъ севѣроистокъ за да отиде на Златица. Отъ Петричъ за Златица може да се иде и пѣши, прѣзъ прѣки пжтеки, а по нѣкога и съ кола низъ Тополница, когато не е голѣма, — лѣтно врѣме. — Колкото се отнася за крѣпость-та „Шишманецъ", казвание-то на Захариева, както и онова на г-на Иречека (Исторія Болгаръ, 1878 г., Одесса, стр. 456), който се е водилъ по Захариева, тоже е погрѣшно, защото, както вече видѣхме, мѣстность-та *Шишманъ* се нахожда въ попбренско-то землище, на нея не е имало никаква крѣпость и, споредъ попбренско-то прѣдание, царь Шишманъ на тая мѣстность се билъ съ турци-тѣ, та Тополница почервеняла отъ кржвь, а пжкъ вжрхъ-тъ срѣщу Петричъ се нарича *Лѣтний Св. Никола*, а не *Шишманецъ*.